

UJEDINJENE NACIJE
Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove

PRIRUČNIK ZA EDUKATORE ISTORIJE/HISTORIJE/ POVIJESTI

O KORIŠTENJU ARHIVE MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I
MEĐUNARODNOG REZIDUALNOG MEHANIZMA ZA KRIVIČNE SUDOVE

TEME I PRAKTIČNI PRIMJERI | DIO II

PROGRAM MEHANIZMA ZA INFORMISANJE
zajednica pogođenih sukobima

Finansirano od
strane Evropske unije

PROGRAM MEHANIZMA ZA INFORMISANJE (PMI)
zajednica pogođenih sukobom

PRIRUČNIK ZA EDUKATORE ISTORIJE/HISTORIJE/POVIJESTI

O KORIŠTENJU ARHIVE MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU
I MEĐUNARODNOG REZIDUALNOG MEHANIZMA ZA KRIVIČNE SUDOVE

TEME I PRAKTIČNI PRIMJERI I DIO II

Publikacija Programa Mehanizma za informisanje zajednica pogođenih sukobima (PMI), Sekreterijata Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKS).

Glavni i odgovorni urednici: Anisa Sućeska i Rada Pejić-Sremac

Urednici: Nemanja Stjepanović i Rodoljub Jovanović

Grafički dizajn: Stephanie Putri Hartono

Autori: Admir Ibričić, Aleksandar Todosijević, Arna Daguda-Torlaković, Donika Xhemajili, Emina Živković, Igor Jovanović, Igor Radulović, Nataša Kostić, Miloš Vukanović i Mire Mladenovski

Objavljeno u maju 2025.

Sadržaj

DIREKTNO I JAVNO PODSTREKAVANJE NA IZVRŠENJE RATNIH ZLOČINA	5
CILJEVI UČENJA	7
DIREKTNO I JAVNO PODSTREKAVANJE NA VRŠENJE ZLOČINA NA POLITIČKOJ, RASNOJ I VERSKOJ OSNOVI	8
<i>Podstrekavanje progona hrvatskog stanovništva iz Hrtkovaca</i>	8
<i>Propagandna kampanja protiv nesrpskog stanovništva u severozapadnoj Bosni</i>	10
MEDIJSKA PROPAGANDA	13
<i>Uloga medijske kampanje u podsticanju progona srpskog stanovništva tokom operacije „Oluja“</i>	13
<i>Medijska propaganda u Prijedoru</i>	17
DIREKTNO I JAVNO PODSTREKAVANJE NA IZVRŠENJE ZLOČINA NA PRIMERU RUANDE	21
PROTIVPRAVNO LIŠAVANJE SLOBODE I ZATVARANJE	25
CILJEVI UČENJA	28
ČIN ZATOČENJA	28
USLOVI U LOGORIMA	35
NEČOVJEČNO I SUROVO POSTUPANJE U LOGORIMA	41
SEKSUALNO NASILJE	48
Uvod	48
CILJEVI UČENJA	50
SEKSUALNO NASILJE NAD DECOM	50
<i>Foča</i>	51
<i>Svedokinja FWS-50</i>	55
SEKSUALNO NASILJE NAD ŽENAMA	56
<i>Prijedor</i>	57
<i>Čelebići</i>	59
<i>Lašvanska dolina</i>	60
<i>Dretelj</i>	60
<i>Kosovo</i>	61
<i>Ćirez/Qirez</i>	62
<i>Priština/Prishtinë</i>	63
<i>Dečani</i>	63
<i>Dukađin /Dukagjin</i>	65
SEKSUALNO NASILJE NAD MUŠKARCIMA	66
<i>Logori u Prijedoru</i>	67
<i>Čelebići</i>	69
<i>Domu kulture u Čelopeku</i>	69
<i>Logor Dretelj</i>	70
VOJNIK U RATU	72
CILJEVI UČENJA	74
ZAPOVJEDNIK U RATU	74
<i>Ratko Mladić</i>	76
<i>Rasim Delić</i>	77
<i>Mladen Naletilić - Tuta</i>	78
<i>Stanislav Galić</i>	80
<i>Radislav Krstić</i>	81
DIREKTNI POČINIOCI ZLOČINA	82
<i>Milan Lukić</i>	84
<i>Goran Jelisić</i>	85
<i>Esad Landžo - Zenga</i>	86
VOJNIK PRED SUDOM	88
<i>Dražen Erdemović</i>	89
<i>Miroslav Bralo</i>	91
<i>Momir Nikolić</i>	92
<i>Dario Kordić</i>	93
<i>Slobodan Praljak</i>	95

ŽIVOT U RATU	97
CILJEVI UČENJA	99
ŽIVOT POD PRIJETNJOM	99
USKRAĆIVANJE HUMANITARNE I MEDICINSKE POMOĆI	105
PROTJERIVANJE/ RASELJAVANJE STANOVNIŠTVA	110

Direktno i javno podstrekavanje na izvršenje ratnih zločina

Uopšteno govoreći, podstrekavanje na izvršenje ratnih zločina je podsticanje ili ubeđivanje drugog da tokom oružanog sukoba poćini krivićno delo. Takvo podstrekavanje moće se, između ostalog, vršiti putem javnih (politićkih) govora, medija, publikacija, crteća, slika i dr. Podstrekavanje se smatra krivićnim delom ne samo kada ukljućuje direktan poziv na preduzimanje zloćinaćkih radnji protiv odrećene ciljane grupe, već ukljućuje i sprovoćenje drugih (ratno) hućkaćkih uzroćno-posledićno povezanih radnji koje mogu dovesti do nasilja. Podstrekavanje se smatra javnim ako je saopćteno većem broju ljudi na javnom mestu ili pripadnicima šire populacije putem medija. Pod podstrekavanjem smatramo svako ohrabrivanje (ili hućkanje) nekog drugog da poćini ratni zloćin, ili genocid. Direktno i javno podstrekavanje na izvršenje zloćina je krivićno delo prema mećunarodnom pravu koje zabranjuje podsticanje tj. ohrabrivanje na izvršenje zloćina. [Statut Mećunarodnog krivićnog suda za bivšu Jugoslaviju](#) (MKSJ) u ćlanu 4. stav 3, taćka (c) smatra kaćznjivim delom “direktno i javno poticanje na vršenje genocida”. [Konvencija o sprećavanju i kaćznjavanju genocida iz 1948. godine](#) prepoznaje u ćlanu III, taćka (c) “Direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida” kao krivićno delo ćak i ako se masovni zloćini ne poćine. Podstrekavanje na izvršenje zloćina (genocida) zabelećeno je i dokumentovano u poćinjenom genocidu nad Jermenima, u Holokaustu i genocidu u Ruandi. Takoe, u ćlanu 7 (1) [Statuta MKSJ-a](#), u kojem se razmatra individualna krivićna odgovornost optućenih, navodi se da „osoba koja je planirala, **poticala**, naredila, poćinila ili na drugi naćin pomogla i podrćala planiranje, pripremu ili izvršenje nekog od krivićnih dela navedenih u ćlanovima od 2 do 5 ovog Statuta snosi individualnu odgovornost za to krivićno delo.“.

Postoje razne forme podstrekavanja/poticanja, na osnovu ćega moćemo izdvojiti razlićite vrste mehanizama koji su doveli do izvršenja ratnih zloćina¹:

¹ [Incitement to Genocide in International Law | Holocaust Encyclopedia](#) ; Kristin Timmermann W. Incitement in international criminal law. International Review of the Red Cross. 2006;88(864):823-852. doi: <https://doi.org/10.1017/S1816383107000793>; Gordon, Gregory S. (2017). Atrocity Speech Law: Foundation, Fragmentation, Fruition. Oxford University Press

Govor mržnje predstavlja izražavanje koje sadrži poruke mržnje prema nekoj političkoj, etničkoj ili verskoj grupi tj. netrpeljivost prema različitom političkom i drugom mišljenju kao i nacionalnom i društvenom poreklu. Političke kampanje mržnje usmerene protiv drugih uticale su na podsticanje u izvršenju najtežih ratnih zločina.

Dehumanizacija je jedan od oblika govora mržnje koji u svojoj suštini predstavlja druge kao bića koja nisu ljudska. Demonizacija², verminizacija³ i patologizacija⁴ su najčešći oblici dehumanizacije, koji u javnom govoru služe kao osnova ratnohušakačkih planova za uništenje etničkih ili verskih grupa.

Optužba u ogledalu (ili propaganda u ogledalu) je tehnika govora mržnje koja optužuje žrtvu za nešto što počinilac već čini ili planira da uradi. Počinioci genocida i drugih zločina često koriste ovu tehniku jer je vrlo efikasna u manipulaciji javnosti. Samoviktimizacija je jedna od najprisutnijih metoda propagande u ogledalu. Prikazujući svoj narod kao žrtvu, zločinci skrivaju svoje zločinačke namere i pripremaju teren za nasilje nad drugima koje optužuju da su tokom prošlosti činili zločine.

Direktni pozivi na izvršenje zločina razlikuju se od govora mržnje i dehumanizacije koje eksplicitno ne pozivaju na izvršenje zločina. Iz tog razloga su relativno retki primeri političkih i vojnih lidera koji će u javnom prostoru otvoreno pozivati na uništenje nekog naroda. Najbolji primer nedvosmislenog poziva na uništenje jednog naroda je nacistički propagandist Julius Štrajher, izdavač antisemitskog nedeljnika Jurišnik, koji je osuđen na smrt na Nirnberškim procesima zbog svog podsticanja na masovno ubistvo jevrejskog stanovništva Evrope.⁵

Eufemizmi i metafore se često koriste kako bi počinioci prikrili svoje zločine. Tokom genocida u Ruandi u jednom procesu su optuženi zatražili od vojnika "da počiste prljavštinu napolju", što je značilo da likvidiraju Tutse. Slično su nacisti tokom Drugog svetskog rata koristili izraze za masovna ubistva kao što su "konačno rešenje", "preseljenje na istok" i sl.

Opravljanje i poricanje genocida i drugih zločina su dva različita termina, mada se često razlikuje između opravdanja i poricanja zanemaruje. Opravljanje genocida je tvrdnja da je genocid opravdan ili neophodan, za razliku od poricanja, kojim se odbacuje da se genocid dogodio. Počinioci često tvrde da su žrtve genocida predstavljale ozbiljnu pretnju za državu, što znači da je njihovo uništenje počinjeno u samoodbrani. Ratni zločini se često kamufliraju kao legitimne vojne operacije protiv neprijatelja u toku samog

² Demonizacija u javnom govoru jeste pripisivanje određenih fantazmagoričnih svojstava nekom narodu ili grupi opisujući ih kao demone, đavole, zla bića i dr.

³ Verminizacija je klasifikovanje žrtve kao „štetočine“ čije se istrebljenje smatra normalnim i poželjnim. Npr. u pripremi za izvršenje genocida u Ruandi vođe Hutua su često opisivali Tutsije kao „bubašvabe“.

⁴ Patologizacija zloupotrebljava medicinsku terminologiju dehumanizujući žrtve kao izvor prljavštine i bolesti. Npr. nacisti su opravdavali genocid nad Romima dehumanizujući ih kao patogene elemente.

⁵ Eksplicitno je pisao u svom nedeljniku da "sve Jevreje u Evropi treba pobiti i iskoreniti". Izvor, i više informacija: <https://avalon.law.yale.edu/imt/judstrei.asp>

izvršenja najtežih zločina, čime se zapravo opravdanje (kao i poricanje) za masovna ubistva smatraju podstrekavanjem.

Zločini direktnog i javnog podsticanja na zločine procesuirani su pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, iako broj presuda u odnosu na Tribunal za Ruandu nije veliki. Navodimo primer iz žalbene presude Vojislavu Šešelju u kojoj se navodi da je „Šešelj počinio teška krivična dela. On je podsticao na deportaciju, druga nehumana dela (prisilno premeštanje) i progon (prisilno raseljavanje) civila u selu Hrtkovci i počinio progon (kršenje prava na bezbednost) putem govora ispunjenog mržnjom“.⁶ Drugi primer je slučaj Radoslava Brđanina, iz koga izdvajamo deo presude Pretresnog veća: „Pretresno vijeće je konstatovalo da je jedan od najznačajnijih oblika doprinosa optuženog provođenju Strateškog plana bilo njegovo sudjelovanje u propagandnoj kampanji protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koju je vodio u različitim fazama svoje političke karijere“.⁷

Neki eksperti smatraju da je politička kampanja u medijima u bivšoj Jugoslaviji bila korišćena uglavnom za širenje nacionalističke propagande, a ne za podsticanje izvršenja genocida i drugih teških zločina, kako je definisano u strogo pravnim okvirima. Čini nam se izuzetno važnim obraditi u narednim poglavljima najznačajnije primere u kojima su vođeni postupci za direktno i javno podstrekavanje na vršenje zločina na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi, govor mržnje, iskorištavanje moći i uticaja i dr.

Ciljevi učenja

- Razumevanje pojma direktnog i javnog podstrekavanja na izvršenje zločina
- Uočavanje najznačajnijih podstrekačkih mehanizama na izvršenje zločina na primeru presuda za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije i u Ruandi
- Razumevanje značaja medijske propagande i političkih govora u javnom prostoru kao podstrekačkog mehanizma za izvršavanje zločine

⁶ 11 april 2018, *Seselj (Appeal) (MICT-16-99-A), BCS TRANSLATION – Presuda Žalbeno vijeće, str. 79*

⁷ 1 sept. 2004, *Sažetak prostepene resude u premetu tužilac protiv Radoslava Brđanina kojom je osuđen na kaznu zatvora od 32 godine*

Direktno i javno podstrekavanje na vršenje zločina na političkoj, rasnoj i verskoj osnovi

Podstrekavanje progona hrvatskog stanovništva iz Hrtkovaca

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju je 2003. godine podigao optužnicu protiv [Vojislava Šešelja](#), lidera Srpske radikalne stranke. Optužen je za podsticanje zločina protiv čovečnosti, kao i za kršenje zakona i običaja ratovanja na području Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. U optužnici se navodi da je Šešelj „planirao, naredio, podsticao, počinio ili čije je planiranje, pripremu ili izvršenje na drugi način pomagao i podržavao“.⁸ MKSJ je 2016. godine izrekao oslobađajuću prvostepenu presudu Vojislavu Šešelj po svim tačkama optužnice koja ga je teretila da je govorom mržnje podsticao i podržavao ratne zločine u Hrvatskoj i BiH i proterivanje Hrvata iz vojvođanskog sela Hrtkovci devedesetih godina prošlog veka. Međutim, Žalbeno veće MKSJ je 2018. godine delimično ukinulo oslobađajuću presudu i osudilo Vojislava Šešelja na 10 godina zatvora. Vojislav Šešelj tokom suđenja proveo nešto više od 11 godina u pritvoru Haškog tribunala, tako da je kaznu odslužio. Šešeljev govor u Hrtkovcima jedan je od primera koji podstiče progon hrvatskog stanovništva. Na mitingu Srpske radikalne stranke (SRS) u Hrtkovcima 6. maja 1992. godine Vojislav Šešelj je rekao sledeće:

„I u ovom selu, Hrtkovcima, i u ovom mestu srpskog Srema nema mesta Hrvatima. Kojim Hrvatima samo ima mesta među nama? [. . .] I ovi odavde iz Hrtkovaca, koji su zaključali svoje kuće i otišli, računajući valjda da će se jednog dana vratiti, mi im poručujemo - nemaju gde da se vrata. U njihove kuće će se useliti srpske izbeglice. [. . .] Ubeđen da ćete i vi Srbi iz Hrtkovaca i ostalih sela u okolini znati da sačuvate međusobnu slogu i jedinstvo, da ćete se vrlo brzo otarasiti preostalih Hrvata u vašem selu i okolini, da ćete znati da cenite plodove slobode i demokratije, da ćemo složni i jedinstveni pobediti, ujediniti sve srpske zemlje, izaći iz ekonomske i socijalne krize, na kraju današnje promocije Srpske radikalne stranke ja vas pozdravljam tradicionalnim srpskim pozdravima 'Sve za srpstvo, a srpstvo nizašta', 'Srbija je večna dok su joj deca verna'. Živeli!“⁹

⁸ 15 januar 2003, *Seselj (IT-03-67), Optuznica, str. 2*

⁹ *Suđenje Vojislavu Šešelj, dokazni predmet broj P00547, Govor Vojislava Šešelja u Hrtkovcima 6. maja 1992., strana 4.*

Žalbeno veće je utvrdilo da je Šešelj odgovoran za progon Hrvata iz vojvođanskog sela Hrtkovci. Vojislav Šešelj je 6. maja 1992. godine održao govor u Hrtkovcima, tada većinskom hrvatskom selu. U žalbenoj presudi Vojislavu Šešelju navodi se sledeće:

„Na kraju Šešeljevog govora, gomila prisutnih skandirala je "Hrvati, u Hrvatsku". [. . .] Žalbeno veće konstatuje da je, time što je poticao na prisilno proterivanje Hrvata iz Hrtkovaca, Šešelj podsticao na nasilje nad njima, što predstavlja kršenje njihovog prava na bezbednost. Žalbeno veće takođe smatra da su u Šešeljevom govoru Hrvati iz Hrtkovaca omalovažavani na osnovu etničke pripadnosti, što predstavlja kršenje njihovog prava na poštovanje dostojanstva kao ljudskih bića. Po mišljenju Žalbenog veća, Šešeljev govor doseže stepen težine koji predstavlja actus reus (krivično delo) progona kao zločina protiv čovečnosti. [. . .] Šešelj je svojim govorom okončao taj osećaj bezbednosti i zarazio selo mržnjom i nasiljem koje je u narednim mesecima dovelo do odlaska hrvatskih civila, čime je proširen napad na nesrpsko stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.“¹⁰

Iz brojnih svedočenja je vidljivo da je nakon tog govora otpočela kampanja nasilja nad hrvatskim stanovništvom u tom delu Srema, a demografski podaci potvrđuju drastičan pad hrvatskog stanovništva u selu i povećanje srpskog življa.

Brojni svedoci, a među njima i Katica Paulić navode da su nakon mitinga SRS i Šešeljevog govora u Hrtkovcima zaključili „da im nema opstanka“ i „da moraju da beže iz sela i spasavaju svoju kožu“.¹¹ Svedok optužbe Franjo Baričević svedočio je da je Hrtkovce napustio nakon mitinga SRS u maju 1992. godine i pretnji koje su upućene njegovoj porodici: „Moja ćerka se vraćala iz škole i zaustavili su je neki ljudi koji su je pitali: „Koga tvoj tata više voli, tebe ili brata? Jer on može samo jedno od vas da povede sa sobom u Hrvatsku, a zna se šta će desiti onom drugom.“ A onda su me

¹⁰ 11 april 2018, *Seselj (Appeal) (MICT-16-99-A), BCS TRANSLATION – Presuda Žalbeno vijeće, str. 74*

¹¹ O čemu svedoči i ugovor o zameni nepokretnosti sa Dragutinom Špirićem [Contract between Katica PAULIC and Dragutin SPRIC, attached to ICTY statement of Katica PAULIC, Hrtkovci \(English, 2 Pages\)](#)

pozvali telefonom. Rekli su mi: "Šta čekaš? Zašto se ne iseliš?" Ne, više od jednom, u stvari, ovo se desilo više puta, sve dok nisam pristao da zamenim svoju kuću."¹²

Američki sociolog Entoni Oberšal je u ekspertskom svedočenju tvrdio da se Vojislav Šešelj u svom propagandnom delovanju služio neistinama, dezinformacijama i pogrešnim predstavljanjem istorije kako bi pojačao osećaj „viktimizacije Srba“ i na taj način podsticao i opravdavao nasilje usmereno protiv hrvatskog i muslimanskog stanovništva. Možemo uočiti i elemente „optužbe u ogledalu“ o kojima je bilo reči u uvodu ovog poglavlja.

„Prema Šešelju, pretnja istrebljenjem daje Srbima opravdanje da pribegnu ekstremnim merama da bi se zaštitili: "Ako se desi slučajno da Hrvati počnu da provode genocid protiv Srba, tamo gde mi ne možemo da intervenišemo sa svojim četnicima, mi ćemo se svetiti u Zagrebu. Ako bude trebalo, rekli smo, napašćemo i Krško [nuklearna elektrana]." [. . .] Šešelj nasilje u odnosima Srba s drugim etničkim grupama opravdava jer se radi o samoodbrani, jer su ga druge grupe započele [. . .] Ukratko, analiza sadržaja Šešeljevog diskursa srpskom narodu pokazuje da je on prepun poruka koje se odnose na viktimizaciju i sadrže pretnju. Srpski narod opsedaju i napadaju, kao što je to bio slučaj u prošlosti, strani i unutrašnji neprijatelji, kao i drugi narodi u bivšoj Jugoslaviji, posebno Hrvati. Ti neprijatelji su stvorili krizu u kojoj je doveden u pitanje sam opstanak srpskog naroda i njegovih teritorija.“¹³

Propagandna kampanja protiv nesrpskog stanovništva u severozapadnoj Bosni

[Radoslav Brđanin](#) je bio jedan od vodećih političkih lidera u Autonomnoj regiji Krajina (ARK), koja je bila jedna u nizu srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini osnovanih početkom devedesetih kao sastavni deo Republike Srpske. Osuđen je na 30 godina zatvora za zločine protiv čovečnosti, kršenja zakona i običaja ratovanja i druge zločine počinjene na prostoru severozapadne Bosne nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom.¹⁴ Optužnica ga je, između ostalog, teretila da je 1992. godine imao vodeću ulogu u propagandnoj kampanji kojom se podsticalo na zločine..

¹² Transkript svedočenja Franje Baričevića TRS7756R0000232259 Tuesday, 14 October 2008, str. 10632

¹³ Podnošenje izveštaja vestaka Anthonyja Oberschalla od strane tuzilastva (BCS, 333 Pages), str. 19-21

¹⁴ "KRAJINA" Brđanin (IT-99-36)

Podsticanje i podrška počinocima zločina najviše su se ogledali u huškačkim i diskriminatornim javnim nastupima Radoslava Brđanina tokom izvršenja najtežih zločina nad nesrpskim stanovništvom Bosanske krajine. Brđanin, kao jedan od istaknutih lidera Srba na severozapadu Bosne, imao je pristup brojnim medijima, pre svega dnevnim novinama, kao i lokalnim radijskim i TV stanicama, preko kojih je davao „zapaljive“ izjave koje su predstavljale direktan poziv na nasilje protiv drugih etničkih grupa. Jedan od zaštićenih svedoka, BT-94, svedočio je o ulozi medija: „Trebalo [je]što više demonizirati onu suprotnu stranu da bi čovjek povjerovao da je osoba s kojom njegova porodica živi skladno i normalno stotinama godina sad njegov neprijatelj” kao i da “nisu mediji pozivali na genocid, ali su mediji stvarali takvu atmosferu koja je dovela do toga da se desi ta nesreća koja se desila”.¹⁵ Radoslav Brđanin je kontinuirano koristio pogrdne nazive za pripadnike drugih naroda, nazivajući ih „balijama“, „ustašama“, „Šiptarima“, „gamadima“, „poganima“, „nekrstima“ i „ljudima drugog reda“. Ovo su očigledni primeri dehumanizacije pripadnika muslimanskog življa koji su obilato korišćeni u javnim nastupima. Pored toga, Brđanin je na jednom od mitinga rekao: „One lijeve snage koje nam ponovo nude zajednički život moraju da znaju da je obaveza Srba da sljedećih sto godina brišu cipele od poganih nekrsta koji /nerazumljivo/ ovu našu zemlju“. ¹⁶ U intervjuu za Srpsku radio-televiziju, nakon 15. septembra 1992. godine, Brđanin je govorio o planu stvaranje etnički čiste države. U javnim govorima kao jedna od metoda izazivanja etničke i verske mržnje prema drugim narodima je bila i zloupotreba prošlosti:

“Moraju svi da shvate da moramo stvoriti nacionalnu srpsku državu, i oni koji misle da trebamo i po treći put da oprostimo zajedničkom neprijatelju muslimansko-hrvatskom, ne verujem da će naići na povoljno tle kod našeg naroda. Mi nismo divlji narod. Ali, kamo sreće da smo još 1918. stavili bodljikavu žicu. Između nas, Hrvata i Muslimana ne bi bilo i ovog trećeg pokolja i napada na srpski narod”¹⁷

¹⁵ [01 septembar 2004, Brđjanin \(IT-99-36\), Presuda, str. 131](#)

¹⁶ Isto, str. 128

¹⁷ Isto, str. 128

Posljedice njegovih izjava uticale su na nesrpsko stanovništvo bosanske Krajine da napusti svoje kuće. Zaštićeni svedok BT-19 je izjavio:

“Da je bilo strašno (...) da vidimo da su obični ljudi koji su inače živjeli zajedno i koji nisu imali nikakve zločinačke nagone u razdoblju od nekoliko tjedana, nekoliko mjeseci, postajali mašine za ubijanje i to zahvaljujući strašnoj moći koju imaju mediji koji su bili potpuno pod kontrolom i koji su bili korišteni kao propagandni instrument kako bi se proširila mržnja.”¹⁸

„Mogu odgovorno da tvrdim da je gospodin Brđanin bio najeksponiraniji čovjek, gospodar života i smrti na tom prostoru, koji je izuzetno mnogo koristio medije sa svojim nastupima. Mogu da kažem da je ogroman broj ljudi, pa i ja sam, poslije njegovih nastupa na televiziji, na radiju, imali smo nespavane noći. U nekom vremenskom periodu, već '92 godine, ogroman broj ljudi ujutro bi donosio odluke o bježanju odnosno načinu kako se izvući iz tog prostora poslije izjava koje je gospodin Brđanin i svojih komentara koje je tom prilikom davao”, BT-7 je dodao: “Sve njegove poruke su bile toliko transparentne, toliko snažne, toliko arogantne, da su izazivale upravo onu psihozu, onaj strah o kojem sam ja govorio, one nespavane noći”.¹⁹

U presudi u predmetu protiv Radoslava Brđanina navode se razlozi zašto je osuđen na zatvorsku kaznu od 32 godine (u žalbenom postupku preinačenu u 30 godina) zatvora:

„Pretnosno vijeće je konstatovalo da je jedan od najznačajnijih oblika doprinosa optuženog provođenju Strateškog plana bilo njegovo sudjelovanje u propagandnoj kampanji protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata koju je vodio u različitim fazama svoje političke karijere. Njegovi položaji na vlasti omogućavali su mu pristup medijima, što je on koristio za davanje javnih izjava koje su stvarale strah i mržnju između bosanskih Srba s jedne i bosanskih

¹⁸ Isto, str. 131

¹⁹ Isto, str. 131

Muslimana i bosanskih Hrvata s druge strane. Optuženi ne samo da je pozivao na otpuštanje nesrba s njihovih radnih mjesta, nego se i javno zalagao za to da nesrpsko stanovništvo treba da napusti Bosansku krajinu. Štaviše, optuženi je otvoreno govorio protiv miješanih brakova i javno predlagao kampanju ubistva iz odmazde na nacionalnoj osnovi. Pretresno vijeće se uvjerilo van razumne sumnje da, iako su javne izjave optuženog možda djelomično bile motivirane njegovom željom za vlastitim napredovanjem, one su bile namjerne i imale su katastrofalan uticaj na ljude svih nacionalnosti. Podsticale su bosanske Srbe na vršenje krivičnih djela i doprinosile su stvaranju klime u kojoj su ljudi bili spremni tolerirati vršenje krivičnih djela i izvršavati zločine, a koja je dobronamjerne bosanske Srbe odvrćala od toga da na bilo koji način pomognu nesrbima. Nesrpsko stanovništvo Bosanske krajine shvatalo je javne izjave optuženog kao neposredne prijetnje da napuste područja pod okupacijom bosanskih Srba i mnogi od njih su to i uradili iz straha za vlastite živote. Cijeli niz svjedoka izjavio je da su javne izjave optuženog predstavljale glavni razlog zbog kojeg su napustili to područje.“²⁰

Medijska propaganda

Uloga medijske kampanje u podsticanju progona srpskog stanovništva tokom operacije „Oluja“

Presuda optuženima za zločine nad srpskim civilima u vojnoj operaciji hrvatskih snaga „Oluja“²¹ predstavlja jednu od najkontroverznijih presuda izrečenih pred Haškim tribunalom. Hrvatski vojni zapovednici Ante Gotovina i Mladen Markač prvobitno su jednoglasno proglašeni krivim i osuđeni na 24, odnosno 18 godina zatvora, jer su kao članovi najužeg hrvatskog političkog i vojnog rukovodstva „delili zajednički cilj trajnog uklanjanja srpskog civilnog stanovništva iz Krajine putem sile ili pod pretnjom sile, što je predstavljalo ili je uključivalo progon, deportaciju i prisilno premeštanje“²². Međutim, u žalbenom postupku obojica su bili oslobođeni. Sudije Pretresnog i Žalbenog veća su na osnovu istih dokaza došli do različitih zaključaka. Prema navodima tužilaštva,

²⁰ 1 sept. 2004, Sažetak prostepene resude u premetu tužilac protiv Radoslava Brđanina kojom je osuđen na kaznu zatvora od 32 godine

²¹ „OPERACIJA OLUJA“ (IT-06-90) GOTOVINA I MARKAČ

²² Isto

potom i Pretresnog veća, sastanak na Brionima hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana sa predstavnicima hrvatskog vojnog i političkog rukovodstva 31. jula 1995. godine uzet je kao inicijalni događaj na kojem je planirano da se Srbi proteraju iz Krajine.

„Prema navodima tužiteljstva, tijekom tog sastanka 'iskristalizirao' se i plan 'trajnog i nasilnog' uklanjanja Srba iz Krajine. [. . .] Među visokim vojnim dužnosnicima nazočnim navedenoga dana na sastanku s Franjom Tuđmanom bili su Gojko Šušak, Zvonimir Červenko, Ante Gotovina, Mladen Markač, Davor Domazet i Mirko Norac. Prema Tuđmanovim riječima, cilj sastanka bio je donijeti ocjenu tadašnje situacije i čuti mišljenja vojnih zapovjednika prije donošenja odluke o daljnjem djelovanju u predstojećem razdoblju.“²³

Pretresno veće je konstatovalo u prvostepenoj presudi da je na sastanku razgovarano o „pokazivanju puta civilima za izlazak iz Hrvatske“ to jest o proterivanju stanovništva. „Riješiti, na koji način? To je sada tema naše današnje rasprave. Da nanesimo takve udarce da Srbi praktično nestanu, odnosno da ono što nećemo odmah zahvatiti da mora kapitulirati u nekoliko dana.“²⁴ Franjo Tuđman je predložio da se, osim televizijskih i radijskih objava, koriste i leci koji će se bacati izravno među srpskim stanovništvom:

„Jedan letak ovako, znači opće rasulo, pobjeda Hrvatske vojske uz podršku svijeta itd., Srbi vi se već povlačite preko itd., a mi vas pozivamo da se ne trebate povlačiti, mi vam jamčimo ... Znači, na taj način im dati put, a jamčiti tobože građanska prava itd.“²⁵

Cilj ovakvih propagandnih aktivnosti bio je izazivanje panike i straha među civilnim stanovništvom, kako bi u što većem broju napustili svoje domove, iako su im „tobože“

²³ 15 april 2011, Gotovina et Al. (IT-06-90), Presuda - Svezak II od II, str. 993

²⁴ [Minutes of the meeting held by the President of the Republic of Croatia F. Tuđman with military officials on 31 July 1995 at Brioni \(BCS, 64 Pages\)](#)

²⁵ Isto

garantovana građanka prava. Franjo Tuđman se 4. avgusta 1995. godine, kada je započela operacija „Oluja“, obratio proglasom građanima srpske nacionalnosti:

„Pozivam hrvatske građane srpske nacionalnosti, koji nisu aktivno sudjelovali u pobuni, da ostanu kod svojih kuća, i bez bojazni za svoj život i svoju imovinu, dočekaju hrvatsku vlast, uz jamstvo da će im se dati sva građanska prava“²⁶

Mnogi nisu poverovali u Tuđmanove iskrene namere. Šta se pak desilo sa onima koji jesu? Mile Sovilj, srpski novinar iz Gračaca, svedočio je šta se desilo njegovom ocu u drugim građanima koji su poverovali u Tuđmanov proglas srpskom stanovništvu:

„Većina Soviljeve obitelji u Kijanima spremala se na odlazak, no njegov otac, Vlade Sovilj, nije htio ići, govoreći da je čuo kako se na radiju svakih sat vremena emitira poruka Franje Tuđmana kojom se ljudi pozivaju da ne napuštaju svoje domove jer im se ništa neće dogoditi. [. . .] Svjedok je kasnije čuo da su hrvatske snage 8. kolovoza 1995. ili približno tog datuma ubile njegovog oca, kao i 13 drugih ljudi koji su ostali u Kijanima.“²⁷

Svedok Mirko Ognjenović svedočio je da je slušajući Tuđmanovu izjavu preko radio radija: „Ko nije kriv, ne treba nikuda ići.“ Odlučio je da ostane kući. Međutim, u njegovo dvorište upali su vojnici hrvatskih snaga:

„Dokazi ukazuju na to da su u večernjim satima 18. kolovoza 1995., nakon što je Mirko Ognjenović čuo nekog kako viče 'Gdje je to devetero? Izlazite da vas pobijem!' [. . .] Dokazi nadalje ukazuju na to da je jedan od te dvojice nazvao Mirka, Radoslava i Uroša Ognjenovića 'četnicima', udario Radoslava Ognjenovića sa strane kundakom puške i potom ispalio nekoliko hitaca, od kojih je jedan Radoslava Ognjenovića pogodio u ruku, uslijed čega mu je kost probila kožu. Uz to, jedan od muškaraca je udarcem srušio Mirka Ognjenovića na zemlju, nakon čega je ovaj izgubio svijest. [. . .] Mirko Ognjenović je u dvorištu

²⁶ [President Tudjman's open letter to Serbs from the RSK, dated 04.08.95.](#)

²⁷ [Gotovina et Al. \(IT-06-90\), Presuda - Svezak I od II, str. 138, 139](#)

Uroša Ognjenovića, udaljenom oko 200-250 metara od njegovog, pronašao leševe Uroša Ognjenovića (rođenog 1926. ili 1928.) i Uroša Šarića (rođenog 1919. ili 1920.). Na leševima su bile strijelne rane za koje je utvrđeno da su prouzrokovale njihovu smrt.“²⁸

Nekoliko nedelja nakon operacije „Oluja“, Franjo Tuđman je 26. avgusta održao govor na javnom skupu u Kninu:

„Ali danas, to je hrvatski Knin. I nikada više nema povratka na ono što je bilo, da nam usred Hrvatske šire rak koji je razarao hrvatsko nacionalno biće, koji nije dopuštao da hrvatski narod bude zaista sam svoj na svome, da Hrvatska bude jednom sposobna za samostalan i suveren život [. . .]. Nestalo ih je za dva – tri dana, kao što rekoh [kao da ih nikad nije bilo] [. . .] Nisu imali vremena, nisu imali vremena ni da pokupe ni svoje prljave pare – devize, niti gaće!“²⁹

U prvostepenoj presudi se između ostalog navodi da je progon srpskog stanovništva trajao i nakon operacije „Oluja“:

„U trenutku kad je Tuđman držao taj govor, operacija Oluja bila je okončana. Međutim, hrvatske vojne snage i Specijalna policija nastavile su djelovati u Krajini, posebno u smislu akcija čišćenja terena. Nadalje, srpsko civilno stanovništvo Krajine ostalo je na meti tih snaga. [. . .] hrvatske vojne snage i Specijalna policija nad srpskim su civilima u Krajini počinile velik broj ubojstava, nehumanih djela, djela okrutnog postupanja, te djela uništavanja imovine i pljačkanja. Tijekom tih mjeseci, članovi hrvatskog političkog i vojnog vodstva aktivno su uvodili diskriminatorne mjere protiv Srba, a meta su im bili osobito Srbi koji su napustili ili su napuštali Krajinu.“³⁰

²⁸ Isto, 149, 150

²⁹ [Video: UN Camera Tape 13/8/95 #7 R1882, Train of Freedom video \(contains footage of Ivan Cermak and Franjo Tudjman's speeches, dated 26.08.95.](#) (transkript)

[Video: UN Camera Tape 13/8/95 #7 R1882, Train of Freedom video \(contains footage of Ivan Cermak and Franjo Tudjman's speeches, dated 26.08.95.](#) (video materijal)

³⁰ [15 april 2011, Gotovina et Al. \(IT-06-90\), Presuda - Svezak II od II, 1132,1133](#)

Hrvatsko rukovodstvo je i nakon operacije „Oluja“ i egzodusa Srba sa prostora Krajine nastavilo žestoku medijsku kampanju u cilju sprovođenja akcije „čišćenja terena“ od preostalog srpskog življa i trajnog onemogućavanja njihovog povratka kućama.

(Jutjub printscreen) Govor Franje Tuđmana u Kninu 26. avgusta 1995. godine

Medijska propaganda u Prijedoru

Paralelno sa početkom rata u Hrvatskoj 1991. godine, medijska propaganda se intenzivirala i u Bosni i Hercegovini. U Prijedoru je medijska kampanja imala za cilj širenje straha i nesigurnosti među nesrpskim stanovništvom. To je dovelo do porasta tenzija između srpske zajednice u Prijedoru s jedne strane i muslimanske i hrvatske zajednice sa druge strane. Propagandna kampanja doprinela je otpočinjanju talasa nasilja protiv nesrpskog stanovništva. Muslimani i Hrvati počeli su da napuštaju opštinu zbog sve većeg osećaja nesigurnosti i straha. Radio i TV emisije su emitovale program propagandnog karaktera u kojima su korišteni pogrdni nazivi za nesrbe. U presudi Milomiru Stakiću neki od svedoka su opisivali kakva je bila atmosfera mržnje u gradu:

„Istovremeno, Muslimani i Hrvati su, zbog sve većeg osjećaja neizvjesnosti i straha među stanovništvom, počeli napuštati opštinu. Prosrpska propaganda postajala je sve očitija. Opštinske novine 'Kozarski vjesnik' počele su objavljivati navode kojima su ocrnjivale nesrbe. Srpska sredstva javnog informisanja propagirala su ideju da se Srbi moraju naoružati kako opet ne bi doživjeli situaciju u kojoj su se našli u Drugom svjetskom ratu kada je nad Srbima izvršen masakr.

U štampi su se često kao sinonimi za nesrpsko stanovništvo koristili izrazi poput 'ustaše', 'mudžahedini' i 'Zelene beretke'. Radio Prijedor je širio propagandu govoreći o Hrvatima i Muslimanima na pogrdan način. U avgustu 1991. lokalna paravojna formacija 'Vukovi s Vučjaka', su zauzeli odašiljač na Kozari, što je, između ostalog, imalo za posljedicu da se više nije primao program Televizije Sarajevo. Taj program su zamijenile emisije iz Beograda i Banje Luke u kojima su se vodili razgovori s političarima iz SDS-a i izvodile srpske nacionalističke pjesme koje bi ranije bile zabranjene. Političari iz SDS-a su tvrdili da Srbi žele sačuvati Jugoslaviju, dok je Muslimani i Hrvati žele uništiti.³¹

Nakon uspostavljanja kontrole u Prijedoru od strane bosanskih Srba, sredstva javnog informisanja uglavnom su emitovala srpske nacionalističke pesme i naglašeno propagandni program, u kojem su vođe Stranke demokratske akcije (SDA) i ugledni nesrbi predstavljani kao kriminalci i ekstremisti. Cilj propagandne kampanje bio je polarizovanje stanovništva Prijedora po nacionalnoj osnovi i stvaranje atmosfere straha i neizvesnosti.

Jedan od primera medijske propagande je izveštavanje pisanih i elektronskih medija u kojem se tvrdi da lekari, bosanski Muslimani, pokušavaju smanjiti prirodni priraštaj među Srbima „sterilizacijom Srpkinja“ ili „tako što trudnim srpskim ženama daju injekcije kako bi mogle rađati samo žensku djecu“.

„Kako štampa tako i elektronska sredstva informisanja širili su navode o ljekarima nesrbima koji se mogu jedino okarakterisati kao očite laži: dr. Mirsad Mujadžić iz SDA optužen je da Srpkinjama ubrizgava sredstva zbog kojih one neće moći da rađaju mušku djecu, a dr. Željko Sikora, zvani 'doktor monstrem', optužen je da izaziva abortuse kod Srpkinja koje nose mušku djecu i kastrira muške bebe roditelja srpske nacionalnosti. Nadalje, u članku 'Kozarskog vjesnika' od 10. juna 1992. dr. Osman Mahmuljin se optužuje da je namjerno pogrešno liječio kolegu

³¹ [31. juli 2003, Stakic \(IT-97-24\), Presuda, str. 11](#)

srpske nacionalnosti, dr. Živka Dukića, koji je doživio infarkt. [. . .] Nusret Sivac je posvjedočio da su Srbi pozivani da linčuju nesrbe.”³²

Cilj takve kampanje bilo je „slabljenje otpora“ narušavanjem ugleda istaknutih i uglednih građana Prijedora koji nisu bili srpske nacionalnosti. Takvi navodi izazivali su veliko nezadovoljstvo među srpskim stanovništvom u Prijedoru i proizveli animozitet prema nepravedno optuženim susedima. Suštinski cilj takve kampanje bio je predstaviti nesrbe kao neprijatelje sa kojima je suživot nemoguć. Stvaranje atmosfere nepoverenja, straha i mržnje u opštini Prijedor bila je polazna osnova za početak progona, zatvaranja hiljada ljudi u logore Omarska, Keraterm i Trnopolje i potpunog etničkog čišćenja na tom prostoru.

³² Isto, str. 30

МПАПИ ВОЈНИЦИ У СУБОТУ ПОЛОЖИЛИ СВЕЧАНУ ЗАКЛЕТВУ

Vojnici Srpske Republike Bosne i Hercegovine, koji su se trećeg jula uputili na odslužavanje vojnog roka, položili su u praputu slobodu, u kasarni "Kozara" u Banjaluci, svečanu zakletku. Pred više hiljada Krajišnjaka, rođaka i prijatelja novobosanskih vojnika, činom svečane obaveze rukovodilo je potporučnik Banićur. Prije toga minutom šutnje odana je počast svim borcima koji su položili živote za odobrovo svoje domovine. Potom se vojnici na prisutnosti obratno pomoćnik komandanta, pukovnik Mljetinić Vučković, koji je, pored ostalog, istakao:

[illegible]

srpskog naroda na krajnjim prostorima. Dragi roditelji i prijatelji naših vojnika, časte i ponos imati vojnika na breniku slobode. Zbog toga možete biti sretni i ponosni”.

Кратком бесједом војнике, њихове породице и пријатеље поздравно је и председник Регионалног одбора Српске демократске странке, господин Радисав Вукотић.

„Ратовање се мора. Ми ратујемо, али у одбрамбеном рату. Нама је рат наметнут. Морали смо чувати своја општинца, своју децу, своје мајке. Ја бих данас, посебно, пољубио све српске мајке које су вас породиле и остале мајке и честитао им што су родиле такве српске војнике.“

Закључан је присуствовао
(сликама за заједно)

очеве poznaem da zajedno sa nama ili naprijed, ili lijevo ili desno krenemo u odbranu svoje Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

Према томе, заједноцивилената војна власт у одбрану наше Српске Републике, а вама, браћо Крајшници, честитам и само напријед и — никад робом”.

Најбољи савезнице заштити војници су се са својим најближим и упутити на послужени одмор, а наредити број западних војника искористити је пружити прилику, па је након провере код својих кућа, у кругу породице. Суботњу савезност, да напосмемо, пригодни програмом увеличиту су именови биваличког културно-уметничког друштва „Весел Паланка“.

ГЕНЕРАЛНИ СЕКРЕТАР ЦРВЕНОГ КРСТА СР ЈУГОСЛАВИЈЕ У
ПРИЈЕДОРУ

Генерални секретар Црвеног крста СР Југославије, Рада Дубањн, Борови, је са својим сарадницима прије неколико дана у Привреду. Приликом посјете Црвеном крсту општинe Привреду Дубањн је изразио своје интересовање за ситуацију напасту последице ратних дејстава и тренутне проблеме са којима се сусрећу беднише становници Домањин у погледу гостога са стацијом на подручју Општине, које карактеришу огромни тежак проблем и изазов за изградњу становништва и велика тежак привредна ситуација. Гости су изразили и са народима да се

...обезбедила несматану изва-
ђањем гарантоване које нема
неуставног подучења. На овом
подучењу, речено је у разговору,
обезбедила су приватизацију
за становништво изабрано са
подучења где су збољачење
ратна дејства, али карактериза-
цирано као неуставно подучење
муслиманском дијелу Босне и
Херцеговине. Муслимански де-
шанци су приватном центру у
Триполију обезбедили су редов-
но исхрану, лекарска и њага и
ефикасношћу заштите, а
целокупно трошак одурада у
политички регион и
политички дејства са Собном

неким грађанима Босне и Херцеговине.

Дубаји је констатовао да су проблем са којима се сусреће Општина Приједор уистину тежики и нагласио да ће Црвени крст Југославије истратежично настојати да се и на овом подручју што прије доставе неопходна помоћ у храну и лијековима. Он је истовремено објавио да ће се Црвени крст Југославије залагао и за остваривање економских, културних и социјалних, хуманитарних институција за већу помоћ српском народу у крајинама, па тако и у самој приједорској општини.

Српском народу и члану парламента Српске Републике Босне и Херцеговине добро је познато какаву је улогу у протеклим деценијама имала Српска демократска странка коју је од почетка чеквала на мреже генотцидне племеном да учествује у српском народу и организовала српском народ да се ослободи слободно. Навен су чланови стали у први редови Јединице Војске Српске Републике Босне и Херцеговине и милиције. Забрањено у онатом својственом народу оу Крајини стали су на брану слободно и дејствовајући свој народ, а чинило је и сада на брану слободно, оулају да се једна Босна и Херцеговина на пут до маке Србије.

Напомену одлучитост и riješitost da se izabore odabrani dobro su osjetili i oni, koji su grafičkom podloštnošću i mirnom novotom, koji je novost u umjetnosti samim, prilikom istih terorizma i rušenjima. Sa ublaženom mizijom, proročanstvom i genocidnim namjerama prema srpskim narodima, osvojili su i mi sami Prijedor. U odabranih svetograda, u odabrani srpski narod i u uništenju milionskog genocidnog i genocidnog srpskog naroda, u uništenju srpske kulture, srpske države, srpske crkve, srpske škole, srpske porodice, srpske Njake i srpske palme ljudskosti. Međimurje neprijateljski srpski narodi da li smo slične postojale srpske i još energičnije i sretne i naše ljude.

[illegible][illegible][illegible][illegible]

Познајамо зато сие Србе да се, држејќи се на нивне традиции с борбисност, окупле околу оног наваженијот прегрнуто — одбрне употребата на нивне Крајине. Да осудиме севашто праведните борбе које да укажуваат користа јубилејна и да морално чистотоме уживајмо и на ниву борбу на нивне самне. Честити и крајне нивни Крајиници, учество то на ползу свину нас и васкопни српства, будуќност нивне деце и сие нивне Крајине.

• Општински odbor СДС Приједа
11.6.1998. 1998. godine

ПОТПУН ПОРАЗ МУСЛИМАНСКИХ И ХРВАТСКИХ ЕКСТРЕМИСТА

Office on the web Frame

босне и Хрстићовине, односно приједорске бригаде и резервног састава милиције, разбиле су паравојне формације муслиманских и хрватских екстремиста на подручју Курева и околних мјеста у близини Лубице, адијепомих и уништиле. Велики број екстремиста је заробљен и смјештен у сабирни центар гдје и даље показују своју праву луд. Наиме, они

прошле sedmice, od ruku ovih vjerskih fanatika stradalo nekoliko desetina njihovih saboraca, koje su likvidirali na svirep način. Sve ovo u isti mah govori o tome šta su sve spremni zasijepiti: Alahovi sledbenici, ali je ujedno i dokaz o njihovoj nemotni i porazu što je i dovelo do međusobnog optuživanja i trovanja.

Direktno i javno podstrekavanje na izvršenje zločina na primeru Ruande

Odredba o „direktnom i javnom podstrekavanju na izvršenje genocida“ iz Konvencije o genocidu iz 1948. godine je primenjena u sudskim procesima pred Međunarodnim krivičnim sudom Ujedinjenih nacija za Ruandu. Između aprila i jula 1994. godine pripadnici većinske zajednice Hutu izvršili su genocid u Ruandi nad pripadnicima manjinske zajednice Tutsi likvidiravši oko milion ljudi.

Međunarodni krivični sud Ujedinjenih nacija za Ruandu osudio je trojicu zvaničnika Ruande između ostalog i za „podsticanje na genocid“ u procesu Nahimana i dr. (medijski slučaj)³⁴. Ferdinand Nahimana, osnivač i urednik radio stanice RTLM, Žan-Bosko Barajagviza, predsednik Upravnog odbora RTLM i lider jedne ekstremističke političke partije, i Hasan Ngeze, glavni urednik novina Kangura (prev. *Probudi druge*), osuđeni su, između ostalog i za podsticanje na genocid. Ferdinand Nahimana osuđen je na 30 godina zatvora, Hasan Ngeze na 35, a Žan Bosko Barajagviza na 32 godine zatvora.

Ferdinand Nahimana i Žan-Bosko Barajagviza osuđeni su kao upravljači privatne radio stanice RTLM, koja je indirektno i direktno pozivala na ubistva, čak i do te mere da su bila navođena imena ljudi koje treba likvidirati kao i lokacije na kojima bi to trebalo učiniti. U danima koji su prethodili genocidu i tokom masakra, RTLM je dobijao pomoć od Radio Ruande, stanice u vlasništvu vlade, čiji su se programi prenosili u selima i u gradovima širom zemlje preko mreže predajnika kojima je upravljala Radio Ruanda.

U presudi je posebno naglašeno da je Nahimana bio „uvaženi naučnik“. Bio je „profesor istorije na Nacionalnom univerzitetu Ruande“, na osnovu čega se zaključuje da je bio „potpuno svestan moći reči i koristio je radio kao medij komunikacije sa najširim dometom javnosti – za širenje mržnje i nasilja“. U presudi se dalje navodi da je „bez vatrenog oružja, mačete ili bilo kakvog fizičkog oružja, izazvao smrt hiljada nevinih civila.“³⁵ Dokazana je „direktna“ priroda podstrekavanja na izvršenje genocida,

³⁴ [Nahimana et al. \(Media case\) \(ICTR-99-52\)](#)

³⁵ [03 Dec 2003, \[MEDIA\] - NAHIMANA, FERDINAND - BARAYAGWIZA, JEAN BOSCO - NGEZE, HASSAN \(ICTR-99-52\), NAHIMANA ET AL - JUDGEMENT AND SENTENCE, str. 358 i 359.](#)

jer je utvrđeno da su optuženi koristili eufemizme, poput fraze „idi na posao“, kao pozive na ubistvo Tutsija. U zaključku presude se navodi sledeće:

„Ovaj slučaj pokreće važne principe u vezi sa ulogom medija, koji se od Nirnberga nisu bavili na nivou međunarodnog krivičnog pravosuđa. Moć medija da stvaraju i uništavaju osnovne ljudske vrednosti dolazi sa velikom odgovornošću. Oni koji kontrolišu takve medije snose odgovornost za njihove posledice.“³⁶

Na sudu je utvrđeno da je podsticanje na međunacionalnu mržnju i nasilje bilo suštinski deo uređivačke politike RTLM tokom 1994. godine. Jedan od dokaza na suđenju bio je i transkript audio zapisa u kome spiker RTLM Kantano Habimana bezosećajno opisuje brutalnu smrt deteta.

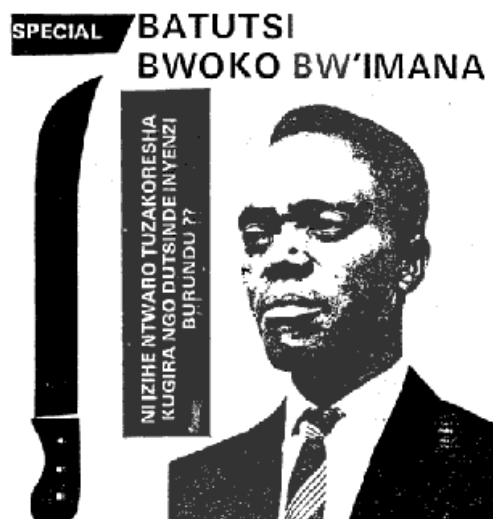
“Prevarili su decu iz plemena Tutsi obećavajući im neostvarive stvari. Prošle noći sam video jedno dete iz plemena Tutsi koje je ranjeno i bačeno u rupu duboku 15 metara. Uspeo je da izađe iz rupe, nakon čega je dokrajčen palicom. Pre nego što je umro, ispitivali su ga. Odgovorio je da su Inkotanyi³⁷ obećali da će platiti za njegovo školovanje sve do univerziteta. Međutim, da to može biti izvedeno bez dovodenja sopstvenog života u opasnost i uništavanja države. Ne razumemo ponašanje Inkotanyia. Oni nemaju više lakog ili teškog naoružanja od nas. Mi smo brojniji od njih. Verujem da će biti zbrisani sa lica zemlje ako se ne povuku”.³⁸

Hasan Ngeze bio je osnivač i urednik tabloida Kangura. U mesecima koji su prethodili genocidu je objavljivao članke u kojima su Tutsi između ostalog dehumanizovani kao „bubašvabe“. Tabloid Kangura je prikazivao Tutsije na stereotipan način, kao zle, podmukle, lažove, lopove i ubice. U presudi je utvrđeno da su žene Tutsi posebno bile meta progona, tako što su prikazivane kao fatalni i zavodljivi agenti neprijatelja. Muškarci Hutu smatrani su izdajnicima ako bi se oženili ženom Tutsi.

³⁶ Isto, str. 317

³⁷ Patriotski front Ruande, politička i vojna organizacija Tutsija

³⁸ [Audio snimak programa emitovanog 31. maja 1994. na stanici Radio Télévision Libre des Mille Collines i transkript emitovanog sadržaja](#)

Naslovna strana Kangure br. 26 iz novembra 1991. U naslovu stoji „Tutsi: rasa Božija“. U tekstu u crnom boks pored mačete postavlja se pitanje „Kojim oružjem ćemo zauvek pobediti bubašvabe?“

„U članku objavljenom u Kanguri januara 1994. godine, Hasan Ngeze je napisao: Nadajmo se da će „bubašvabe“ imati hrabrosti da razumeju šta će se dogoditi i da shvate da će, ako naprave malu grešku, biti istrebljeni: ako pogreše i ponovo napadnu, u Ruandi neće ostati niko od njih, pa čak ni jedan saučesnik.“³⁹

U delu presude koji se odnosi na Ngezea navedeno je i sledeće:

„Hasan Ngeze, kao vlasnik i urednik poznatih novina u Ruandi, bio je u poziciji da informiše javnost i oblikuje javno mnjenje u pravcu postizanja demokratije i mira za sve građane Ruande. Umesto da koristi medije za promovisanje ljudskih prava, on ih je iskoristio da napadne i uništi ljudska prava. [. . .] On je zatrovao umove svojih čitalaca i rečima i delima izazvao smrt hiljada nedužnih civila.“⁴⁰

Pomenućemo još i slučaj koji je Međunarodni krivični sud za Ruandu vodio protiv Simona Bikinde, osuđenog na 15 godina zatvora za direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida. Simon Bikindi je bio kompozitor i pevač iz Ruande koji je koristeći svoju popularnost podsticao etničku mržnju i otvoreno pozivao na progon Tutsija.

³⁹ 03 Dec 2003, [MEDIA] - NAHIMANA, FERDINAND - BARAYAGWIZA, JEAN BOSCO - NGEZE, HASSAN (ICTR-99-52), NAHIMANA ET AL - JUDGEMENT AND SENTENCE, str. 320

⁴⁰ Isto, 359.

„Tokom perioda od 1990. do 1994. Simon Bikindi je komponovao, izvodio, snimao ili distribuirao muzičke kompozicije veličajući solidarnost Hutua i karakterišući Tutsije kao porobljivače Hutua. Ove kompozicije su kasnije raspoređene u propagandnoj kampanji kako bi se Tutsi targetirali kao neprijatelji, ili kao saučesnici neprijatelja, i da bi se podstakli, podstrekavali i ohrabрили Huti da se odvoje od Tutsija i da ih ubiju. [. . .] Krajem juna 1994. u prefekturi Giseni, Simon Bikindi je upravljao vozilom opremljenim razglasom i vodio karavan Interahamwe (paravojna formacija Hutua) na glavnom putu između opština Kivumu i Kajove skandirajući: „Većinsko stanovništvo, to ste vi, Huti, vama se obraćam. Znaete da su manjinsko stanovništvo Tutsi. Brzo istrebite preostale." Simon Bikindi je takođe koristio razglas na vozilu za emitovanje svojih muzičkih kompozicija 1993. i krajem juna 1994. godine.”⁴¹

Isečak video snimka završne reči Simona

Bikindija na kojoj je zapevao, tokom žalbene rasprave održane 30. septembra 2009. u predmetu koji se vodio protiv njega.⁴²

⁴¹ [15 Jun 2005, BIKINDI, SIMON \(ICTR-01-72\), BIKINDI - AMENDED INDICTMENT PURSUANT TO DECISIONS OF TRIAL CHAMBER III OF 11 MAY 2005 AND 10 JUNE 2005-THE PROSECUTOR V SIMON BIKINDI \(ICTR-2001-72-I\), str. 12-13 – LINK BI TREBAO DA RADI SAD](#)

⁴² <https://www.irmct.org/specials/glimpse-into-the-archives/images/10-bikindi/bikindi-singing-appeals-from-steve.mp4>

Protivpravno lišavanje slobode i zatvaranje

Dana 17. avgusta 1992. na naslovnici magazina *Time* osvanula je fotografija izgladnjelih muškaraca koji se nalaze iza bodljikave žice. Na fotografiji koju je napravila ekipa novinske mreže ITN, i koja je šokirala javnost, nalazili su se muslimanski zatvorenici u Trnopolju, jednom od brojnih logora u opštini Prijedor u Bosni i Hercegovini, pod kontrolom snaga bosanskih Srba. Ta fotografija predstavlja ilustraciju stvarnosti rata u bivšoj Jugoslaviji i zločina za koje se smatralo da, nakon Drugog svjetskog rata, više nikada neće biti mogući. Ipak, fotografija koja u prvom planu pokazuje zatočenika Trnopolja Fikreta Alića i izvještaji međunarodnih novinara koji su u avgustu 1992. posjetili prijedorske logore doprinijeli su pokretanju istraga vezanih za zločine počinjene u tim logorima, ali u konačnici i osnivanju Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ).⁴³

Naslovnica Time magazina 17.08.1992.⁴⁴

Kako se u ovom poglavlju bavimo različitim vidovima protivpravnog lišavanja slobode i zatvaranja tokom ratova 90-ih na prostoru bivše Jugoslavije, smatramo da je

⁴³ Treba naglasiti da su novinarske ekipa iz stranih medija boravile u opštini Prijedor na poziv tadašnjeg lidera bosanskih Srba Radovana Karadžića. On je, naime, imao namjeru da razuvjeri međunarodnu javnost da su u pitanju koncentracioni logori i pa je pozvao novinare da se u to sami uvjere. Međunarodni novinari su, međutim, svjedočili scenama koje su ukazivale da se zatočenici u logorima drže u nehumanim uslovima i da su žrtve zločina.

⁴⁴ Preuzeto sa: <https://content.time.com/time/magazine/0,9263,7601920817,00.html>

neophodno definisati pojam logor, koji je nastavnicima neophodan prilikom izučavanja ove teme. Pojam logor obično se koristi za označavanje mjesta gdje se grupa ljudi zadržava protiv svoje volje, često pod prisilom ili u uslovima kojima se krše njihova osnovna ljudska prava. Logori mogu biti različite vrste i koristiti se u različite svrhe, ali često su povezani sa teškim kršenjem ljudskih prava, a jedno tih je upravo protupravno zatvaranje u nehumanim uslovima. Iako su logori postojali kroz istoriju u različitim oblicima i u različitim razmjerama, osnivanje logora uz enormna kršenja ljudskih prava je prije svega karakteristika autoritarnih režima prve polovine dvadesetog vijeka.

Među najzloglasnijim logorima uspostavljenim u tom periodu bili su oni u nacističkoj Njemačkoj i Sovjetskom Savezu. Po navodima Enciklopedije Holokausta (Holocaust Encyclopedia) u periodu od 1933. do 1945., nacistička Njemačka, zajedno sa svojim saveznicima, uspostavila je više od 44 000 logora, od kojih je prvi osnovan u martu 1933. u Dahauu, blizu Minhena. U tim logorima među kojima su bili Aušvic, Belzec, Sobibor i Treblinka, ubijeno je preko 2.722.000 Jevreja.⁴⁵ U sličnom vremenskom periodu, sistem logora za prinudni rad, poznat kao Gulag, uspostavljen je na prostoru Sovjetskog Saveza, po naređenju tadašnjeg lidera te države Josifa Visarionoviča Staljina. Sistem je uspostavljen i koristio se prevashodno za borbu protiv političkih neistomišljenika.⁴⁶ Uobičajena kazna u ovim logorima bila je pet do dvadeset godina teškog rada. Zatvorenici u logorima radili su na otvorenom i u rudnicima u najgorim mogućim uslovima, bez adekvatne odeće, alata, skloništa, hrane i drugih najosnovnijih potrepština.⁴⁷ Iako je izgledalo da su logori ove vrste i namjene postali dio prošlosti i upozorenje za buduće generacije, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije tokom 1990-ih godina pokazali su da se ljudska okrutnost javlja i manifestuje u različitim okolnostima i vremenskim periodima.

U pogledu razvoja međunarodnog prava o tretmanu ratnih zarobljenika tokom sukoba, značajno je istaći II Hašku konvenciju iz 1899. godine. U njoj, između ostalog, stoji da se sa zarobljenicima mora postupati čovječno, da se ne smiju koristiti za rad koji je na

⁴⁵ United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-camps>. Pristupljeno 23.12. 2023.

⁴⁶ Shodno izvještaju *Moskovskih novina* iz 1990. godine kroz ovaj sistem logora je u periodu od 1931. do 1953. godine prošlo 3 778 234 ljudi, a od tog broja je 786 098 njih je ubijeno. Međutim, moderna istraživanja pokazuju da je brojka zatočenih prelazila 18 miliona.

⁴⁷ Soviet prison camps and their legacy - gulag history, <https://gulaghistory.org/nps/downloads/gulag-curriculum.pdf>. Pristupljeno 23.12. 2023.

bilo koji način povezan sa borbenim dejstvima, ali i da mogu obavljati određene javne ili privatne poslove, za koje moraju biti plaćeni.⁴⁸ Navodi Haške konvencije iz 1899. godine dopunjeni su 1907. godine kada je donesena IV Haška konvencija⁴⁹, ali je još značajni napor ostvaren donošenjem Ženevske konvencije (1929).⁵⁰ Iako se dijelom naslanja na već postojeće Haške konvencije, u Ženevskoj konvenciji su uvedene neke nove odredbe. Jedna od posebno interesantnih odredbi odnosi se na položaj žena, prema kojoj žene moraju biti tretirane sa posebnim obzirom na njihov pol. Naravno, ovo su bile prve u nizu konvencija, koje su, kao što se može primijetiti, dominantno se osvrtales na položaj ratnih zarobljenika, dok se zatvaranje i lišavanje slobode civila nije posebno regulisalo te odredbe su unijete uglavnom nakon Drugog svjetskog rata, zbog zločina počinjenih tokom rata.

Upravo je na osnovu Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949. MKSJ bio, između ostalog, nadležan da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počinie protivpravne deportacije ili premještanja ili protivpravna zatvaranja civila.⁵¹ Takođe, član 5 Statuta MKSJ navodi zločine protiv čovječnosti nad civilima, među kojima su porobljavanje, zatvaranje, mučenje, silovanje i druga nehumana djela.⁵²

Tokom ratova 90-ih na prostoru bivše Jugoslavije gorenavedeni zločini su, nažalost, bili veoma često zastupljeni u logorima, sabirnim centrima i drugim mjestima zatočenja. Najviše logora bilo je na prostoru Bosne i Hercegovine, ali ih je bilo i u Hrvatskoj, na Kosovu i u Srbiji. U tim logorima su počinjeni zločini protiv čovječnosti, uključujući masovna ubistva, mučenja, silovanja i prisilni rad. Logori su uglavnom služili za zatočavanje civila etničke grupe koja je smatrana neprijateljskom, a često su služili kao mjesta gdje su počinjeni sistemski zločini sa ciljem da se ljudi zastraše i da, oni koji prežive, budu primorani da napuste dato područje.

⁴⁸ International Law Studies Volume 60, Documents on prisoners of war, <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1902&context=ils>. Pristupljeno 23.12.2023.

⁴⁹ IHL, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>. Pristupljeno 23.12.2023.

⁵⁰ Convention relative to the treatment of prisoners of war - legal tools, <https://www.legal-tools.org/doc/1d2cfc/pdf/>. Pristupljeno 20.12.2023.

⁵¹ "Mandat i Krivična Djela u Nadležnosti MKSJ-a." *Mandat i Krivična Djela u Nadležnosti MKSJ-a*, www.icty.org/mk/node/8492. Pristupljeno 01.09. 2023.

⁵² "Statut Međunarodnog Suda." *Statut Međunarodnog Suda i Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju*, https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf. Pristupljeno 01.09. 2023.

U narednim poglavljima razmatraćemo različite oblike protivpravnog lišavanja slobode i zatvaranja tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, uključujući sam čin zatočenja, uslove u logorima i tretman nad zatočenicima u istim, ali i njihovo korišćenje kao živih štitova i za protivpravni rad, uglavnom na linijama fronta. Sve ovo će ukazati na brojne zloupotrebe položaja od strane ljudi koji su upravljali logorima, kao i njihovih podređenih, koji su kasnije procesuiranih pred MKSJ-om.

Ciljevi učenja

- Učenici se upoznaju sa procesima ograničavanja slobode kretanja civila i zatočenja civila, razumeju u kojoj meri se ovim procesima krše ljudska prava i razvijaju empatiju, humanost i solidarnost prema žrtvama.
- Učenici se upoznaju sa prostorom na kojem su uspostavljeni logori, nehumanim uslovima života u logorima kao i individualnom odgovornosti počinioca za postojanje istih i kršenje ljudskih prava, za vrijeme ratova na prostoru bivše Jugoslavije 90-ih godina prošlog vijeka.

Čin zatočenja

Sam čin zatočenja ljudi, uglavnom civila, tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije ima svoje specifičnosti. Kako je utvrđeno i u nizu sudskih presuda u Hagu, većina zarobljenih tokom rata bili su civili koji nijesu predstavljali nikakvu pretnju. I pored toga odvođeni su od svojih porodica, zlostavljani i maltretirani, a mnogi od njih su u mjestima zatočenja i preminuli. Jedini razlog njihovog zatočenja bio je taj što su pripadali drugoj nacionalnoj i/ili vjerskoj grupi. Stoga je neophodno da se prilikom obrade ovih tema nastavnici osvrnu na to ko su ljudi koji su tokom rata zatočavani, na koji način je to rađeno, gdje su odvođeni i kakve su na kraju bile njihove sudbine. Sudski procesi i presude Haškog tribunala u tom pogledu predstavljaju dragocjen izvor. Njihova svjedočanstva su ne samo vrijedan istorijski izvor, već se mogu koristiti da razviju empatiju među učenicima prilikom obrade nastavnih jedinica vezanih za ratove na prostoru bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina prošlog vijeka.

Tako Spomenka Drljević, svjedok u predmetu [Prlić i drugi \(IT-04-74\)](#) opisuje na koji način je tekao proces zatočenja na prostoru opštine Mostar i okoline. Drljević, koja je za vrijeme rata bila zatočena u zatvoru u Ljubuškom, ali i na Heliodromu u svom svjedočenju je opisala na koji način su ljudi odvođeni u logore, ko je učestvovao u tom procesu i na koji način su zatočeni u tom postupku tretirani. Drljević u svom svjedočenju jasno navodi da su prilikom hapšenja zatočeni identifikovani na nacionalnoj, ali i vjerskoj osnovi, što je bio i glavni faktor, ali i razlog njihovog zarobljavanja. Na pitanje da li je upoznata gdje odvođe zatvorenike, kako Drljević navodi bila je ubijeđena da ih odvođe u Heliodrom, ali im je samo rečeno da idu u Ljubuški, za koji je u tom trenutku znala da samo predstavlja centralni zatvor.⁵³ Na osnovu ovog, ali i sličnih svjedočenja jasno se može izvesti zaključak o tome kako je čin hapšenja tekao, ali i kako su u najvećem broju muškarci na samom početku bili razdvajani od žena, što je i sama Drljević svjedočila.

Takođe, kao primjer se može uzeti i svjedočenje Ljubice Došen, čiji je suprug, Martin Došen, novembra 1991. godine bio hospitalizovan u bolnici u Vukovaru. Snage JNA, predvođene [majorom Veselinom Šljivančaninom](#) su iz Vukovarske bolnice odvele niz muškaraca, među kojima je bio i Martin Došen⁵⁴ (koji je pred bolnicu iznesen na nosilima) kao i njegova braća. Odatle su, zajedno sa drugim muškarcima iz bolnice, autobusom odvedeni na poljoprivredno dobro Ovčara kod Vukovara, u čijoj su blizini i ubijeni.⁵⁵

Dešavanja na prostoru opštine Prijedor⁵⁶ opisao je Emir Beganović, koji je u svom svjedočenju pred Tribunalom istakao da je situacija u tom gradu nakon parlamentarnih izbora koji su održani 1990. godine postala jako napeta:

„Srbi iz Bosne su se pridružili Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA) i podržali svoje sunarodnike u tom ratu. Prijedor je postao sve više militarizovan a

⁵³ Spomenka Drljević, Ljubuški, 5 maj, 2021. https://www.youtube.com/watch?v=T_FH0oVRJBY.

⁵⁴ Martin Došen je u tom periodu bio član Hrvatske Demokratske Zajednice (HDZ) i bio je uključen u obranu Vukovara. U trenutku kada su ga snage JNA odvele iz bolnice bio je nepokretan i stoga je odnesen iz iste na nosilima.

⁵⁵ Ljubica Došen | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, <https://www.icty.org/bcs/sid/189>. Pristupljeno 28.12.2023.

⁵⁶ Nakon preuzimanja vlasti u Prijedoru od strane Srba, prvo su smenjeni svi bosanski Hrvati i Muslimani sa odgovornih funkcija a potom je na hiljade nesrpskih civila zatočeno u logorima. Za zločine počinjene u logorima Omarska, Trnopolje i Keraterm, pred Tribunalom je osuđen veliki broj ljudi.

primjetno je bilo prisustvo naoružanih srpskih vojnika iz sukoba u Hrvatskoj. Oružje poput pušaka JNA i ručnih granata se prodavalo na ulici i obični građani su se naoružavali radi zaštite [. . .] U martu 1992. godine, veliki broj ljudi, uglavnom Muslimana i Hrvata, napustio je Prijedor [. . .] Svi imali nekakav zloslutni osjećaj 'da će se nešto desiti' [. . .] Srbi su zvanično preuzeli vlast u Prijedoru 30. aprila 1992. godine. Od tog dana, g. Beganović se sjeća, 'napetost je rasla iz časa u čas.' Srbi su isticali srpske zastave po cijelom gradu i postavljali kontrolne punktove na kojima su maltretirali Muslimane i Hrvate, dok su Srbi prolazili nesmetano. Srpske snage su 30. maja 1992. godine započele etničko čišćenje Prijedora od nesrpskog stanovništva. Putem radija su izdavane instrukcije Muslimanima da ne napuštaju svoje domove a kasnije im je rečeno da moraju da okače bijele plahte ispred svojih domova kako bi bili identifikovani kao Muslimani [. . .] Preko radija je takođe izdato uputstvo po kojem su Muslimani morali da nose bijele trake oko ruke, izađu na ulice, i u koloni se upute ka glavnom gradskom trgu [. . .] Kada je stigao do centra grada g. Beganović se priključio grupi od oko dvije hiljade ljudi koji su se tamo već nalazili. Autobusi su ih tamo već čekali. Srpski vojnici su odvojili sve Muslimane starije od 15 godina. Gospodin Beganović je odveden u logor Omarska, gdje je proveo dva mjeseca.”⁵⁷

Sličnu sudbinu doživio je i Nedeljko Draganić, iz sela Cerići pored Konjica, koji je bio zatočen sa samo 19 godina. Nakon što je njegovo selo bombardovano od strane Hrvatskog vijeća obrane (HVO) i Teritorijalne odbrane BiH, Draganić, koji nije bio pripadnik oružanih snaga koje su branile selo, zarobljen je 23. maja 1992. zajedno sa svojim bratom. Draganiću je rečeno da ga odvođe na informativni razgovor i da će se vratiti svojoj kući iste večeri, ali to, ispostaviće se, nije bila istina. Tokom boravka u Čelebićima, komandant logora [Hazim Delić](#) mu je jednom prilikom rekao da su ljudi zatvoreni „zato što su Srbi.”⁵⁸

⁵⁷ Emir Beganović | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/content/emir-beganovi%C4%87. Pristupljeno 03.09.2023.

⁵⁸ Nedeljko Draganić | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/content/nedeljko-dragani%C4%87. Pristupljeno 02.09.2023.

Na području [Lašvanske doline](#)⁵⁹ je tokom sukoba u Bosni i Hercegovini počinjen niz zločina protiv čovječnosti među kojima su bili ubistvo, porobljavanje, zatvaranje i druga nehumana djela. U predmetu [„Lašvanska dolina” \(IT-95-14\)](#), general i zapovjednik snaga HVO-a Tihomir Blaškić je osuđen za niz zločina, koji su uključivali zlostavljanje zatočenika u pritvorskim objektima na prostoru Lašvanske doline. Pretresno vijeće je u ovom predmetu zaključilo sljedeće:

„Protivpravno zatočavanje civilnih osoba, kao pojavni oblik krivičnog djela progona, označava protivpravno lišavanje slobode određene grupe diskriminiranih civila.”⁶⁰ Žalbeno vijeće je zaključilo da je Blaškić bio svjestan da su: „zatočenici bili protivpravno zatvoreni na dvije lokacije u Domu kulture u Vitezu (u sklopu kojeg je kino-dvorana) i u veterinarskoj stanici u Vitezu, te da je bio svjestan protivpravnih uslova u kojima su bili zatočeni”, ali i da „uprkos saznanjima o zločinima u vezi sa zatočavanjem počinjenim u Domu kulture u Vitezu i u veterinarskoj stanici u Vitezu, nije kaznio one potčinjene koji su za to bili odgovorni, i nad kojima je mogao ostvarivati efektivnu kontrolu, i nije prijavio nadležnim organima prestupe za koje je znao”.⁶¹

U predmetu [„Lašvanska dolina” \(IT-95-14/2\)](#), za niz zločina koji su uključivali i protivpravno zatvaranje civila osuđeni su Dario Kordić, jedan od vodećih političara u zajednici bosanskih Hrvata i Mario Čerkez, zapovjednik Viteške brigade Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Kako se navodi u presudi, Kordić je naredio *„pritvaranje bosanskih Muslimana i uspostavljanje pritvorskih objekata u Lašvanskoj dolini, konkretno u mjestu Kaonik, kino-dvorani u Vitezu, Veterinarskoj stanici i zgradi SDK (u bloku ureda u Vitezu), u Šahovskom klubu i školi u Dubravici”, dok Čerkez snosi individualnu kaznenu odgovornost za „zatvaranje i protivpravno zatvaranje civila bosanskih Muslimana u kino-dvorani u Vitezu i zgradi SDK u Vitezu do kraja aprila 1993”.*⁶² Navedeni primjeri na području Lašvanske doline jasno i nedvosmisleno

⁵⁹ Lašvanska dolina predstavlja 17km dugu dolinu koja se prostire u centralnoj Bosni na prostoru četiri opštine Vitez, Busovača, Travnik i Novi Travnik.

⁶⁰ Presuda pretresnog vijeća u predmetu Tužilac protiv Tihomira Blaškića. https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/bcs/040730bcs_summary.pdf. Pristupljeno 03.01.2024.

⁶¹ Presuda žalbenog vijeća u predmetu Tužilac protiv Tihomira Blaškića.

https://www.icty.org/x/cases/blaskic/acjug/bcs/040730bcs_summary.pdf. Pristupljeno 01.09. 2023.

⁶² „LAŠVANSKA DOLINA” (IT-95-14/2), www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/cis/bcs/cis_kordic_cerkez_bcs.pdf. Pristupljeno 01.09. 2023.

pokazuju da su na ovom prostoru ljudi (najčešće civili) bili protivpravno zatvarani, a nakon zatočenja izloženi brutalnom teroru. Jedan od svjedoka u ovom slučaju bio je i Kadir Đidić, nastavnik fizike iz Viteza, koji je aprila 1993. bio uhapšen od strane pripadnika HVO-a. Dva vojnika, Slaven Kraljević i još jedan vojnik koji se, kako je kasnije saznao, prezivao Križanac, ušli su u stan i odveli su ga iza zgrade do lokalnog kafića, gdje ih je čekao Darko Kraljević, zapovjednik HOS-a. Po naređenju Kraljevića, Đidić je prebačen u Kino, gdje je smješten u podrumu zgrade sa, kako i sam navodi, mnogim komšijama Bošnjacima.⁶³ Jedan od svjedoka pred Tribunalom bio je i Mirsad Ahmić, koji se skrivao u podrumu zgrade kada su u njega ušla tri pripadnika HVO-a. Ahmić je sa još jednom grupom ljudi odveden iz zgrade, i obaviješten je od strane hrvatskih snaga da je u njihovom interesu da odu sa njima, jer je postojala mogućnost da neki drugi vojnici koji dođu sa linije budu iz nekog razloga iziritirani i da bi im mogli nauditi. Odatle su odvedeni kombijem u zgradu SDK-a, gdje su zatočeni zajedno sa grupom bošnjačkih civila koji su se tamo već nalazili.⁶⁴

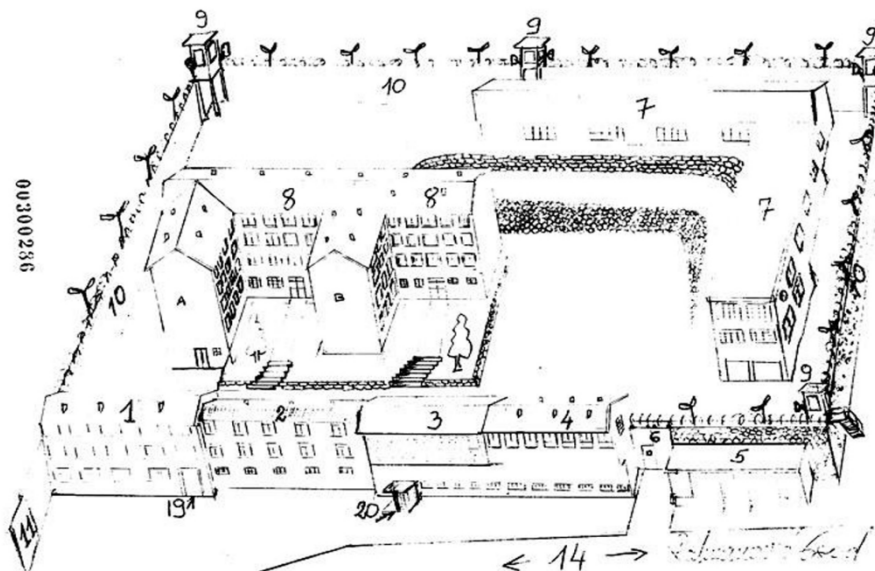
Još jedan od primjera gdje se može jasno vidjeti na koji način su ljudi, mahom civili, zatočavani za vrijeme rata jeste područje opštine Foča.⁶⁵ Ovaj proces, koji je predstavljen u nizu predmeta pred Haškim tribunalom jasno pokazuje kako je sam čin zatočavanja sproveden i na kojim osnovama. Mjesecima prije početka sukoba u Foči, počelo je naoružavanje bosanskih Srba i bosanskih Muslimana. Kako pregovori nisu dali rezultate, na Radio Foči je emitovan snimak izjave lokalnog visokopozicioniranog političara Miroslava Stanića da „bosanski Srbi više ne mogu živjeti sa svojim susjedima bosanskim Muslimanima, da ih više ujutro ne može buditi hodža iz džamije i da stanovništvu, bosanskim Srbima, prijeti opasnost od sunećenja.” Nakon zauzimanja Foče od strane bosanskih Srba uvedena su ograničenja za nesrpsko stanovništvo. U cijeloj Foči sprovedena su masovna hapšenja muškaraca, nesrpskih civila, uglavnom Muslimana. Nesrbe su hapsili širom opštine. Muškarce bosanske Muslimane bi okupili na ulici, odvojili od žena i djece i od stanovnika bosanskih Srba. Drugi su uhapšeni u svojim stanovima ili u kućama prijatelja i rođaka, odvođeni s radnog mjesta ili odvučeni

⁶³ “Kadir Đidić.” Glas Žrtava, <https://www.glaszrtava.org/kadir-djidić/>. Pristupljeno 15.04.2024.

⁶⁴ “Mirsad Ahmić, Vitez.” <https://www.youtube.com/watch?v=cGEPZKnUQUQ&t=1s>. Pristupljeno 15.04.2024.

⁶⁵ Opština Foča nalazi se u Bosni i Hercegovini, blizu granice sa Srbijom i Crnom Gorom. Nakon zauzimanja grada i okoline od strane srpske vojske, aprila 1992. godine uslijedilo je uništavanje imovine, ubistva i teror širokih razmjera nad nesrpskim stanovništvom koje je živjelo na tom prostoru.

iz bolničkih kreveta i potom zatvoreni u nekoliko zatočeničkih objekata. Prilikom hapšenja i tokom prevoženja u zatočeničke objekte, srpski vojnici su ih pogrdno nazivali "balijama", psovali i tukli. čime su dodatno psihološki zlostavljali zatočene.⁶⁶

Crtež svedoka na suđenju Krnojelcu na kome je prikazan zatočenički objekat u KP Domu Foča, Bosna i Hercegovina.⁶⁷

U sažetku presude Draganu Zelenoviću - predmet [“Foča” \(IT-96-23/2\)](#), jednom od osuđenih za zločine na području te opštine, navodi se sljedeće:

“...Muškarci i žene su razdvajani i prebacivani u razne zatočeničke objekte, gdje su bili izloženi ponižavajućem i degradirajućem postupanju. Nakon dugog zatočeništva, zatočenici su deportovani ili prisilno preseljeni u Crnu Goru ili mjesta pod kontrolom Vlade Bosne i Hercegovine. Kao rezultat ovog napada na civilno stanovništvo u Foči i okolnim opštinama, izuzetno velik broj muslimanskih civila protjeran je iz ove regije.”⁶⁸

⁶⁶ Presuda pretresnog vijeća u predmetu Tužilac protiv Radovana Karadžića. <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/tjug/bcs/160324-presuda-2od4.pdf> Pristupljeno 16.04.2024.

⁶⁷ Preuzeto sa: <https://www.icty.org/bcs/content/zlo%C4%8Dini-i-istrage>

⁶⁸ Sažetak presude o kazni za Dragana Zelenovića, https://www.icty.org/x/cases/zelenovic/tjug/bcs/070404bcs_summary.pdf. Pristupljeno 05.01.2024.

Samo na osnovu navedenog izvoda iz sažetka se jasno vidi namjera srpskih snaga na prostoru opštine Foča da najprije zatoče, a potom i protjeraju nesrpsko stanovništvo sa ovog područja. To takođe ilustruje iskaz [Svjedokinje 50](#) zaštićenog identiteta, koja navodi na koji način su članovi njene porodice i ona zarobljeni, a potom i kroz šta je sve morala proći tokom zatočeništva. Svjedokinja, koja je živjela u okolini Foče bila je prinuđena da se skriva sa porodicom u šumi, iz straha da bi im srpske snage mogle nauditi. Međutim, početkom jula 1992. godine kada je njeno selo napadnuto, zajedno sa porodicom je zarobljena i odvedena u motel "Buk Bijela". Prilikom zatočenja u pomenutom hotelu više puta je bila zlostavljana i silovana. Kasnije je premještena na drugu lokaciju u Srednjoškolski centar u Foči, gdje je išla u školu 1992. godine. Nažalost po nju, tortura se i ovdje nastavila, i to prevashodno jer je bila pripadnica druge vjere. Kako je prilikom svjedočenja izjavila, vojnici koji su je silovali su joj govorili iste stvari: *"Vi Muslimanke, vi bule, pokazaćemo mi vama."* Kada je u sudnici upitana kako se osjeća, svjedokinja je rekla: *"Nema riječi na ovom svijetu koje bi mogle opisati moje osjećaje. To je najgora stvar koja mi se desila."*⁶⁹

Potvrdu ovih dešavanja vidimo i u svjedočenju [Svjedokinje 87](#), koja opisuje događaje iz istog perioda, kada je u Foči došlo do sukoba. I njena porodica se skrivala u šumi dok je jula 1992. srpski vojnici nijesu pronašli. Ona je pred MKSJ izjavila sljedeće:

„Niko nije znao na koju stranu da idemo, u kom pravcu. Kad je prvi čovjek pogođen, odnosno, ranjen, uhvatila nas je prava panika'. Dok su ljudi pokušavali da pobjegnu, pojavili su se srpski vojnici u maskirnim uniformama, koji su trčali za njima i na kraju ih opkolili. Vojnici su počeli da tuku muškarce, ispitujući ih gdje su sakrili oružje. Svjedokinja kaže 'oni [vojnici] su odvojili muškarce od žena i djece [. . .] Izveli su nas iz šume na jednu poljanu. Nije bilo daleko. Tu su nas postrojili, i ispitivali nas da li imamo zlata, [i] novca'. Dok su se žene i djeca kretali poljanom, čuli su pucnje. Pretpostavljali su da su muškarci, koji su prethodno odvojeni od ostatka grupe, pobijeni. Ova pretpostavka se pokazala tačnom jer Svjedokinja nakon toga nikada više nije vidjela svog oca. Sa te poljane ova grupa

⁶⁹ Svjedokinja 50 | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, <https://www.icty.org/bcs/content/svjedokinja-50>. Pristupljeno 04.01.2024.

je odvedena u zgradu hotela u Mješaji (mješoviti srpsko-muslimanski dio Trošnja), mjestu poznatom pod nazivom Buk Bijela...⁷⁰

Slični navodi se mogu vidjeti i u presudi u predmetu „Foča” (IT-96-23 i 23/1), u kojoj se opisuju zločini koje su bivši pripadnici vojske bosanskih Srba Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač i Zoran Vuković počinili na području opštine Foča. Jedno od obilježja kampanje etničkog čišćenja civilnog stanovništva te opštine bila su i protivpravna zatočenja:

“Muslimani, muškarci i žene, pohvatani su u selima u okolini Foče, pa čak i u selima u susjednim opštinama Kalinovik i Gacko. Muškarci su razdvojeni od žena i djece [. . .] Bilo je to zatočeništvo bez ikakvog opravdanja.”⁷¹

Uslovi u logorima

Uslovi u logorima koji su uspostavljeni tokom ratova 1990-ih na prostoru bivše Jugoslavije najčešće su bili nepodnošljivi. Zlostavljanja, izgladnjivanje, nedostatak vode i mučenje zatvorenika bili su dio njihove svakodnevnice. Niz svjedoka je pred Tribunalom opisao kako su lično bili svjedoci ili su nerijetko i sami bili žrtve okrutnosti i različitih oblika nasilja, uz to lišeni medicinske njege ili prostorija za higijenu i spavanje. Logori su bili prenatrpani, a zatočenici su držani pod konstantnim psihološkim pritiskom usljed “atmosfere terora” koja je vladala.

Kada su se krenule širiti glasine o postojanju logora, predsjednik Republike Srpske Radovan Karadžić je dozvolio je grupi međunarodnih novinara da ode u grad Prijedor i istraže te navode. Tom prilikom, ekipa televizije ITN pitala je zatvorenike šta se sve u logoru događalo, koliko vremena su tamo proveli, odakle dolaze, da li su zlostavljani i slično. Dok je dio zatvorenika bio spreman da odgovori na ova pitanja, drugi su izjavili:

⁷⁰ Svjedokinja 87 | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, <https://www.icty.org/bcs/sid/10117>. Pristupljeno 10.01.2024.

⁷¹ “Foča” (IT-96-23 i 23/1) Kunarac, Kovač i Vuković, https://www.icty.org/x/cases/kunarac/cis/bcs/cis_kunarac_et_al_bcs.pdf. Pristupljeno 05.01.2024.

„Hvala što pokušavate da nam pomognete, ali nemojte nam još više pogoršavati položaj.“⁷²

Jedan od onih koji je pred sudom svjedočio užasavajućim uslovima u logorima na prostoru opštine Prijedor bio je Dr. Idriz Merdžanić, koji je u predmetu protiv [Milomira Stakića](#) opisao uslove u logoru Trnopolje. On je opisao da su ljudi spavali na podu, a da im uprava logora nije davala hranu. Naveo je da su im hranu jedno vrijeme dostavljali lokalni Srbi, od kojih su mnogi bili njegovi pacijenti i koji su kod njega na pregled dolazili čak i u logorsku ambulantu koju je vodio. Merdžanić je takođe naveo da je u logoru je bilo nešto vode, ali kako je bila žućkasta i očigledno ne baš čista, nisu je koristili, a uskoro uopšte i nije bilo vode, pa se ljudi nisu mogli oprati ili promijeniti odjeću. Merdžanić još navodi da su se u „školskoj zgradi su se nalazili toaleti, ali su se uskoro napunili. U ambulanti uopšte nije bilo toaleta, već su organizovali da se u blizini školske zgrade iskopaju septičke jame.“⁷³

Fotografija jednog od zatočenika u logoru Trnopolje koju je načinio ljekar koji je radio u logorskoj ambulanti.⁷⁴

⁷² Etničko čišćenje u Prijedoru, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_prijedor_bcs.pdf. Pristupljeno 08.01.2024.

⁷³ “Dr. Idriz Merdžanić.” Dr. Idriz Merdžanić | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. <https://www.icty.org/bcs/content/dr-idriz-merd%C5%BEani%C4%87>. Pristupljeno 15.04.2024.

⁷⁴ <https://www.icty.org/bcs/outreach/pribli%C5%BEavanje-mksj-zajednicama-u-bih/prijedor>

O uslovima života u logorima svjedoči presuda Pretresnog vijeća u predmetu [“Prijeđor” \(IT-94-1\) Duško Tadić](#), u kojoj se navodi sljedeće:

„Tokom zatočenja, žene i muškarci zatvorenici podvrgavani su teškom zlostavljanju, između ostalog premlaćivanju, seksualnom zlostavljanju, mučenju i pogubljenjima. Podvrgavani su ponižavajućem psihološkom zlostavljanju tako što su prisiljavani da pljuju na muslimansku zastavu, pjevaju srpske nacionalističke pjesme ili dižu tri prsta u znak srpskog pozdrava. Zatvorenicima u Omarskoj često i dugo je uskraćivana voda za piće, koja ni inače nije bila za ljudsku upotrebu, te su se od nje razboljevali. Bilo je sasvim malo toaleta; zatvorenici su satima morali čekati da im se dozvoli da ih koriste, riskirajući ponekad batine ako bi sami tražili da idu. Zatvorenici su često prisiljavani da veliku i malu nuždu obavljaju u prostorijama u kojima su boravili. Nije bilo mogućnosti za pranje, tako da su muškarci i njihova odjeća ubrzo bili prljavi. Kožna oboljenja bila su česta, kao i akutni prolivi i dizenterija. Tokom ljetnih mjeseci pretrpane prostorije bile su zagušljive. Stražari često nisu dozvoljavali da se otvore prozori u pretrpanim prostorijama ili su tražili da im zatvorenici daju što su god uspjeli zadržati od svojih stvari kao cijenu za otvaranje prozora ili za plastični bokal vode.”⁷⁵ O bezakonju koje je vladalo u ovim logorima svjedoči i već pomenuti Emir Beganović, koji je i sam osjetio torturu koja se dešavala unutar logora Omarska. Kako je naveo prilikom svjedočenja: “Nas su tukli, psihički zlostavljali, izgladnjivali i ostavljali žedne [. . .] To je jednostavno nemoguće opisati [. . .] Nekada bi stražari ulazili u prostorije pune zatočenika nasumično premlaćivali svakoga ko bi im pao šaka...”⁷⁶

⁷⁵ “Prijeđor” (IT-94-1) Duško Tadić, www.icty.org/x/cases/tadic/cis/bcs/cis_tadic_BCS.pdf. Pristupljeno 05.09. 2023.

⁷⁶ Emir Beganović | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/content/emir-beganovic%C4%87. Pristupljeno 03.09 2023.
https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_prijedor_bcs.pdf

Bob Reid, zamjenik šefa Istražnog odjela Tužilaštva MKSJ je izjavio: *“Mi smo utvrdili da je logor Omarska bio jedan od najbrutalnijih i najsurovijih logora koji su postojali tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji.”*⁷⁷

Logor Omarska⁷⁸

„Zatvorenici dobijaju vrlo malo hrane, koja je često pokvarena, i gotovo nimalo vode. Klozeta tako reći nema, svoje prirodne potrebe treba zadovoljiti u kante ili čak često u uglu neke prostorije ili poda se. Bolesni ili ozleđeni zatočenici jedva da dobijaju ikakvu negu ili je uopšte ne dobijaju. Uopšteno govoreći, svi ti muškarci su mršavi, oslabljeni i još dodatno utučeni budući da stalno žive u klimi nasilja i straha. Ne znaju kada će biti prozvano njihovo ime. No znaju da kada budu prozvani, to neće biti toliko zbog toga da ih se ispita, koliko zato da ih se pretuče [. . .] Žene nisu bile premlaćivane, ali su, barem neke od njih, bile zlostavljane, a neke druge ili te iste i silovane. Drugim rečima, ne postoji niti jedno jedino mesto u krugu logora Omarska na kojem bi se zatočenik mogao osjećati bezbedno ili se jednostavno nadati da ga niko neće udariti niti podvrgnuti nekom

⁷⁷ Približavanje MKSJ-a Zajednicama u BiH - Prijedor | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/outreach/pribli%C5%BEavanje-mksj-zajednicama-u-bih/prijedor. Pristupljeno 02.09. 2023.

⁷⁸ Preuzeto sa: <https://www.glaszrtava.org/prijedor/omarska/>

obliku nasilja [. . .] Jednog oca na smrt prebijaju pred očima njegovog sina. Muškarci urlaju od bola, zidovi i podovi poprskani su krvlju. Muškarci koji se vraćaju živi imaju otvorene rane, ne mogu se držati uspravno, u nesvesti su. Leševi koje iznose imaju otvorene rane na lobanji, polomljene zglobove, prerezana grla. Neke od žrtava na kraju su dokrajčene metkom“.

Na ovaj način je sudija Almiro Rodriges sumirao nalaze Pretresnog vijeća u predmetu [Tužilac protiv Kvočke i drugih](#), opisujući uslove u logoru Omarska.⁷⁹ Logor Omarska osnovan je krajem maja 1992, a zatvoren krajem avgusta 1992. Tokom nepuna tri mjeseca kroz logor je prošlo više od 3.334 zatvorenika.⁸⁰

Uslovi u logoru Sušica kod Vlasenice u BiH bili su posebno okrutni. Od maja do oktobra 1992. kroz ovaj kamp u istočnoj Bosni prošlo je 8.000 nesrpskih civila, prevashodno Muslimana iz Vlasenice i okolnih sela. Logorom su upravljale srpske snage pod komandom Dragana Nikolića zvanog Jenki, a sastojao se od dvije glavne zgrade i jedne manje kuće, pozicioniran u šumi, izolovan i udaljen od svega dokle bi mogli dopreti krici i zapomaganja zatočenika.

⁷⁹ Sažetak presude, Tužilac protiv Kvočke i drugih, Predmet br.: IT-98-30/1, 2. novembar 2001. [PODACI O PREDMETU - KVOČKA i drugi](#) Pristupljeno 16.04.2024.

⁸⁰ Etničko čišćenje u Prijedoru, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_prijedor_bcs.pdf. Pristupljeno 08.01.2024.

Logor Sušica⁸¹

Kako se navodi u presudi u predmetu [Tužilac protiv Dragana Nikolića](#) u hangaru koji je bio dimenzija 50 sa 30 metara bili su „zatočeni muškarci, žene i djeca, pa čak i cijele porodice [. . .] Odjednom je u hangaru obično bilo od 300 do 500 osoba. Zgrada je bila prenatrpana ljudima, a životni uslovi bili su za svaku osudu”⁸²

Uslovi su doslovno bili takvi da su „zatočenicima bili zbijeni jedni uz druge tako da je svaki od njih imao otprilike jedan kvadratni metar da sjedi”.⁸³ Užasavajući uslovi mogli su se vidjeti u zarobljeničkom logoru na poljoprivrednom dobru u selu Lapušnik, u centralnom delu Kosova, u kojem su pripadnici Oslobodilačke vojske Kosova (OVK) držali između maja i kraja jula 1998. zatočene civile – kosovske Albance, Srbe i Rome.

⁸¹ Preuzeto sa: <https://www.irmct.org/en/mip/features/susica>

⁸² Press Release . Communiqué de Presse . Saopštenje Za Javnost, www.icty.org/x/cases/dragan_nikolic/tjug/bcs/031218bcs_summary.pdf. Pristupljeno 29.08.2023.

⁸³ “Habiba Hadžić.” *Habiba Hadžić | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju*, www.icty.org/bcs/content/habiba-had%C5%BEi%C4%87. Pristupljeno 29.08. 2023.

Utvrđeno je da su ljudi u logoru držani u nehumanim uslovima, koji su uključivali spavanje na betonskom podu, izgladnjivanje, ali i vezivanje za zid, kako se ne bi mogli pomaknuti iz tog položaja. Zatvorenici su bili prinuđeni da vrše nuždu ispred sebe, a i pored toga što su mnogi od njih imali prelome ili unutrašnje povrede, nije im pružena nikakva medicinska pomoć iako je u selu bio lekar i postojala ambulanta koju je koristilo osoblje OVK. Osim toga, ustanovljen je još niz zločina koji su se dogodile u ovom logoru tokom pomenutog perioda.⁸⁴

Nečovječno i surovo postupanje u logorima

Osim što su uslovi u logorima, kao što je već navedeno bili užasavajući, nažalost to je bio samo dio golgote kroz koje su zatočenici u istim prolazili. O surovom postupanju u logorima pred Tribunalom je iznesen niz dokaza, u više predmeta koji jasno pokazuju kako su zatočenici mučeni, seksualno zlostavljani i premlaćivani. Jedan on onih koji je za vrijeme rata bio zatočen na prostoru opštine Prijedor bio je Mehmed Alić, star 69 godina, zemljoradnik iz sela Kamičani. Alić i njegova porodica krenuli su prema Kozarcu da se predaju srpskim snagama. Kolone ljudi su se kretale kroz to mjesto s namjerom da se predaju. Naoružane srpske snage su ih tamo čekale i naredile svima da izađu iz autobusa. Oduzeli su im sve lične stvari, Muslimane muškarce odvojili od žena i ukrcali ih na autobuse. Gospodin Alić završio je u logoru Trnopolje, njegov sin Emir ubijen u logoru Omarska. Mehmedu, koji je i za vrijeme II svjetskog rata bio zatočen u logoru, naročito je teško palo što je zatočen i zlostavljan od ljudi koje je lično znao i koje su mi prije rata bili prijatelji i komšije. Njegova iskustva iz ovog logora najbolje opisuju ove njegove reči: *„Bili su skinuti do gola, a tijela su im bila crna od premlaćivanja. Nisu izgledali kao ljudi.” Nakon tog prizora, g. Alić je izjavio da dva dana nije mogao okusiti ni komad hljeba. „Nikad ne bih mogao ni pomisliti da ljudi mogu tako nešto uraditi [. . .] drugim ljudima.”*⁸⁵

Jedno od najupečatljivijih svjedočenja pred Tribunalom o surovom postupanju u logoru Sušica dala je Habiba Hadžić, koja je svjedočila u predmetu protiv Dragana Nikolića:

⁸⁴ (IT-03-66) Limaj i Drugi, https://www.icty.org/x/cases/limaj/cis/bcs/cis_limaj_et_al_bcs.pdf. Pristupljeno 04.01.2024.

⁸⁵ Mehmed Alić | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, <https://www.icty.org/bcs/sid/195>. Pristupljeno 29.12.2023.

„Ja sam spavala između moje djece, u hangaru, dole. Više smo spavali na betonu a nekad bi nam dozvolili i daske. Ali kad se i Dragan Nikolić naljuti, ne da nam ni daske, izbací daske [. . .] Nekad je bilo puno naroda pa nemereš ni čučnuti, nekad se moglo i da zaspi [. . .] Za vrijeme mog boravka, dok sam bila u logoru Sušici, premlaćivan je Mevludin Hatinić, i umro je, Durmo, isto premlaćivan, umro je, Asim Zildžić je premlaćivan i kad sam išla dole, ono kad smo bili postrojeni u WC, videla sam ga na nosilima, nema, izbijeno mu oko, u Asima Zildžića”.⁸⁶

Kako je gospođa Hadžić dalje navela u svjedočenju, zatvorenici su imali pravo samo na jedan obrok dnevno, dok je ona lično bila prinuđena da obavlja sve poslove koje joj je Nikolić naredio.⁸⁷ Za zločine u logoru Sušica glavnokomandujući komandant u logoru - Dragan Nikolić osuđen je na 20 godina, a većina zločina koji su navedeni u presudi vezani su za surovo postupanje prema zatočenicima u logoru, uključujući ubistva, silovanje i premlaćivanje zatočenika. Osim Nikolića, još pet osoba je osuđeno za zločine počinjene u logoru Sušica, a kazne su se kretale u opsegu od 11 godina do doživotnog zatvora. Detalji o preostalim predmetima vezanim za logor Sušica se mogu pronaći na [ovom](#) linku.

Još jedan od logora koji je uspostavljen tokom rata na prostoru Bosne i Hercegovine bio je logor Čelebići. Logor su držale snage bosanskih Muslimana i Hrvata a zatočeni civili su bili Srbi. Osnovan je 1992. godine, na prostoru opštine Konjic, nakon operacija snaga bosanskih Hrvata i Muslimana na tom području i funkcionisao je na prostoru bivšeg objekta Jugoslovenske narodne armije (JNA).

⁸⁶ “Sušica Camp,” YouTube, September 29, 2019, https://www.youtube.com/watch?v=kgATa_RF1jY. Pristupljeno 04.01.2024.

⁸⁷ Isto.

Dokazni predmet na kome se vide Srbi sa područja Konjica zatočeni u logoru Čelebići⁸⁸

Opseg zločina u ovom logoru se najbolje može vidjeti u predmetu [“Logor Čelebići” \(IT-96-21\) Mucić i drugi](#). Kako se navodi u presudi Pretresnog vijeća *“tokom boravka u tom logoru zatočnici su ubijani, mučeni, seksualno zlostavljani, premlaćivani i na druge načine podvrgavani okrutnom i nečovječnom postupanju.”*⁸⁹ Za zločine počinjenje u periodu april-decembar 1992. godine komandant logora, Čelebići Zdravko Mucić, je osuđen na osnovu krivične odgovornosti nadređenog na devet godina zatvora, jer je tolerisao hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda, protivpravno zatočavanje civila, hotimično lišavanje života, mučenje, nečovječno postupanje (teške povrede Ženevskih konvencija). Njegov zamjenik, a potom i komandant logora, Hazim Delić, je osuđen na 18 godina, dok je jedan od stražara u logoru, Esad Landžo, osuđen na 15 godina zatvora, obojica kao počinio premlaćivanja, ubistava i drugih zločina nad zatočenicima Čelebića. Jedan od onih koji je prošao kroz logor Čelebići i na svojoj koži osjetio nečovječno i surovo postupanje bio je već pomenuti Nedeljko Draganić, koji je svjedočio pred Tribunalom i opisao strahote logora. Draganić je naveo da su zatočnici bili izloženi konstantnoj

⁸⁸ Preuzeto sa:

<https://www.icty.org/x/image/Press/Photo%20Gallery/Crimes%20and%20Investigations/Camps/Celebici%20camp%20hangar%206.jpg>

⁸⁹ Logor ČELEBIĆI” (IT-96-21) Mucić i drugi, www.icty.org/x/cases/mucic/cis/bcs/cis_mucic_et_al_BCS_1.pdf. Pristupljeno 02.09. 2023.

torturi i da je u tome prednjačio Esad Landžo, kojeg je kako je i sam naveo poznavao i prije rata. Jednom prilikom Landžo ga je odveo u hangar i rekao mu da sjedne uza zid skupljenih nogu, da bi zatim po njemu posuo nešto za što je Draganić pretpostavljao da je bio špiritus ili benzin a zatim mu zapalio obje noge. Kako je Draganić izjavio pred Sudom:

„Nije mi dao da ugasim dok se vatra nije sama ugasila [. . .] Pantole su izgorile, imao sam opekotine na obadvije noge'. Kada je zatražio medicinsku pomoć, zamjenik komandanta logora Hazim Delić mu je uzvratio: 'Ne treba ti to [. . .] Nećeš ti dugo.'“⁹⁰

Još jedan od svjedoka zločina u ovom logoru bila je Grozdana Čećez, koja je takođe svjedočila u postupku protiv Mucića i ostalih, a kojoj su, dok se nalazila u logoru, ubili supruga. Kako je navela u svjedočenju bila je žrtva zlostavljanja i silovanja od strane stražara, ali i od strane zamenika komandanta logora, Hazima Delića.

„Nisam mogla da shvatim šta će da mi se desi [. . .] Zar je to moguće na kraju 20. vijeka, da tako neko može glupe stvari sebi da dozvoli. Ja sam žena koja je živjela samo za jednog čovjeka i bila sam njegova cijelog života, i mislim da sam se u tom trenutku odvajala od tijela [. . .] Psihički i fizički bila sam potpuno iscrpljena. Ubijaju te psihički.“⁹¹

Suđenje u predmetu “Čelebići” se smatra prekretnicom u međunarodnom pravu, jer je to bio prvi put da je neki sud donio zaključak da je silovanje vid mučenja i na osnovu toga optuženog proglasio krivim. Kako je Pretresno vijeće zaključilo u svojoj presudi u predmetu protiv Mucića i drugih *„neosporno je da se djelo silovanja može smatrati mučenjem prema običajnom pravu.”*⁹² Osim što su zatočenici u logorima mučeni, seksualno zlostavljani i premlaćivani, mnogo primjera ukazuje na kršenje ljudskih

⁹⁰ Nedeljko Draganić | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/content/nedeljko-dragani%C4%87. Pristupljeno 02.09. 2023.

⁹¹ Grozdana Čećez | Međunarodni Krivični Sud Za Bivšu Jugoslaviju, www.icty.org/bcs/content/grozdana-%C4%87e%C4%87ez. Pristupljeno 03.03. 2023.

⁹² “Glavna Dostignuća.” Glavna dostignuća | Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. <https://www.icty.org/bcs/omksi/tribunal/glavna-dostignuca>. Pristupljeno 16.04.2024.

prava, uključujući ograničavanje slobode kretanja, kućni pritvor, zabranu aktivnosti, uzimanja civila za taoce i korišćenje civila kao živog štita i druge oblike zlostavljanja. Opšte je prihvaćeno da kopanje rovova i korišćenje talaca i živih štitova predstavljaju tešku povredu Ženevskih konvencija iz 1949., i kao takva su već krivična djela prema međunarodnom običajnom pravu i, konkretno, prema Statutu Haškog tribunala.⁹³ Takođe, u međunarodnom humanitarnom pravu postoji opšta zabrana prisilnog ili nedobrovoljnog rada u oružanim sukobima. I pored toga što postoje odredbe Ženevske konvencije koje predviđaju okolnosti u kojima se civili mogu slati na rad. Civili se, međutim, ne mogu koristiti za takve poslove kao što je *“izgradnja utvrđenja, rovova ili vazdušnih baza,”* niti prisilni rad smije služiti strateškim ili taktičkim interesima vojske.⁹⁴

I pored toga, zatočenici su bili prinuđeni da kopaju rovove na linijama fronta, u uslovima koji su bili opasni po život, jer su nerijetko bili izloženi dejstvu suprotstavljene vojne strane. Osim toga, mnogi od njih su bili korišteni kao živi štitovi. U predmetu Prlić i drugi, procesuirani su zločini HVO-a, među kojima je korišćenje zatočenih Muslimana kao živog štita, tako što su primorani da hodaju ispred između položaja HVO-a i Armije BiH. U nekim slučajevima, zatočenim Muslimanima su davali drvene puške ili su ih prerašavali u vojnike HVO-a, da bi, gledajući sa položaja Armije BiH, izgledali kao hrvatski vojnici. Naravno, kao i prilikom kopanja rovova, i ovdje su im životi bili ugroženi.

Svjedoci pred Haškim tribunalom jasno su predočili na koji način su zatvorenici korišteni kao živi štitovi i na koji način su primoravani da vrše različite radne obaveze, veoma često i na samom frontu. U jednom od svjedočenja, Ibrahim Šarić, bosanski Musliman iz Mostara je opisao uslove i događaje koji su se odigrali u logoru Heliodrom, koji je osnovan od strane HVO-a tokom 1992. godine. Osim što su, kako svjedok Šarić navodi, zatvorenici konstanto odvođeni na prisilni rad, jedan od zatvorenika u Heliodromu, Muharem Budić, je poginuo na liniji fronta dok su ga snage HVO-a

⁹³ Statut, članovi 2(e) (“prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila na služenje u snagama neprijateljske sile”) i 2(h) (“uzimanje civila za taoce”). https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf

⁹⁴ *Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića, Sime Zarića - Presuda Pred Pretresnim Vijećem II*, www.legal-tools.org/doc/6255e7/pdf/. Pristupljeno 02.09.2023.

koristile kao *živi štit*.⁹⁵ Sličan odnos prema zatvorenicima se može vidjeti i u svjedočenju zaštićenog svjedoka CV u pomenutom predmetu Prlić i drugi, koji navodi da je tokom zatočeništva u Heliodromu više puta bio prinuđen na rad na liniji fronta sa vojskom bosanskih Srba, gde je kopao rovove za jedinice HVO-a. Takođe, prilikom svjedočenja je naveo da ga je jedan od vojnika HVO-a koristio kao „živi štit“ dok je isti taj vojnik pucao na odbrambene linije Armije BiH.⁹⁶

Predmet *“Bosanski Šamac” (IT-95-9)*, Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića, Sime Zarića je takođe jasan primjer gorenavedenih krivičnih djela. U datom predmetu je utvrđeno da je Simić kao najviši civilni funkcioner u opštini Bosanski Šamac, zajedno sa Tadićem i Zarićem, koji su imali najviše vojne funkcije na tom području počinio niz zločina nad civilima. Pretresno vijeće je ocijenilo da su civili koji su se svaki dan morali javljati ispred Doma penzionera, kao i zatočeni civili, bili na diskriminatornoj osnovi prisiljavani da kopaju rovove, grade bunkere, nose vreće s pijeskom ili željezničke pragove za izgradnju rovova i utvrda na liniji fronta, kao i da su bili pod nadzorom naoružanih stražara, koji su tukli one koji bi pokušali pobjeći i pucali u njih. Takođe je ocijenilo da su nesrpski civili bili podvrgnuti ponižavajućem prisilnom radu, uključujući i to da su ih prisiljavali da pljačkaju kuće nesrpskih civila, ljudi koje su dobro poznavali i koje su izuzetno poštovali. Takođe, nedvosmisleno je utvrđeno da Simić nije preduzeo mjere u okviru svojih ovlaštenja da prekine praksu korištenja civila za kopanje rovova i druge opasne vojne zadatke.⁹⁷ Isto tako, Tadić je znao

„da zatvorenici u Bosanskom Šamcu koji su kasnije raseljeni nisu Srbi po nacionalnosti, i znao je za njihova hapšenja, zatočenje i okrutno i nehumano postupanje prema njima u objektima u Bosanskom Šamcu.”⁹⁸

Isto tako, u već pomenutom predmetu *“Lašvanska dolina” (IT-95-17)* utvrđeno je da je optuženi, Miroslav Bralo, počinio niz zločina na prostoru Lašvanske doline, uključujući i:

⁹⁵ Ibrahim Šarić, Heliodrom, YouTube, May 5, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=M4h-rdBr4uA&t=10s>.

⁹⁶ “Svedok CV, Heliodrom,” YouTube, May 5, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=nrfM2zN2y2U>.

⁹⁷ Presuda u predmetu Tužilac protiv Blagoja Simića, Miroslava Tadića i Sime Zarića, www.icty.org/x/cases/simic/tjug/bcs/031017bcs_summary.pdf. Pristupljeno 02.09. 2023.

⁹⁸ “Bosanski Šamac” (IT-95-9) Simić i Drugi, www.icty.org/x/cases/simic/cis/bcs/cis_simic_et_al_BCS.pdf. Pristupljeno 02.09. 2023.

„nečovječno postupanje prema civilima bosanskim Muslimanima, koji su korišteni kao radnici za kopanje rovova oko sela Kratine i kao „živi štitovi” za zaštitu snaga HVO-a od snajperske vatre.”⁹⁹ U presudi je utvrđeno da je: [. . .] ’od 21. aprila do 10. maja 1993., Bralo bio na zadatku kopanja rovova u selu Kratine i okolini. U tom periodu zatočeni bosanski Muslimani natjerani su da kopaju rovove pod zapovjedništvom Bralo i drugih, u teškim vremenskim uslovima i uz ograničenu prehranu i odmor. Bralo i drugi pripadnici „Džokera” sprečavali su ove zatvorenike da pobjegnu i prisiljavali su ih da praktikuju jedan obred katoličke vjere. Osim toga, zatočeni bosanski Muslimani korišćeni su kao „živi štitovi” protiv snajperskog djelovanja Armije Bosne i Hercegovine na snage HVO-a. Bralo je bio svjestan činjenice da su zatvorenici pod njegovom kontrolom uslijed ovoga mogli biti povrijeđeni ili izgubiti život.”¹⁰⁰

Slični navodi se mogu naći i u predmetu [“Lašvanska dolina” \(IT-95-14/2\) Kordić & Čerkez](#), gdje je nedvosmisleno utvrđeno da je Mario Čerkez odgovoran za tretman zatočenika koji su:

”bili prisiljeni da kopaju rovove, te korišteni kao taoci i živi štitovi. Neki od onih koji su bili prisiljeni kopati rovove nisu se vratili... Katkad su zatočenicima prijetili sjekirom i tjerali ih da rade dan i noć.”¹⁰¹

⁹⁹ “Lašvanska Dolina” (IT-95-17) Miroslav Bralo, www.icty.org/x/cases/bralo/cis/bcs/cis_bralo_BCS.pdf. Pristupljeno 03.09.2023.

¹⁰⁰ Bralo - Presuda o Kazni, www.icty.org/x/cases/bralo/tjug/en/bra-sj051207-e.pdf. Pristupljeno 03.09. 2023.

¹⁰¹ “LAŠVANSKA DOLINA” (IT-95-14/2), www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/cis/bcs/cis_kordic_cerkez_bcs.pdf. Pristupljeno 01.09. 2023.

Seksualno nasilje

Uvod

Seksualno nasilje je oblik nasilja koji obuhvata silovanje i druge vrste napada seksualne prirode izvršene nad devojkama, dečacima, ženama, i muškarcima. Ova vrsta nasilja ostavlja trajne i brojne posledice koje utiču na psihičko i fizičko zdravlje žrtve. Kroz istoriju, u oružanim sukobima, silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja bili su sveprisutni, široko rasprostranjeni, ali su posmatrani kao sastavni deo rata i njegova prirodna posledica. I ako su se masovna silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja dogodila tokom dva velika Svetska rata, na suđenjima za ratne zločine u Nirnerbergu (1945-1946) i Tokiju (1946-1948), optužbe za seksualno nasilje jedva da su bile spomenute. Značajan korak u kraju nekažnjivosti predstavljaju Ženevske konvencije (1949.) koje su sadržale konkretnu odredbu kojom je zabranjeno seksualno nasilje, i odnosile su se konkretno na žene „Žene će biti posebno zaštićene od svakog napada na njihovu čast, a naročito od silovanja, prinuđivanja na prostituciju i od bilo kakvog napada na njihov moral“. ¹⁰² Iako su brojne države i njihove vlade ratifikovale Ženevsku konvenciju, zločin seksualnog nasilja nastavio je da prati oružane sukobe širom sveta.

Ratove na prostoru bivše Jugoslavije (1991 – 2001) obeležili su brojni zločini uključujući zločine seksualnog nasilja. Upravo su izveštaji i medijski navodi o seksualnom nasilju bili jedan od ključnih okidača za uspostavljanje Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Ujedinjene nacije su 1992. dale mandat Komisiji eksperata da na licu mesta ispita, istraži i dokumentuje navode o teškoj povredi međunarodnog humanitarnog prava u vidu zločina seksualnog nasilja na teritoriji bivše Jugoslavije. ¹⁰³ Izveštaj Komisije eksperata je između ostalog konstatovao sledeće: „Obim silovanja žena, bio je jako veliki jer je on prolazilo nekažnjivo, jer su vojnici i predstavnici vlasti, znali da protiv silovanja neće biti preduzeti nikakvi koraci i da vapaje tih žena niko neće čuti.“ ¹⁰⁴ MKSJ je 1998. usvojio Rimski statut ¹⁰⁵, kojim je

¹⁰² Član 46. Ženevske konvencije, <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf>

¹⁰³ Izveštaj Komisije eksperata UN, 27.5.1994. https://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf

¹⁰⁴ Sudija Florence Mumba, Potpredsednica MKSJ 1999-2001., Kraj nekažnjivosti: Seksualno nasilje pred Tribunalom, 4:15 – 4:20 <https://youtu.be/G5UncR1tFt8?feature=shared&t=255>

¹⁰⁵ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (Rome Statute of the International Criminal Court), <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> Article 7, Article 8, Article 42, Article 43, Article 54, Article 68.

seksualno nasilje definisano kao zločin protiv čovečnosti koji uključuje mučenje, silovanje, seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prinudnu sterilizaciju ili bilo koje druge uporedivo teške radnje seksualnog nasilja koje su počinjene u sklopu sistematskog napada na civilno stanovništvo. Za MKSJ od izuzetne važnosti je bilo obezbediti zaštitu integriteta žrtve i svedoka seksualnog nasilja. U toku saslušavanja svedoka i žrtava MKSJ je obezbedio zaštitu i pružio psihološku podršku svedocima i žrtvama seksualnog nasilja kako bi se odgovorilo na specifične potrebe svedoka i žrtava seksualnog nasilja, zbog čega je uveo inovativne procedure koje su postale sastavni deo savremenog međunarodnog krivičnog pravosuđa ([Pravilo 96. Dokazi u slučajevima seksualnog delikta](#)).

U više presuda koje su predstavljale prekretnice, MKSJ je unapredio razvoj međunarodne pravde na polju rodних zločina tako što je omogućio krivično gonjenje seksualnog nasilja kao ratni zločin, zločin protiv čovečnosti i genocid. Predmeti pred MKSJ koji su predstavljali prekretnice su: [Duško Tadić IT-94-1](#) – prvo međunarodno suđenje za ratne zločine koje je uključivalo optužbe za seksualno nasilje i prvo suđenje ikada za seksualno nasilje nad muškarcima; [Mucić i drugi IT-96-21](#) – suđenje koje je predstavljalo prekretnicu u međunarodnoj pravdi time što je ustanovilo silovanje kao oblik mučenja, tešku povredu Ženevskih konvencija i kršenje zakona i običaja ratovanja; [Furundžija IT-95-17/1](#) – predmet protiv Ante Furundžije je bio prvi predmet pred MKSJ koji se u potpunosti skoncentrisao na optužbe za seksualno nasilje; [Kunarac i drugi IT-96-23 i 23/1](#) – drugo suđenje pred MKSJ koje se bavilo isključivo optužbama za seksualno nasilje dalo je značajan doprinos međunarodnom krivičnom pravu jer je proširilo okvir dela koja predstavljaju porobljavanje kao zločin protiv čovečnosti kako bi uključilo seksualno porobljavanje i utvrdilo odnos rodnih zločina i običajnog prava; [Krstić IT-98-33](#) – predmet protiv Radislava Krstića je pokazao vezu između silovanja i etničkog čišćenja, koje je u kontekstu zločina u Srebrenici u julu 1995, bilo blisko povezano s genocidom.

Generalna skupština UN je 2015. posebnom Rezolucijom¹⁰⁶ proglasila 19. jun za Međunarodni dan borbe protiv seksualnog nasilja u ratu sa ciljem podizanje svesti o potrebi okončanja seksualnog nasilja povezanog sa oružanim sukobima i podsticanje međunarodne zajednice da se solidariše, oda počast žrtvama seksualnog nasilja u ratu širom sveta, uključujući devojčice, dečake, žene i muškarce.

Ciljevi učenja

- Sticanje osnovnih znanja o zločinima seksualnog nasilja nad devojčicama i ženama, dečacima i muškarcima, u ratovima `90- tih na prostoru bivše Jugoslavije;
- Razumevanje pojma zločina seksualnog nasilja kroz premete Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju;
- Razumevanje značaja istorijske uloge Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u istragama, krivičnom gonjenju, donošenju osuđujućih presuda za zločin seksualnog nasilja u ratovima `90- tih na prostoru bivše Jugoslavije;
- Razvijanje razumevanja o seksualnom nasilju kao sredstvu, odnosno oruđu politike etničkog čišćenja koje je služilo za demoralizaciju, poniženje i uništenje tokom oružanog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije.

Seksualno nasilje nad decom

Seksualno nasilje je instrument koji je najčešće usmeren protiv žena, ipak tokom oružanog sukoba, žrtve seksualnog nasilja su i deca. Seksualno nasilje nad decom u ratu je manje poznat, gotovo nevidljiv oblik nasilja usled neprijavlivanja zločina. Uzevši u obzir određena kulturološka ograničenja, patrijarhalno društvo, stid i bojazan od osude okoline, malo je verovatno da će deca prijaviti da su bila seksualno zlostavljana. Kada govorimo o počiniocima zločina nad devojčicama, u većini slučajeva, to su muškarci starije dobi. Kad je žrtava seksualnog nasilja dečak, u većini slučajeva počinilac zločina je drugi muškarac, starije dobi u odnosu na žrtvu. Silovanje i drugi

¹⁰⁶ Resolution UN 2242 (2015) https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2242.pdf

oblici seksualnog nasilja protiv dece su ozbiljna kršenja međunarodnih zakon o ljudskim pravima i može biti teško kršenje međunarodnog humanitarnog prava¹⁰⁷. U međunarodnom humanitarnom pravu postoje brojna pravila koja štite decu od štetnih posledica oružanih sukoba. Ta pravila nisu grupisana na jednom mestu već se nalaze u većem broju ugovora iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava i to u Ženevskim konvencijama (1949), Dopunski protokolima I i II (1977)¹⁰⁸ i u Rezoluciji 1882 (2009) Savet Bezbednosti UN.¹⁰⁹

MKSJ, koji je odigrao istorijsku ulogu u krivičnom gonjenju za seksualno nasilje počinjene u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije, nije nužno bio usredsređeni na uzrast žrtava, niti se konkretno bavio nasiljem nad decom. Dokazni materijali i svedočenja u predmetima, opisuju kako su deca namerno birana za metu seksualnog nasilja, mučenja, progona, prisilnog premeštanja, ubistva i istrebljenja, između ostalih zločina.¹¹⁰ U predmetima [Furundžija IT-95-17/1](#) (1999), [Kunarac i drugi IT-96-23 i 23/1](#) (2000), MKSJ je prvi put u istoriji osudio pojedince isključivo na osnovu optužbi za seksualno nasilje nad devojkama i ženama.

Foča

*Svedokinja FWS-87 (15 i po godina)*¹¹¹

Grad Foča (Bosna i Hercegovina) u međunarodnom pravu je sinonim za masovne zločine seksualnog nasilja nad devojkama, mladim devojkama i ženama tokom rata u Bosni i Hercegovini. Veliki je broj mesta na području opštine Foča gde su žene, mlade devojkice i devojkice zatvarane i bile izložene različitim oblicima seksualnog nasilja, a neke od njih su imale 12-13 godina.¹¹² Seksualno nasilje počinili su pripadnici

¹⁰⁷ Seksualno nasilje nad decom, 16-17, Šest teških prekršaja nad decom tokom oružanog sukoba: Pravna fondacija, 2009-2013.

https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/WorkingPaper-1_SixGraveViolationsLegalFoundation.pdf

¹⁰⁸ Part IV : Civilian population - Section III -- Treatment of persons in the power of a party to the conflict - Chapter II -- Measures in favour of women and children, Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

¹⁰⁹ Šest teških prekršaja protiv dece tokom u oružani sukob: 1. Regrutovanje i korišćenje dece; 2. Ubijanje ili sakaćenje dece; 3. Seksualno nasilje nad decom; 4. Napadi na škole ili bolnice; 5. Otmica dece; 6. Uskraćivanje humanitarnog pristupa, Rezolucija 1882 Saveta bezbednosti UN, <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/UN-Security-Council-1882-Resolution-UN-2005-1882-2009.pdf/>

¹¹⁰ Online izložba, Deca u oružanim sukobima, Dokazi iz arhiva međunarodnih krivičnih sudova, Ujedinjene nacije | Međunarodni rezidualni mehanizam za krivične sudove https://www.irmct.org/specials/children-in-conflict/index_bcs.htm

¹¹¹ Svedočenje Svedolinje FWS 87, 4. i 5. aprila i 23. oktobra 2000. u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca, Zorana Vukovića i Radomira Kovača. <https://www.icty.org/bcs/content/svedokinja-87>

¹¹² Album Fotografija iz Foče, Galerija fotografija sadrži snimke koji su načinjeni tokom istražne misije Tužilaštva u Foči u junu 1996. godine. Ovu galeriju fotografija Tužilaštvo je koristilo tokom svedočenja svedokinje FWS-87 i drugih svedoka kako bi se identifikovala mesta zločina

regularnih vojnih jedinica vojske bosanskih Srba, dobrovoljci iz Srbije i Crne Gore, a među počiniteljima zločina bilo je i lokalnih civila. Svedočenja preživelih žrtava i svedoka događaja govore da su žene, devojčice i mlade devojke bile izložene najrazličitijim oblicima seksualnog nasilja od silovanja (vaginalno, oralno, analno), do toga da su bile primorane da plešu pred silovateljima u trenucima dok je u njih bilo upereno oružje, do toga da su pojedine držane u seksualnom ropstvu i na kraju prodate kao robinje.

Čim su regularne vojne jedinice vojske bosanskih Srba i dobrovoljačke jedinice iz Srbije i Crne Gore preuzele Foču 16. ili 17. aprila 1992., a okolna sela do sredine jula 1992., vojna policija u pratnji nelokalnih vojnika počela je terorizirati i hapsiti civile, Muslimane i Hrvate. Muškarci su odvajani od žena i zatvarani u različite zatočeničke objekte u dužem ili kraćem vremenskom periodu. Dok su muškarci zatvoreni u Kazneno-popravnom domu u Foči, muslimanske žene, devojčice i mlade devojke pritvarane su u kućama, stanovima i motelima kako u gradu Foča tako i u okolnim selima ili u centrima za pritvor kao što su Buk Bijela, Gimnazija u Foči i Sportska dvorana „Partizan”.¹¹³

Dana 3. jula 1992. nekada radničke barake u naselju [Buk Bijela](#) pretvorene su u lokalni vojni štab i barake za smeštaj vojnika bosanskih Srba i paravojnih formacija. Barake u Buk Bijeloj su služile i kao privremeni objekti u kojima su držani i ispitivani civili - žene, devojčice i mlade devojke, ali i stare osobe koje su zarobljene u selima sa teritorije opštine Foča. Istog dana, uhapšeno je 60 Muslimanki različite starosti iz sela Trošnja i Mješaja. Dok su nekoliko sati držani u Buk Bijeloj, muslimanski civili bili su prvo postrojeni duž reke Drine pod oružanom stražom, i sve vreme su ponižavani, a prećeno im je i silovanjem i smrću. Optuženi od strane MKSJ [Gojko Janković](#)¹¹⁴, [Janko](#)

i relevantne lokacije u Foči. Predmet Kunarac i drugi (IT-96-23 & IT-96-23/1) Online izložba, Deca u oružanim sukobima: Dokazi iz arhiva međunarodnih krivičnih sudova https://www.irmct.org/specials/children-in-conflict/index_bcs.htm

¹¹³ Osnovni podaci, PREDMET BR: IT-96-23-1, Optužnica protiv: DRAGANA GAGOVICA, GOJKA JANKOVICA, JANKA JANJICA, RADOMIRA KOV ACA, ZORANA VUKOVICA, DRAGANA ZELENOVICA, DRAGOLJUBAKUNARCA, RADOV ANA STANKOVICA https://www.icty.org/x/cases/stankovic/ind/bcs/stankovic_960604_indictment_bcs.pdf

¹¹⁴ Činjenice o Foči, Pogled iz Haga, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_foca_bcs.pdf

[Janjić](#)¹¹⁵, [Dragan Zelenović](#)¹¹⁶, [Zoran Vuković](#)¹¹⁷ ispitivali su žene sa ciljem da se otkriju skrovišta muškaraca i naoružanja u selima, ženama su pretili ubistvom i seksualnim zlostavljanjem ako budu lagale. Janko Janjić, Dragan Zelenović i ostali vojnici pod kontrolom Gojka Jankovića, za vreme i ili odmah nakon ispitivanja, grupno su silovali nekoliko žena¹¹⁸ za koje su sumnjali da lažu.

Među silovanim ženama bila je i svedokinja [FWS-87](#) iz sela Trošnja koja je u trenutku silovanja imala petnaest godina i po godina, nju je silovao Dragan Zelenović i još trojicom neidentifikovana muškarca – vojnika.¹¹⁹ Svedokinja FWS-87 jedna je od 20 žena koje su pred MKSJ svedočile u predmetu [Kunarac i drugi IT-96-23 & 23/1](#) u vezi s optužbama koje su se Dragoljubu Kunarcu stavljale na teret - silovanje, mučenje, porobljavanje i povrede ličnog dostojanstva žena počinjene u Foči tokom 1992. Ona je pred MKSJ svedočila kako je bila zatočena na različitim lokacijama u Foči tokom 9 meseci i u tim objektiva više puta silovana, često u toku jednog dana, i držana u seksualnom ropstvu. Tokom svedočenja svedokinja FWS-87 je govorila o suicidalnim mislima koje je imala tokom 9 meseci seksualnog zlostavljanja.

Karamanova kuća u Miljevini, Bosna i Hercegovina. Objekat u kome je bila zatočena svedokinja FWS-87¹²⁰

¹¹⁵ JANKO JANJIĆ, poznat i kao "Tuta", od oca Milorada, rođen 17. juna 1957. u Miljevini, opština Foča, bio je stalno nastanjen u Foči, u ulici Moše Pijade br. 6. Prije napada bosanskih Srba na Foču u aprilu 1992. bio je automehaničar i nezaposlen. JANKO JANJIĆ postao je jedan od zamjenika komandira vojne policije i vođa paravojske u Foči. Učestvovao je u napadu na Foču i na okolna sela kao i u hapšenju civila.

PREDMET BR: IT-96-23-I. Optužnica. Optuženi. Paragraf 2.3. <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/ind/bcs/foca-ii960626b.htm>, Janko Janjić optuženi za ratne zločine je izvršio samoubistvo, 10. 2000. <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=5853>

¹¹⁶ Zelenović (IT-96-23/2) "Foča" <https://www.icty.org/bcs/case/zelenovic/>

¹¹⁷ Zoran Vuković, Podaci o predmetu: Kunarac et al. (IT-96-23 & 23/1) "Foča" <https://www.icty.org/bcs/case/kunarac>

¹¹⁸ O ovom događaju pogledati Optužnicu, PREDMET BR: IT-96-23-1, TACKE 1-12, Mucenje i silovanje u Buk Bijeloj, 5.1. do 5.4. U paragrafima 5.4 do 5.7 navedene su pojedinosti nekih od tih seksualnih zlostavljanja koja su se dogodila na dan i/ili oko 3. jula 1992. https://www.icty.org/x/cases/stankovic/ind/bcs/stankovic_960604_indictment_bcs.pdf

¹¹⁹ TACKE 1-12 Mucenje i silovanje u Buk Bijeloj, Foča, PREDMET BR: IT-96-23-1, Optužnica protiv DRAGANA GAGOVICA, GOJKA JANKOVICA, JANKA JANJICA, RADOMIRA KOVČA, ZORANA VUKOVICA, DRAGAN A ZELENOVICA, DRAGOLJUBA KUNARCA, RADOV ANA STANKOVICA, Paragraf 5.5., strana 6 https://www.icty.org/x/cases/stankovic/ind/bcs/stankovic_960604_indictment_bcs.pdf

¹²⁰ Dokazni materijal Tužilaštva MKSJ 00407357, 5. Karaman's House F, Foca photo album Exhibit P18 Prosecution, IT-97-25 Krnojelac

Seksualno nasilje nad devojkicama vršeno je u učionicama Gimnazije u Foči; objektu sportske dvorane „Partizan”; u stanu stambene zgrade (soliteru) „[Lepa Brena](#)” u centru Foče; napuštenoj kući jednog muslimanskog milicionera u Gornjem Polju¹²¹, hotelu „Zelengora” i drugim objektima. Iz ovih objekata devojkice su u grupama izvođene i odvođene automobilima na druge lokacije gde su seksualno zlostavljane, silovane, ali su bile i primorane da obavljaju različite kućne poslove. Jedan od takvih objekata bila je [Karamanova kuća](#), nadomak Foče, kojom je upravljao Radovan Stanković, pripadnik Miljevijskog bataljona fočanske Taktičke brigade Vojske Republike Srpske (VRS), uz pomoć druga dva pripadnika VRS, Neđa Samardžića i Nikole Brčića. U tu kuću dovođene su žene i devojkice iz sportske dvorane „Partizan” i iz škole u Kalinoviku, da bi ih tamo silovali i zlostavljali srpski vojnici, među kojima i Dragoljub Kunarac, Dragan Zelenović, Gojko Janković i drugi. Pojedine žene su u ovom objektu bile zatočene i po više meseci. Dragan Zelenović, Gojko Janković i Janko Janjić, Svedokinju FWS-87 odveli su iz Karamanove kuće u jednom stan [Radomira Kovača](#) koji se nalazio u soliteru „Lepa Brena”. U ovom stanu žene su morale obavljati kućne poslove i bile su podvrgnute seksualnom nasilju. Jednom prilikom svedokinja FWS-87 primorana je da sa drugim zatočenicama skine odeću i gola pleše na stolu dok je Radomir Kovač sve to posmatrao, uperivši pištolj ka njoj:

„[On] me je natjerao da se skinem, popnem se na sto i igram uz muziku. On je sjedio na krevetu s pištoljem uperenim u mene”. Na pitanje sudija kako se u tom trenutku osećala, izjavila je „Bilo me je strah. Osjećala sam se posramljeno”.¹²²

Krajem februara 1993. Radomir Kovač prodao je svedokinju FWS-87 i još jednu ženu za 500 DM dvojici neidentifikovanih crnogorskih vojnika. Oni su ih odveli u Crnu Goru, u Nikšić, a potom u Podgoricu, gde je silovana i bila prinuđena da radi kao konobarice u kafićima. Uspela je da pobjegne oko 5. aprila 1993.¹²³ Dragoljub Kunarac i Radomir Kovač su proglašeni krivim, između ostalog i za to što su lično silovali Svedokinju

¹²¹ Mucenje i silovanje u gimnaziji u Foci, PREDMET BR: IT-96-23-1, Optužnica, TACKE 13-28 Paragraf 6.10. Strana 9.

https://www.icty.org/x/cases/stankovic/ind/bcs/stankovic_960604_indictment_bcs.pdf

¹²² Svedočenje Svedolinje FWS 87, 4. i 5. aprila i 23. oktobra 2000. u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca, Zorana Vukovića i Radomira Kovača. <https://www.icty.org/bcs/content/svedokinja-87>

¹²³ Testimony of witness FWS-87, Paragraph 75 <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/tjug/en/kun-tj010222e-3.htm#IIIB2aiiia>

FWS-87. Tokom suđenja Radomir Kovač se branio tako što je govorio da je svedokinja FWS- 87 bila u ljubavnoj vezi sa njim. Sudije su ovo u potpunosti odbacile i okarakterisale njihov odnos kao „*zasnovan na surovom oportunizmu s Kovačeve strane, stalnim zlostavljanjima i dominacijom nad djevojkom koja je u to vrijeme imala samo petnaestak godina*”¹²⁴.

Svedokinja FWS-50

Zaštićena [svedokinja FWS-50](#) bila je iz sela Mešaji, i svedočila je pred MKSJ u predmetu [Kunarac i drugi IT-96-23 & 23/1](#), 29. i 30. marta 2000. Imala je 16 godina kada je zarobljena sa mamom, dvojicom braće i sestrom. Nju je [Zoran Vuković](#), dok je bila u jednoj od baraka u Buk Bijeloj, oralno silovao. Kada je odvedena u Gimnaziju u Foči, druge večeri, silovao je nepoznati vojnik. Posle 11 dana premeštena je u sportsku dvoranu „Partizan“ odakle je izvođena na različite lokacije i silovana je od većeg broja vojnika, među kojima su Zoran Vuković i [Dragoljub Kunarac](#). Svedokinja nije mogla da navede tačan broj silovanja koja je preživela, niti tačan broj osoba koje su je silovale.

U predmetu MKSJ „Foča“ [Krnojelac IT-97-25](#), [Kunarac i drugi IT-96-23 & 23/1](#), [Zelenović IT-96-23/2](#): Dragoljub Kunarac je proglašeni krivim i osuđen na 28 godina zatvora; Gojko Janković je pred Sudom BiH, u predmetu prosleđenom od strane MKSJ-a, osuđen na 34 godine zatvora uključujući zločin protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja, uključujući mučenje i silovanje; Dragan Zelenović je pred MKSJ priznao krivicu i osuđen je na 15 godina zatvora za krivična dela koja uključuju silovanje i mučenje (zločini protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja) na teritoriji opštine Foča; Zoran Vuković osuđen je od strane MKSJ na osnovu individualne krivične odgovornosti na 12 godina zatvora za mučenje i silovanje; Radovan Stanković pravosnažno je osuđen 2007. pred sudom Bosne i Hercegovine, u predmetu prosleđenom od strane MKSJ-a, za zločine protiv čovečnosti: odvođenje u ropstvo, oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava, mučenje i silovanje, na kaznu zatvora u trajanju od 20 godina; Radomir Kovač

¹²⁴ Svedočenje Svedolinje FWS 87, 4. i 5. aprila i 23. oktobra 2000. u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca, Zorana Vukovića i Radomira Kovača. <https://www.icty.org/bcs/content/svedokinja-87>

jedan od zamenika komandanta vojne policije VRS-a i vođa paravojnih snaga u gradu Foči od strane MKSJ osuđen je na 20 godina zatvora.

Seksualno nasilje nad ženama

Mada su žrtve bili i dečaci i muškarci, velika većina žrtava seksualnog nasilja u ratovima `90. na prostoru bivše Jugoslavije bile su žene. Počinitelji sistematsko organizovanog zločina seksualnog nasilja nad ženama bili su pripadnici vojske, policije, paravojnih formacija, lokalni civili koji su pripadali različitim etničkim grupama. Silovanje žena je bilo sredstvo, odnosno oružje politike etničkog čišćenja koje je služilo za demoralizaciju, poniženje i uništenje. Izveštaj Komisije eksperata UN, 1994.¹²⁵, na osnovu dokaznog materijala prikupljenog na terenu, prikazao je obrasce silovanja koji su primenjivani prema ženama: 1) seksualni zločin nad ženom u vezi sa pljačkom i zastrašivanjem ciljane etničke grupe; 2) silovanje u vezi sa vojnim dejstvima; 3) silovanje u logorima, zatvorima, mestima zatočenja; 4) silovanje koje se vrši sa ciljem terorisanja i ponižavanja žrtve, često kao deo politike „etničkog čišćenja“; 5) silovanja žena sa isključivom svrhom seksualnog zabavljanja.¹²⁶

Zavisno od oblika seksualnog nasilja, zločin seksualnog nasilja nad ženom se najčešće odvijao u zatvorenom okruženju, počevši od logora, do različitih mesta zatočenja kao što su stambeni objekti, domovi kulture, sportski objekti, školske zgrade i drugo. U logorima i zatočeničkim objektima gde su žene zatvarane, odvajane su od muškaraca i držane su kao i oni u nehumanim uslovima koje je pratilo fizičko i psihičko nasilje, atmosfera straha i nesigurnosti. Atmosfera straha i nesigurnosti bila je pojačana od mogućeg silovanja, a stvarana je već u toku hapšenja i nakon njega, zbog odnosa koji su imali pripadnici policije, vojske prema ženama. Naime, često se događalo da su žene odmah nakon hapšenja bile izložene pretnjama seksualnog nasilja, što je dodatno uticalo na zatočenice. Kada su žene u pitanju, vršena je selekcija žena po uzrastu. Prilikom odabira, silovatelji su birali mlađe žene, međutim, zabeleženi su i slučajevi seksualnog zlostavljanja nad ženskim osobama starim i do

¹²⁵ UN Commission of experts report, S/1994/674 https://www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf

¹²⁶ Isto, Rape and other forms of sexual assault, Paragraph 232 – 253, Strana 55

70 godina života. Žene su nasumično birane i silovane tokom noći; one koje su se opirale silovanjima ubijane su na licu mesta, često ispred ostalih zatvorenika; silovanja su vršena u prisustvu drugih zatvorenika, često u prisustvu članova porodice, uključujući dece. Silovanje je služilo za stvaranje atmosfere terora među zatvorenicama. Majke male dece su često silovane pred svojom decom i prećeno im je smrću dece ako se ne pokore da budu silovane. Zbog društvene stigme - čak i u vremenu mira – silovanje, uključujući silovanje žene, je među najređe prijavljenim zločinima, što je jedan od razloga zbog kojih čak i danas ne postoje precizni podaci o broju silovanih žena tokom ratova.

Prijedor

U opštini Prijedor¹²⁷ tokom proleća i leta 1992. počinjeni su najteži i najgnusniji zločini nakon što su srpske političke, vojne i policijske snage preuzele kontrolu nad gradom i smenile bosanske Hrvate i Muslimane sa odgovornih funkcija u opštini. U maju 1992., formiran je logor Trnopolje¹²⁸ u kome su zatočenici pretežno bili deca, žene, i starija lica, bosanski Muslimani i Hrvati, nad kojima je sistematski vršeno seksualno nasilje, naročito mladih devojaka i žena. Pred MKSJ svedočio je Sulejman Bešlić, izjavivši da su „*najviše bile ugrožene mlade devojke od 16 do 19 godine. Tokom večeri, grupe vojnika ulazile bi u logor, izvodile svoje žrtve iz doma, i silovale ih.*“¹²⁹ U logoru je postojala ambulanta u kojoj je radio lekar-zatvorenik [dr. Idriz Merdžanić](#) i nekoliko bolničara koji su pružali lekarsku pomoć zatvorenicima, pa i silovanim ženama. Pred MKSJ-om, doktor Merdžanić je svedočio u predmetima protiv [Radovana Karadžića](#), [Ratka Mladića](#) i [Milomira Stakića](#). On je govorio da su on i njegove kolege u toku noći, sa prozora ambulate mogli videti muškarce kako noću odlaze u prostorije gde su bile zatočene žene. Silovatelji su držali u rukama upaljene baterije sa kojima su osvetljavali žene i na taj način vršili su odabir žena koje bi im se svidele. Nakon silovanja pojedine žene su dolazile u ambulantu i tražile pomoć. Doktor Merdžanić je uspeo da nekoliko

¹²⁷ Više o zločinima pred Tribunalom u Prijedor u Outrich materijalu MKSJ koji opisuje otkriće logora i pokretanje procesa koji je doveo do osnivanja prvog međunarodnog krivičnog suda nakon Drugog svjetskog rata, kao i sudski epilog zločina počinjenih u Prijedoru na <https://www.icty.org/bcs/outreach/dokumentarni-filmovi/zlo%C4%8Dini-pred-tribunalom-prijedor>

Etničko čišćenje u Prijedoru, Pogled iz Haga 4, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_prijedor_bcs.pdf

¹²⁸ Približavanje MKSJ-A lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini, Transkript konferencije Prijedor, 2005. strana 15

https://www.icty.org/x/file/Outreach/Bridging_the_Gap/prijedor_bcs.pdf

¹²⁹ Prvostepena presuda u predmetu Tadić (fusnota 9), paragraf 175 (svjedočenje bivšeg zatvorenika iz Trnopolja)

<https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/bcs/970507.pdf> STRANA 66 U PDF-U

njih pošalje na ginekološki pregled bolnice u Prijedoru kako bi se ustanovilo da se radi o silovanju, što je kasnije i potvrđeno. Osim dr Merdžanića, o pomoći koju je pružao silovanim mladim devojkama u logoru Trnopolje pred MKSJ svedočio je i Vasif Gutić, koji je u logoru radio kao bolničar. On je u ambulanti primao, razgovarao sa, i lečio mlade devojke koje su bile silovane—od kojih je najmlađa imala 12 godina.¹³⁰

Logor Omarska je bio logor u kome su zatočenici bili prevashodno muškarci, međutim, u logoru je bilo zatočeno i nekoliko desetina žena. One su bile smeštene u dve prostorije na prvom spratu upravne zgrade rudnika Omarska. Skoro svi zatočenici u logoru su prošli kroz torturu tokom ispitivanja, koje je vršeno u zgradi u kojoj su se nalazile kancelarije uprave logora. Prostorije kancelarije uprave logora su bila mesta u kome su žene, zatočenice logora, zastrašivane pokušajima silovanja, a „*po noći su rutinski prozivane iz svojih prostorija i silovane. Jedna svedokinja kaže da je pet puta izvođena i silovana i da su je poslije svakog silovanja tukli*“.¹³¹ Žene koje su svedočile pred Tribunalom opisivale su kako su svake noći stražari prozivali pojedine zatočenice, koje su se nakon nekoliko časova vraćale uplakane i u modricama, ali nikome nisu govorile šta im se dogodilo. Kroz torturu ispitivanja, prošla je i Zlata Cikota koja je svedočila pred MKSJ u predmetu [Kvočka IT-98-30/1](#). O seksualnom nasilju – silovanju koje su doživele u logoru Omarska – svedočile su zaštićene svedokinje „J“ i „U“ u predmetu [Kvočka IT-98-30/1](#). Svedokinja „J“¹³² pred sudom je ispričala kako ju je silovao Nedeljko Grabovac, poznat pod nadimkom Kapetan.

*„Rekao mi je da mu se sviđam, da sam njegov tip žene, kako se njemu dopadam. I, počeo je da me dira, po polnim organima. Rekla sam, molila sam ga u stvari, bila je to molba da me pusti, da se jako loše osećam, da nisam dobro, da mi se povraća.“*¹³³ Na pitanje tužioca da li je zapovednicima logora prijavila ta zlostavljanja, svedokinja "J" je odgovorila da nije, pošto je bila ubeđena „*da joj niko ne bi verovao i da bi, nakon toga, prošla još gore*“.

¹³⁰Vasif Gutić, Prvostepena presuda u predmetu Tadić (fusnota 9), paragraf 175 (svjedočenje bivšeg zatvorenika iz Trnopolja) <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/bcs/970507.pdf>

¹³¹ Prvostepena presuda u predmetu Tadić, paragraf 165, strana 62 (svjedočenje bivšeg zatvorenika iz Trnopolja) <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/bcs/970507.pdf>

¹³² Svjedočenje Svedokinje „J“ pred MKSJ, pogledati na Glas Žrtava, REKOM MREŽA POMIRENJA https://www.youtube.com/watch?v=n94816EzAdI&ab_channel=RECOM

¹³³ Isto.

U logoru Keraterm, silovana je bosanska Muslimanka iz Prijedora, zaštićena svedokinja „U“¹³⁴. Nju je silovao stražar Nedjeljko Timarac.

*„Po dolasku u Keraterm, jedan stražar me je odveo u neku prostoriju i naredio da stanem na sto. Počeo me tući i naredio mi da se skinem. Onda me je silovao. Poslije su ulazili i drugi muškarci i isto me silovali. Ujutro sam se probudila u lokvi krvi. Kasnije su mi druge žene rekle da je taj prvi stražar bio Nedjeljko Timarac“*¹³⁵.

Čelebići

Pored većeg broja muškaraca, u [logoru Čelebići](#)¹³⁶ bile su zatočene žene i starije osobe srpske nacionalnosti od strane bosanskih Hrvata i Muslimana. U periodu od aprila do decembra 1992. godine, prema zatočenicima logora se okrutno i nečovečno postupalo. Više žena, zatočenica logora Čelebići, silovano i seksualno zlostavljano. Zatočenice logora, bosanske Srпкиnje, [Grozdana Ćećez](#) i [Milojka Antić](#), osim što su bile izložene konstantnim pretnjama, zastrašivanjima i izgladnjivanju, bile su višestruko silovane. Pred MKSJ-om je presuđeno da je silovanja počinio zamenik komandanta logora Hazim Delić. On je zatočenice silovao tokom ispitivanja, u administrativnoj i prijemnoj zgradi, pod pretnjom oružjem i u uniformi, tako da su one, pored toga što su imale fizičke povrede, bile i u stalnom strahu od budućih silovanja i smrti. Grozdana Ćećez je svedočila pred MKSJ 17. i 18. marta 1997. u predmetu Mucić i drugi protiv [Zdravka Mucića, Hazima Delića, Esada Landže i Zejnila Delalića](#)¹³⁷ rekavši: „Nisam mogla da shvatim šta će da mi se desi. Zar je to moguće na kraju 20. vijeka, da tako neko može glupe stvari sebi da dozvoli.“ [Milojka Antić](#) bila je tri meseca zatvorena u logoru Čelebić i tokom tog zatočeništva tri puta je silovana od strane Hazim Delića:

¹³⁴ Svedočenje Svedokinje „U“ pred MKSJ, pogledati na Glas Žrtava, REKOM MREŽA POMIRENJA https://www.youtube.com/watch?v=vsjofT7KY7o&ab_channel=RECOM

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Više o zločinima pred Tribunalom u logoru Čelebići u Outrich materijalu MKSJ, Zločin protiv Srba u logoru Čelebići, https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_celebici_bcs.pdf

¹³⁷ “LOGOR ČELEBIĆI” (IT-96-21) MUCIĆ i drugi https://www.icty.org/x/cases/mucic/cis/bcs/cis_mucic_et_al_BCS_1.pdf

„I treći put sam od njega silovana. Ja sam se otimala, hrvala, jednostavno nisam mogla ništa učiniti. Naslonio mi je pušku – Ubiću te. Ja sam rekla – Ubij me. Ništa nisam mogla spriječiti. I tada sam bila silovana.“¹³⁸

MKSJ u predmetu [Čelebići, Mucić i drugi IT-96-21](#) proglasio je krivim za teške povrede Ženevskih konvencija, i osudio [Zdravka Mucića](#) na devet godina zatvora, [Hazima Delića](#) na 18 godina zatvora i [Esada Landžu](#) na 15 godina zatvora. Ova presuda predstavlja je prekretnicu u međunarodnom pravu - prvi put je jedan sud zaključio da je silovanje vid mučenja i osudio optužene po toj osnovi.

Lašvanska dolina

U predmetu [“Lašvanska dolina” – IT-95-17/1 Anto Furundžija](#)¹³⁹ presudom je zaključeno da gledanje teškog seksualnog zlostavljanja, odnosno prisustvo posmatrača, nanosi silovanoj osobi teške psihičke povrede koje se mogu kvalifikovati kao mučenje. [Anto Furundžija](#) bio je aktivni borac snaga bosanskih Hrvata, i učestvovao je vojnim akcijama usmerenim protiv muslimanske zajednice u području Lašvanske doline. Između ostalog, učestvovao je u napadu i proterivanju Muslimana iz njihovih domova u selu [Ahmići](#)¹⁴⁰. Anto Furundžija je osuđen za mučenje, pomaganje i podržavanje povrede ličnog dostojanstva, što predstavlja ratne zločine, i zbog toga što nije ništa preduzeo da spreči ili onemogući radnje koje su se odvijale u njegovom prisustvu, zbog čega je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje povreda protiv ličnog dostojanstva, uključujući silovanje. Furundžija je osuđen na deset godina zatvora za zločin mučenja i osam godina za povrede ličnog dostojanstva. Kazne je odslužio paralelno.

Dretelj

U jednom od hangara logora Dretelj¹⁴¹ bilo je zatočeno oko 80 žena koje su bile izložene silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja. Pred Sudom Bosne i

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ Podaci o predmetu [“LAŠVANSKA DOLINA” IT-95-17/1 Anto Furundžija](#) ; Isto na Glas žrtava, Rekom Mreža pomirenja <https://www.glaszrtava.org/ahmici/>

¹⁴⁰ Ahmići, 48 sati pepela i krvi, SENSE Center, <https://ahmici.sensecenter.org/index-bhs.html>

¹⁴¹ TV Justice Magazine I Episode 28: Detention Camp Dretelj – Place of Untold Crime https://www.youtube.com/watch?v=ViVYrgK-3FY&t=789s&ab_channel=Birnbalkans

Hercegovine, u predmetu [Ivan Zelenika i drugi](#), svedočila je zaštićena [svedokinja A](#)¹⁴², bosanska Srpkinja, koja je između ostalog svedočila o silovanju starice, Anđe Vojinović ili „baka Anđe“, stare 70 godina. Sama [svedokinja A](#) je više puta silovana od strane Ivana Mandića¹⁴³ i o tome je svedočila pred Sudom BiH-a.¹⁴⁴

Kosovo

U toku vazdušnih napada NATO-a na Saveznu Republiku Jugoslavije (SRJ), uključujući Kosovo, koji su počeli 24. marta 1999. vođena je rasprostranjena kampanja nasilja usmerena protiv albanskog civilnog stanovništva na Kosovu, koju su sprovodile vojska Jugoslavije (VJ) i policijske snage Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) pod kontrolom vlasti SRJ i Srbije. Tokom kampanje nasilja, kosovski Albanci masovno su maltretirani, tučeni, ubijani, seksualno zlostavljani i pljačkani sa ciljem da napuste svoje domove i da se tako obezbedi trajna srpska kontrola nad području Kosova. Zabeleženi su brojni slučajevi seksualnog nasilja nad devojkama i ženama o čemu svedoče dokumenta u procesima koji su vođeni pred MKSJ-om, a u vezi sa zločinima seksualnog nasilja počinjenim u opštinama na Kosovu u proleće 1999. godine. Da je silovanje i seksualno nasilje sastavni deo kampanje, pokazao je izveštaj međunarodne organizacije Human Rights Watch za 1999. godinu, koji je između ostalog naglasio:

„Silovanja kosovskih Albanci nisu bila retka i izolovana dela koja su počinili pripadnici vojske Jugoslavije i policije Srbije, već bi se pre reklo da su bila sredstvo terorisanja civilnog stanovništva, iznude novca od porodica i prinude da ljudi napuste svoje domove. Human Rights Watch u svom izveštaju je naglasio da je pronašao uverljive dokaze za devedeset šest slučajeva seksualnog zlostavljanja od strane jugoslovenskih vojnika, pripadnika srpske policije i paravojnih formacija za vreme NATO bombardovanja, a sasvim je sigurno da je stvaran broj mnogo veći. U principu, silovanja se mogu podeliti u tri kategorije: silovanja u domovima žena, za vreme bekstva i silovanja u pritvoru. U prvoj

¹⁴² Presuda, Pogledati fusnotu 886, strana 215, S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

Isto, Silovanje Svedokinje A, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja, <https://www.glaszrtava.org/svedokinja-a/>

¹⁴³ Podaci za Ivan Mandić, Presuda, strana 7, Predmet S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. Pred sudom BiH <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

¹⁴⁴ Silovanje Svedokinje A, Fusnota od 684 do 708, Strana 169 – 174. Predmet S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. Pred sudom BiH, <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

kategoriji, pripadnici snaga bezbednosti bi ulazili u privatne domove i silovali žene u prisustvu članova porodice, u dvorištu ili u susednoj sobi. U drugoj kategoriji, pripadnici Vojske Jugoslavije, srpske policije ili paravojnih formacija su zaustavljali, pljačkali i pretili privremeno raseljenim licima koja su lutala pešice ili se vozila na traktorima. Ukoliko porodica nije imala novca, pripadnici snaga bezbednosti su pretili da će odvesti njihove kćeri i silovati ih, što se nekada i dešavalo uprkos tome što su porodice dale novac. U treću kategoriju spadaju silovanja u privremenim zatvorima, poput napuštenih kuća i štala.“¹⁴⁵

Žene i mlade devojke albanske nacionalnosti bile su izložene seksualnom nasilju tokom kampanje masovnog proterivanja albanskih civila na Kosovu u proleće 1999. od strane pripadnika vojske SRJ i srpske policije širom Kosova, uključujući Prištinu/Prishtinë, Prizren, Ćirezu/Qirez (opština Srbica/Skenderaj), Kosovsku Mitrovicu/Mitrovicë, Dečane/Deçan.

Ćirez/Qirez¹⁴⁶

Polovinom aprila 1999., pripadnici Vojske Jugoslavije doveli su 27 žena i dece u selo Ćirez/Qirez i predali ih grupi vojnika. Iz grupe zatvorenih, nasilno su izdvojili više devojaka i mlađih žena od kojih su neke bile trudne (od četvrtog do osmog meseca). Žene i devojke su prisiljavali na vaginalni polni odnos, i na druge načine ih seksualno zlostavljali. O ovim događajima svedočila je pred MKSJ Xhevahire Rrahmani¹⁴⁷, kosovska Albanka iz Dubovca/Duboc, u predmetu Šainović i drugi IT – 05-87, kao i zaštićena svedokinja K-24¹⁴⁸, kosovska Albanka iz Kožice/ Kozhicë. Veće MKSJ u predmetu Šainović i drugi IT – 05-87 zaključilo je da su u Ćirezu/Qirez, tokom napada na stanovnike te opštine, kosovske Albance, najmanje četiri žene bile podvrgnute seksualnom nasilju, čime je ugrožen njihov fizički integritet, što je predstavljalo tešku povredu njihovog ličnog dostojanstva.

¹⁴⁵ Izveštaj, Human Rights Developments, Violence against Women in Conflict Human, Right Watch, WOMEN'S HUMAN RIGHTS, World Report 1999, <https://www.hrw.org/legacy/wr2k/Wrd.htm#TopOfPage>

¹⁴⁶ Više o seksualnom zlostavljanju Ćirezu/Qirez, TUŽILAC protiv MILANA MILUTINOVIĆA NIKOLE ŠAINOVIĆA DRAGOLJUBA OJĐANIĆA NEBOJŠE PAVKOVIĆA VLADIMIRA LAZAREVIĆA SRETENA LUKIĆA Tom II od IV, 225-230, https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p2_bcs.pdf

¹⁴⁷ Svedočenje Xhevahire Rrahmani pred MKSJ, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja https://www.youtube.com/watch?v=qtC-POEhPHY&ab_channel=RECOM.

¹⁴⁸ Svedočenje Svedokinje K-24, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja https://www.glaszrtava.org/wp-content/uploads/2022/11/Witness-K-24-Statement_BCS.pdf

Priština/Prishtinë

Proterivanje kosovskih Albanaca od strane pripadnika Vojske Jugoslavije i Srbije započeto u jeku kampanje vazdušnog NATO bombardovanja primoralo je i hiljade stanovnika Prištine/Prishtinë da napuste svoje domove i odu na teritoriju Makedonije. Za vreme kampanje prisilnog iseljavanja, pripadnici vojnih i policijskih snaga SRJ/Srbije seksualno su zlostavljali žene i devojčice, kosovske Albanke, sa namerom ubrzanja procesa proterivanja albanskih civila sa teritorije Kosova.¹⁴⁹ Seksualno zlostavljanje kosovskih Albanci odvijao se u njihovim domovima, ali su odvođene i u druge objekte, a zlostavljane su i dok su bile u zbegu. Tako je, tokom operacije progona, jedna devojka, kosovska Albanka, izvedena iz konvoja koji se kretao u pravcu Prištine/Prishtinë i seksualno je zlostavljana od strane pripadnika srpskih snaga, nakon čega je vraćena u konvoj.¹⁵⁰ Druga devojka, kosovska Albanka, sa članovima svoje porodice proterana je iz Prištine/Prishtinë krajem marta 1999. godine. Jedno vreme porodica je bila u selu Graštica/Grashticë, da bi se opet vratili u Prištinu/Prishtinë u nadi da će tamo biti sigurni. Pošto su se vratili kući, u Prištinu/Prishtinë, jednog jutra u maju 1999. pripadnici srpske policije su je na silu izveli iz kuće i odveli u hotel Božur. U hotelskoj sobi je silovana od strane srpskog policajca, nakon čega je vraćena kući. Žrtva je i u narednim danima uznemiravana od istog policajca, sve dok porodica i žrtva iz straha od daljnjeg seksualnog zlostavljanja nisu pobjegli u Makedoniju.¹⁵¹

Dečani

Dana 28. marta 1999., u selo Beleg/Belegu, deo teritorije opštine Dečani, ušli su pripadnici Vojske SRJ i policije Srbije. Kuće su držane pod stražom od strane pripadnika vojske i policije.¹⁵² Iz jedne kuće, 29. marta 1999., tokom noći pripadnici vojnih i policijskih snaga SRJ/ Srbije izveli su pet žena i devojaka i odveli ih u drugu

¹⁴⁹Prvostepena presuda u predmetu Milutinović (fusnota 364), tom 2, paragraf 889

https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p2_bcs.pdf str. 317. Tužilac protiv Šainovića i dr., ICTY-05-87-A, Drugostepena presuda u predmetu Šainović (23. januar 2014), paragraf 580. <https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/acjug/bcs/140123.pdf> str. 224

¹⁵⁰ Tužilac protiv Đorđevića, ICTY-05-87/1-A, Drugostepena presuda u predmetu Đorđević (27. januar 2014), paragrafi 857-9, 897, 926-7, 929. <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-05-87%231-A/JUD265R0000452476.pdf>

¹⁵¹ Isto.

¹⁵² Opština Dečani, Đorđević, Prvostepena presuda, Tom I, Paragraf 1142-1149, str. 430-431.

<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-05-87%231/JUD228R0000390297.pdf>

zgradu.¹⁵³ Odabir žena vršili su vojnici uz pomoć baterijskih lampi, ponudivši cigarete. Dve žene su odmah vratili, dok su tri zadržane. One su odvedene u jednu obližnju, spaljenu, kuću, koju su vojnici koristili kao bazu. Jedan vojnik odveo je jednu od devojaka u kupatilo bez prozora i vrata, skinuo joj odeću i silovao je. Devojka je vrištala, pa joj je vojnik stavio krpu na usta i pretio joj. Tokom silovanja, jedan policajac držao je stražu pored vrata i povremeno upirao svetlost baterijske lampe da vidi šta se dešava. Kada je vojnik, koji je silovao devojku otišao, policajac ju je ošamario, a ona je izgubila svest. Potom su došli drugi, treći i četvrti vojnik u zelenim maskirnim uniformama i svaki od njih je silovao devojku. Posle toga, jedan policajac koji je govorio albanski rekao je devojci da drugima kaže da je čistila. Tokom noći čuli su se krici druge dve devojke koje su vojnici odveli.¹⁵⁴ O ovom događaju pred MKSJ svedočilo je tri svedoka: Mehmet Mazrekaj, seoski starešina i nastavnik iz Drenovca; svedokinja K58, kosovska Albanka, domaćica iz istog sela; i svedokinja K20, mlada kosovska Albanka koja je u noći 29. marta 1999. godine seksualno zlostavljana.¹⁵⁵ Dana 30. marta 1999. oko 08:00 ili 09:00 časova, jedan policajac, koga je svedokinja K20 opisala kao „komandant[a]”, rekao im je da napuste selo i odu u Albaniju. Svedokinja K58 je izjavila da je ženama rečeno: „Odlazite u Albaniju. Tražili ste NATO.” Prognani seljaci su organizovani u konvoj, na čije čelo su postavljena tri oklopna transportera i prisiljeni na odlazak, a dozvolu da idu s konvojem dobila su i deseterica starijih muškaraca, kako bi mogli da voze traktore. Međutim, 40-50 muškaraca (od toga i neki iz Drenovca i Slupa) zadržano je i od tada o njima niko ništa nije čuo.¹⁵⁶

Za zločine počinjene na Kosovu u proleće 1999.¹⁵⁷ MKSJ osudio je šest visokih državnika Srbije na zatvorske kazne između 14 i 22 godine zatvora. Osuđene osobe su [Nikola Šainović](#), [Dragoljub Ojdanić](#), [Nebojša Pavković](#), [Vladimir Lazarević](#), [Sreten Lukić](#), [Vlastimir Đorđević](#). [Milutin Milutinović](#) je oslobođen krivice za zločine počinjene u kosovskim opštinama, optuženi [Slobodan Milošević](#) je preminuo pre završetka sudskog procesa.

¹⁵³Konkretni događaji dogodili su se između 28. i 30. marta 1999. u selu Beleg/Belegu, Predmet Milutinović [IT-05-87-T](#) Presuda Tom II, Paragraf 52, str. 23. https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p2_bcs.pdf

¹⁵⁴ Opština Dečani, Đorđević [IT-05-87/1](#), Prvostepena presuda, Tom I, Paragraf 1150-1151, str. 430-431.

https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/en/110223_djordjevic_judgt_en.pdf

¹⁵⁵ Događaji u opštini Dečani krajem marta 1999., Milutinović [Predmet br. IT-05-87-T](#) Presuda Tom II, Paragraf 52, str. 23.

https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p2_bcs.pdf

¹⁵⁶ Događaji u opštini Dečani krajem marta 1999., Milutinović [Predmet br. IT-05-87-T](#) Presuda Tom II, Paragraf 65, str. 30.

https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/tjug/bcs/jud090226p2_bcs.pdf

¹⁵⁷ Pamtimmo zločin na Kosovu, PROGRAM ZA INFORMISANJE zajednica pogođenih sukobom,

<https://www.irmct.org/bcs/mip/features/kosovo#milutinovic>

Dukađin /Dukagjin¹⁵⁸

MKSJ je podigao optužnicu protiv [Ramusha Haradinaja](#), [Idriza Balaja](#) i [Lahija Brahimaja](#) na osnovu individualne krivične odgovornosti zato što su planirali, podsticali, naredili, počinili ili na drugi način pomagali i podržavali činjenje zločina od 1. 3.1998. do 30. 9.1998. na teritoriji Kosova, u bivšoj Jugoslaviji, a imao je za cilj da Oslobodilačka vojska Kosova (OVK) uspostavi potpunu kontrolu nad svojom Operativnom zonom Dukađin/Dukagjin, putem napada na izvesne segmente tamošnjeg civilnog stanovništva i njihovog proganjanja, to jest putem protivpravnog uklanjanja srpskih civila s tog područja i nasilnog suzbijanja svakog stvarnog ili pretpostavljenog vida saradnje tamošnjih albanskih ili romskih civila sa Srbima. Njihov zločinački cilj je uključivao zastrašivanje, otmice, zatvaranje, premlaćivanje, mučenje, ubijanje, ali i silovanje civila.¹⁵⁹

Optuženi Ramuš Haradinaj, Idriz Balaj i Lahi Brahimaj, [Predmet](#) Haradinaj i drugi IT-04-84, su se teretili za zločine protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja koji uključuju silovanje. [Idriz Balaj](#) je, kako je u optužnici navedeno, silovao ženu romske/egipatske nacionalnosti iz opštine Dečani (zaštićena svedokinja 61) i mučio i okrutno postupio prema njenom suprugu u štabu OVK u Rzniću/Irznju u leto 1998.¹⁶⁰ Ramuš/Ramush Haradinaj i Idriz Balaj oslobođeni su odlukom MKSJ po svim tačkama optužnice, Lahi Brahimaj, proglašen je krivim za dva slučaja okrutnog postupanja i mučenja u logoru Jablanica i osuđen na šest godina zatvora.¹⁶¹ Sudije su u Presudi žalbenog veća istakle „značajne teškoće“ sa svedocima, s kojima su se suočavali tokom postupka – pribavljanja dokaza tokom sudskog postupka.

„Tokom celog suđenja Pretresno veće je imalo znatnih poteškoća da obezbedi svedočenje velikog broja svedoka [...]. Mnogi svedoci su naveli strah kao bitan

¹⁵⁸ Operativna zona OVK Dukađin/ Dukagjin obuhvatala je opštine Peć /Peja/, Dečani, Đakovica /Gjakova/ i delove opština Istok /Istog/ i Klina /Klinë/

¹⁵⁹ Drugo Tribunalovo suđenje pripadnicima OVK, "Gangsteri u uniformama" ili "časni borci za slobodu", Sense TV, 0:33 do 9:50, 3/9/2007. <https://sensecentar.org/hr/node/1514>

¹⁶⁰ Silovanje svedokinje 61 i okrutno postupanje i mučenje svedoka 1 i svedokinje 61, Presuda, Tužilac protiv RAMUSHA HARADINAJA, IDRIZA BALAJA, LAHIJA BRAHIMAJA, Fusnota 459 - 469, strane 252 do 259, <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2013/06/KO-IT-04-84-HARADINAJ-ET-AL-BHS.pdf>

¹⁶¹ Presude u predmetu Haradinaj i drugi: Prvostepena presuda (na engleskom):

<https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/en/080403.pdf>; Žalbena presuda:

<https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/aciug/bcs/100719.pdf>; Presuda u ponovljenom postupku: <https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/bcs/121129.pdf>

*razlog iz kojeg ne žele da pristupe Pretresnom veću i svedoče. Pretresno veće je steklo snažan utisak da je suđenje vođeno u atmosferi u kojoj se svedoci nisu osećali bezbednim.*¹⁶²

Seksualno nasilje nad muškarcima

Uprkos ustaljenom mišljenju da je seksualno nasilje tokom rata prvenstveno usmereno prema ženama, ovaj vid zločina odvijao se kroz istoriju i prema muškarcima, ali je ostao uglavnom nevidljiv. Uzroci nevidljivosti seksualnog nasilja nad muškarcima su višeslojni, a među njima prednjači neprijavljivanje zločina od strane žrtve.¹⁶³ Iako su posledice silovanja slične kao i kod žena, muške žrtve imaju tendenciju da pokažu još veću nevoljnost da prijave svoju patnju. Takvi zločini procesuirani su u Hagu, što je dovelo do njihove veće vidljivosti u društvima na području bivše Jugoslavije, a tokom suđenja se pokazalo da taj vid nasilja nije marginalna pojava. Jedan od prvih dokumenata u kojem je navedeno seksualno nasilje nad muškarcima jeste izveštaj organizacije Amnesty International:

*„Postoji mnogo izveštaja o zlostavljanju i mučenju u Keratermu, koji se najčešće javlja uveče ili noću, uključujući premlaćivanje. Bivši pritvorenici su izneli sledeće navode: između ostalih da su grupe muškaraca prisiljene da pevaju srpske pesme i da su bili pretučeni; da su muškarci bili primorani da vrše seksualne radnje jedan sa drugim; da su bar jednom prilikom stražari pucali iz oružja preko glave zatočenika u jednoj od sala [...]”*¹⁶⁴

Izveštaj Komisije eksperata UN za bivšu Jugoslaviju¹⁶⁵ uticao je na stvaranje pravnog okvira MKSJ-a, a velike nade u vezi sa zločinima seksualnog nasilja polagane su u

¹⁶² Presuda Žalbenog veća, 3. Analiza, Paragraf 34, strana 16

<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-04-84-A%23/JUD225R0000350710.pdf>

¹⁶³ „Nevoljnost muškaraca žrtava da govore o svojim iskustvima ponekad je posledica percepcije muškosti u njihovim zajednicama, gde se smatra da je muškost nespojiva sa statusom žrtve seksualnog nasilja“. Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Poglavlje 5, Odeljak B, Fusnota br. 12, Stana 122 <https://www.icty.org/x/file/Outreach/books/pzsn-mksj-bcs.pdf>

¹⁶⁴ Amnesty International report, Bosnia-Herzegovina: Gross abuses of basic human rights, October 22, 1992, Index Number: EUR 63/001/1992, 38 <https://www.amnesty.org/en/documents/eur63/001/1992/en/>

¹⁶⁵ Final Report of the Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), UN Doc. S/1994/674, 27 May 1994, www.icty.org/x/file/About/OTP/un_commission_of_experts_report1994_en.pdf

radu Tužilaštva MKSJ-a¹⁶⁶, koje je obuhvatilo istragu seksualnog nasilja, uključujući i ono nad muškarcima. Komisija je tokom istrage intervjuisala muškarce koji su bili žrtve seksualnog nasilja i time dokumentovala ovu vrstu zločina, navodeći različite oblike seksualnog sakaćenja muškaraca: prisiljavanje muškaraca na silovanje žena, prisilno vršenje seksualnih radnji muškaraca sa drugim muškarcima, oralno i analno silovanje muškaraca, prisilnu golotinju muškaraca, pretnje prisilnim seksom sa leševima i drugi oblici seksualnog nasilja. Većina zločina seksualnog nasilja koja je vršena nad dečacima i muškarcima, počinili su drugi muškarci.

Logori u Prijedoru

Nastojanje MKSJ-a da se utvrdi istina o zločinima počinjenim tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji dovela je i do procesuiranja zločina seksualnog nasilja nad muškarcima. Suđenje bivšem predsedniku lokalnog odbora Srpske demokratske stranke Kozarca, Dušku Tadiću, [Predmet Tadić IT-94-1](#), ušlo je u istoriju na više načina. Naime, ovo suđenje je ne samo prvo međunarodno suđenje za ratne zločine nakon Nirnberškog procesa i suđenja u Tokiju, već je prvo suđenje koje je uključivalo optužbe za seksualno nasilje. U ovom konkretnom slučaju, optužbe su se odnosile na seksualno sakaćenje, ne nad ženama, već nad muškarcima. Suđenjem Dušku Tadiću je dokazana i masovnost krivičnog dela seksualnog nasilja nad muškim zatvorenicima u logorima.

Nakon preuzimanja kontrole nad područjem Prijedora (u proleće 1992), srpske vojne i policijske snage formirale su logore Omarska, Keraterm i Trnopolje u kojima su zatvorile na hiljade bosanskih Muslimana i Hrvata. Uspostavljanje logora bila je posledica namerne diskriminacije nesrpskog stanovništva i deo plana da se nesrbi proteraju iz opštine Prijedor. Muškarci su uglavnom odvedeni u logore Keraterm i Omarska, a žene i deca u logor Trnopolje. Tokom zatočenja zatvorenici, i žene i muškarci, podvrgavani su teškom zlostavljanju, uključujući premlaćivanje, seksualno zlostavljanje, mučenje, pogubljenje. Tokom jednog od incidenta u logoru Omarska, jedan od zatočenika je bio primoran da drugom zatočeniku odgrize testise.

¹⁶⁶ „Tužilaštvo je prepoznalo da se seksualno nasilje može dogoditi muškarcima kao i ženama, te da je potrebno utvrditi odgovornost za seksualne zločine bez obzira na pol žrtve“, Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MSJ), Poglavlje 4, Odeljak 5, Fusnota 142, Strana 102 <https://www.icty.org/x/file/Outreach/books/pzsn-mksj-bcs.pdf>

„Nakon što su G i svjedok H bili prisiljeni da vuku tijelo Jasmina Hrnića po hangaru, naređeno im je da uskoče u kanal, a zatim je Fikret Harambašić, go i krvav od udaraca, bio prisiljen da uskoči u kanal. Svjedoku H je naređeno da mu liže golu stražnjicu, a G da mu sisa penis i zatim da mu odgrize testise. Za to vrijeme, grupa muškaraca u uniformama stajala je oko kanala posmatrajući i vičući da jače grize. Sva trojica su zatim morala da izađu iz kanala, a svjedoku H je zapriječeno da će mu nožem iskopati oba oka ukoliko ne bude držao Harambašićeva usta zatvorena kako ovaj ne bi vrištao. G je zatim natjeran da legne između Harambašićevih golih nogu i da ga, dok se ovaj otimao, udara po genitalijama i odgrize ih. G je zatim odgrizao jedan od Harambašićevih testisa i ispljunuo ga, te mu je rečeno da može da ode.“¹⁶⁷

Pretresno veće je u maju 1997.¹⁶⁸ Tadića proglasilo krivim i osudilo na 20 godina zatvora za okrutno postupanje (kršenje zakona i običaja ratovanja) i nečovečna dela (zločin protiv čovečnosti) za ulogu koju je imao u ovom i drugim incidentima. Dve godine kasnije, u [Žalbenom postupku](#),¹⁶⁹ Duško Tadić dodatno je osuđen za teške povrede Ženevskih konvencija: nečovečno postupanje i hotimično nanošenje velike patnje ili teških povreda tela ili zdravlja.

Seksualno nasilje nad muškarcima naročito je bilo izraženo u logoru Keraterm koji je formiran oko 23. maja 1992. i bio je pod komandom Duška Sikirice. Kroz logor je prošlo oko 4.000 ljudi, većinom muškaraca, bosanskih Muslimana i Hrvata nad kojima su vršeni različiti oblici seksualnog nasilja. MKSJ je podigao optužnicu¹⁷⁰ 21. jula 1995. godine. Među 13 optuženih za zločine u logoru Keraterm nalazili su se komandant logora, stražari i drugi koji su ulazili u logor i bili uključeni u najteže incidente poput ubistva, premlaćivanja, mučenja, silovanja, seksualnog zlostavljanja i zatočenja u

¹⁶⁷ Tužilac protiv Duška Tadića, Mišljenje i Presuda, paragraf 21, strana 12-13. od 14/7/1997

<https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/bcs/970714.pdf>

Isto, Zaštićeni svedok Halid Mujkanović, Svedočenje pred MKSJ 24.7.1996. Kraj nekažnjivo sti: seksualno nasilje pred Tribunalom, 10:45 do 12: 40, https://www.youtube.com/watch?v=G5UncR1tFt8&ab_channel=InternationalCriminalTribunalfortheformerYugoslavia%28ICTY%29

¹⁶⁸ Presuda o kazni, Tužilac protiv Dušana Tadića zvani Dule, 1997. <https://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/bcs/970714.pdf>

¹⁶⁹ Žalbeni postupak, Tužilac protiv Duška Tadića, <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf>

¹⁷⁰ Treća sesija, Optužnice i sporazumi o izjašnjavanju o krivici, Približavanje MKSJ lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini, Transkript konferencije, Prijedor, 25/6/2005. strana 35. https://www.icty.org/x/file/Outreach/Bridging_the_Gap/prijedor_bcs.pdf

nehumanim uslovima. Duško Sikirica priznao je krivicu za progon kao zločin protiv čovečnosti i ubistvo i osuđen je na 15 godina zatvora, Damir Došen priznao je krivicu kao saučesnik zločina premlaćivanja zatvorenih bosanskih Muslimana i Hrvata i osuđen je na 5 godina zatvora. Dragan Kolundžija priznao je krivicu kao saučesnik zločina premlaćivanja zatvorenih bosanskih Muslimana i Hrvata, i osuđen je na 3 godine zatvora. Fikret Hidić svedočio je pred MKSJ o seksualnom zlostavljanju kojem je bio izložen u logoru Keraterm tokom leta 1992. opisavši kako je bio prisiljen na seksualni čin s drugim zatvorenikom, pod pretnjom stražara i udarcima policijskom palicom.

Čelebići

Muškarci su bili izloženi seksualnom nasilju i u logoru Čelebići. Tako je stražar Esad Landžo¹⁷¹, braću, bosanske Srbe iz okoline Konjica, Veseljka i Vasu Đorđića prisilio na međusobni fellatio, u hangaru br. 6 logora Čelebići na očigled drugih zatočenika.¹⁷² Esad Landžo je pred MKSJ priznao krivicu za surovo postupanje prema njima. MKSJ je u predmetu Mucić i drugi IT-95-10/1 „Logor Čelebić“, za kršenje zakona i običaja ratovanja, koje obuhvata silovanje kao mučenje, osudio zamenika komandanta logora Hazima Delića na 18 godina zatvora, komandanta logora Zdravka Mucića na devet i stražara Esada Landžu na 15 godina zatvora.¹⁷³

Domu kulture u Čelopeku

Nakon što su srpske snage napale Zvornik, 8. aprila 1992, bosanski Muslimani, žene i muškarci, su hapšeni i zatvarani na više lokacija u opštini, kao što su Doma kulture u Čelopeku, na poljoprivrednom imanju „Ekonomija“, objektu poznat kao „Đuzina kuća“. U ovim objektima zatočenici su premlaćivani i seksualno zlostavljani. Tako je [Dom kulture u Čelopeku](#) pretvoren u zatočenički objekat kada su 8. aprila 1992. srpska policija i paravojne formacije napale i zauzele sam grad Zvornik i okolna sela.¹⁷⁴ U periodu od 9. do 27. juna 1992., najmanje 30 zatočenika je ubijeno u zatočeničkom objektu Doma kulture u Čelopeku dok su drugi premlaćivani, a jednom prilikom su

¹⁷¹ Pogledati predmet Mucić i dr. IT-96-21 <https://www.icty.org/bcs/case/mucic/>

¹⁷² Svedočenje Vase Đorđića pred MKSJ, 7/7/1997, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja, https://www.youtube.com/watch?v=YavE2tJIMzM&ab_channel=REKOM

¹⁷³ Presuda o kazni u predmetu Čelebić <https://www.icty.org/bcs/sid/7945>

¹⁷⁴ Dom kulture u Čelopeku, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja, <https://www.glaszrtava.org/dom-kulture-u-celopeku/>

očevi i sinovi bili primorani da se međusobno polno zlostavljaju u prisustvu drugih zatočenika. Svedok ST088 svedočio je pred MKSJ¹⁷⁵ o događaju koji se odigrao 11.juna 1992., na dan muslimanskog praznika Bajrama. U Dom kulture došao je Dušan Vučković zvani Repić, pripadnik paravojne grupe „Žute ose“ koji je prisilio sve zatočenike da se skinu. Zajedno sa pripadnikom paravojne grupe „Pivarski“ iz Kraljeva, Darkom Jankovićem zvanim Pufta, izveo je nekoliko parova očeva i sinova na binu i primorao ih na međusobni oralni seks. Toga dana, Dušan Vučković zvani Repić ubio je Damira Aliju i Hasana Atlića, Saliha Hadživdića, Himzu Kuršumovića i Abdulaziza Tuhčića. U isto vreme, Darkom Jankovićem zvanim Pufta je, ubadanjem noža i rezanjem po vratu, ubio Zaima Pezerovića, Hasana Atlića i Sakiba Kapidžića.

Incidenti seksualnog nasilja nad muškarcima su razmatrani i u drugim predmetima pred Međunarodnim sudom, uključujući, između ostalih, predmete [Češić IT-95-10/1](#) , [Todorović IT-95-9/1 „Bosanski Šamac“](#) i [Simić IT-95-9 „Bosanski Šamac“](#) , [Mićo Stanišić IT-04-79](#) , [Župljanin \(IT-99-36/2\) „Krajina“](#).

Logor Dretelj

U logoru Dretelj koji su držali pripadnici Hrvatskih odbrambenih snaga (HOS) u vremenskom periodu od 2. do 13. avgusta 1992. godine bilo je zatočeno više stotina zatočenika srpske nacionalnosti, među kojima je bilo do 200 muškaraca i do 80 žena. Svi oni su držani u odvojenim hangarima, u nehumanim uslovima, a prema njima su primenjivani različiti oblici nasilja, uključujući seksualno nasilje nad muškarcima. Ovo nasilje obuhvatilo je prisilno obnaživanje, prisilni oralni seksualni odnos i druge vrste seksualnog ponižavanja. U ovom logoru počinjen je zločin seksualnog nasilja nad muškarcem u kome je počinilac bila žena. Pred sudom Bosne i Hercegovine svedočio je Ilija Domazet u predmetu Ivan Zelenika i drugi¹⁷⁶. Ilija Domazet je tada opisao seksualno mučenje kojem je bio izložen tokom ispitivanja od strane pripadnika Hrvatskih odbrambenih snaga (HOS) u prostorijama Vojne ambulante u tom gradu. „Po dolasku je odveden na ispitivanje kod Ivana Zelenike, gde je morao da se skine go. Zelenika ga je tukao gumenim pendrekom i šutirao ga u predelu bubrega.

¹⁷⁵ Izjava Svedoka ST088, Presuda I tom, Tužilac protiv Miće Stanišića i Stojana Žipljanina, uvrštena je u tom predmetu pod brojem P02189, strane 518 – 521. <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-08-91/JUD249R0000440273.pdf>

¹⁷⁶ Predmet S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. Pred sudom BiH, <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

Narednog dana je prebačen u Dretelj gde je nad njim nastavljena svakodnevna tortura i prelaćivanje, od čega je zadobio teške telesne povrede¹⁷⁷ Odlukom suda BiH, Ivan Zelenika je osuđen na 6 godine zatvora za zločin protiv čovečnosti nad žrtvama srpske nacionalnosti zarobljenim u logoru Dretelj.

Marina Grubišić-Fejzić¹⁷⁸ bila je pripadnica HOS-a i obavljala je dužnost stražara u logoru Dretelj. Ona je učestvovala u sistematskom zlostavljanju zatvorenika srpske nacionalnosti, fizički napadala zatvorenike, uključujući Branka Kovačevića, Dragana Rudana i Svedoka "B". Takođe je učestvovala u prelaćivanju Bože Balabana u Vojnom zatvoru Dretelj, usled čega je Božo Balaban preminuo iste noći¹⁷⁹, i sa drugim pripadnicima HOS-a, prisilila je Mileta Bjelobabu i Svedoka C, na međusobni oralni seks.¹⁸⁰ O ovom incidentu svedočio je pred sudom za ratne zločine BiH Mile Bjelobaba, koji je ispričao da je

„jedne prilike optužena došla do prozora muškog hangara u pratnji stražara po nadimku 'Šapa', te su naredili njemu i svjedoku 'C' da upražnjavaju međusobno oralni seks, za koje vrijeme su oni stajali ispred i posmatrali navedeno kroz prozor, te ih ismijavali. Navedeno su posmatrali i svi prisutni muškarci u hangaru, među kojima su Milivoj Kružević i Dragan Rudan, koji su činjenične navode svjedoka Mileta Bjelobabe potvrdili u svojim iskazima¹⁸¹.“

Sud za ratne zločine BiH osudio je Marinu Grubišić-Fejzić na 5 godina zatvora.

¹⁷⁷ Ilija Domazet, Logor Dretelj, Glas žrtava/REKOM Mreža pomirenja <https://www.glaszrtava.org/dretelj/>

¹⁷⁸ Podaci za Marina Grubišić-Fejzić, Presuda, strana 7, Predmet S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. Pred sudom BiH <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

¹⁷⁹ Isto, C 18.

¹⁸⁰ Podaci za Marina Grubišić-Fejzić, Presuda, B, strana 9, Predmet S1 1 K 009124 16 Krž Zelenika Ivan i dr. Pred sudom BiH <https://sudbih.gov.ba/Court/Case/466>

¹⁸¹ Isto. Fusnota 737, strana 180.

Vojnik u ratu

Ratovi su obilježavali čovječanstvo od samog njegovog nastanka, dok su vojnici oduvjek bili glavni eksponenti ratova. Konstantno prisutni kroz ljudsku povijest, služeći kao čuvari, osvajači, zaštitnici država, nacija i civilizacija, uloga vojnika se značajno razvijala tijekom vremena, prateći promjenjivu prirodu ratovanja, tehnologije, ali i evoluciju ljudskog društva i društvenih vrijednosti. Od drevnih ratnika koji brane svoje gradove-države do modernih profesionalaca koji služe u složenim globalnim sukobima, vojnici su se prilagođavali svom vremenu.

Sam koncept vojnika može se pratiti unatrag do drevnih civilizacija, u kojima su ratnici igrali ključne uloge u društvima. U drevnim civilizacijama kao što su stari Egipat, Grčka ili Rim, vojnici su često imali i povlašćeni status u društvu. Ipak, i u drevnim civilizacijama postojali su neki rudimentarni običaji ratovanja. U staroj Indiji koncept „Dharma Yudh” (rat za pravednost) naglašavao je etično vođenje ratovanja i izbjegavanje ozljeđivanja neboraca. Slično tome, drevni kineski vojni tekstovi poput Sun Tzu-ovog "Umijeća ratovanja" uključivali su načela ratovanja. Viteški kodeks ponašanja koji se pojavio u srednjovjekovnoj Europi, naglašavao je vrline poput hrabrosti, odanosti i zaštite slabijih, što je utjecalo na način na koji se vodio rat. Običaji ratovanja značajno su evoluirali od drevnih kodeksa ponašanja do današnjeg složenog sustava međunarodnog humanitarnog prava (ranije nazivano međunarodno ratno pravo). Ovi običaji odražavaju napore čovječanstva da ublaži užase oružanih sukoba i zaštiti prava i dostojanstvo svih pojedinaca pogođenih ratom. Međutim, i dalje postoje izazovi u sprovođenju ovih zakona u suvremenim sukobima.

Konvencije o vojnicima i ratovanju obično se odnose na međunarodne sporazume i ugovore koji uspostavljaju pravila i standarde koji reguliraju postupanje sa vojnicima tokom oružanih sukoba. Najistaknutije u tom smislu su Ženevske konvencije (1949)¹⁸² i Haške konvencije (1907).¹⁸³ Ženevske konvencije kao skup od četiri međunarodna

¹⁸² Međunarodni pokret Crvenog Križa, Ženevske konvencije, 12. avgust 1949, dostupno na <https://www.hck.hr/pristup-informacijama-11287/dokumenti-zakonski-i-podzakonski-akti/11289>

¹⁸³ IV Haška konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu; Hag, 18. oktobar 1907. godine, dostupno na <<https://www.isac-fund.org/download/MHP-zbirka_2013.pdf>>

ugovora, su usmjerene na zaštitu ranjenih i bolesnih vojnika, njihovom tretmanu u zarobljeništvu, kao i zaštitu civila tijekom oružanih sukoba. Haške konvencije su niz međunarodnih ugovora i deklaracija koje se usredotočuju na reguliranje vođenja ratovanja. Za razliku od Ženevskih konvencija, koje se primarno bave zaštitom pojedinaca, Haške konvencije govore o sredstvima i metodama ratovanja, kao i pravilima i običajima ratovanja. Ove konvencije zajednički čine kamen temeljac međunarodnog humanitarnog prava. One zajedno nastoje smanjiti patnju i razaranje uzrokovano ratom, dok istovremeno podržavaju temeljna ljudska prava i načela humanosti. Kršenje ovih konvencija može rezultirati procesuiranjem ratnih zločina pred međunarodnim sudovima.

Ratovi devedesetih na teritoriji bivše Jugoslavije, obilježeni su brojnim zločinima, etničkim čišćenjem i činovima ekstremnog nasilja. Vojnici sa obe strane frontova bili su središnji dio ovih sukoba, a mnogi su suočeni s odgovornošću za svoje postupke pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ). Sama nadležnost MKSJ-a je jasno određena u Članu 1 [Statuta MKSJ](#) u kojem se navodi: „*Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine*”¹⁸⁴.

Ratovi devedesetih na teritoriji bivše Jugoslavije bili su mračno poglavlje europske povijesti, obilježeno sudjelovanjem vojnika koji često nisu imali drugog izbora nego sudjelovati. Vojnici koji su sudjelovali u jugoslavenskim ratovima i počinili zločine nisu bili imuni od kaznenog progona za svoja djela. MKSJ je imao zadatak procesuirati pojedince odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava tokom jugoslavenskih ratova 1990-ih. MKSJ je odigrao ključnu ulogu u pozivanju pojedinaca na odgovornost za svoje postupke, privođenjem pred pravdu onih koji su počinili ratne zločine, genocid i zločine protiv čovječnosti.¹⁸⁵ Kako su se rasprave pred MKSJ-om odvijale, iznijele su na vidjelo sve strahote rata i iskustva vojnika uhvaćenih u unakrsnoj vatri složene ratne dinamike. Postupci pred sudom ponudili su jedinstvenu

¹⁸⁴ Savet bezbednosti Ujedinjenih Nacija, Statut Međunarodnog Krivičnog Suda za bivšu Jugoslaviju, 25 Maj 1993, Član 1 [Statut MKSJ-a] dostupno na https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf

¹⁸⁵ Ujedinjene Nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Mandat i krivična djela u nadležnosti MKSJ-a, dostupno na: <https://www.icty.org/bcs/o-mksj/tribunal/mandat-i-krivica-djela-u-nadleznosti-mksj>

perspektivu složenosti oružanog sukoba, uzimajući u obzir pojedinačna iskustva vojnika koji su stajali pred sudom. Njihova svjedočanstva su u nekim situacijama otkrila unutarnja previranja koja su proživjeli, rastrgani između lojalnosti svojim nadređenima i unutarnje borbe da zadrže svoju ljudskost suočeni sa zločinima. MKSJ nije imao cilj samo procesuirati one na položajima vlasti, već i razumjeti lanac zapovijedanja koji je utjecao na postupke vojnika.

Utjecaj MKSJ-a proširio se izvan sudnice, oblikujući razvoj međunarodnog prava i koncepta individualne kaznene odgovornosti za ratne akcije, potičući razumijevanje ljudskih žrtava rata i važnosti odgovornosti. Njegova sudska praksa postavila je presedane za buduće sudove, pojačavajući poruku da se vojnici ne mogu skrivati iza naredbi ili neznanja kada su odgovorni za gnusne zločine.¹⁸⁶ Time je misija suda prevazilazila samu potragu za pravdom. Nasljeđe MKSJ-a i dalje utječe na postizanje pravde u zonama sukoba diljem svijeta, posebno sadašnji sukobi u Ukrajini, Siriji, Jemenu, naglašavajući da će oni koji počinje teška kršenja međunarodnog prava odgovarati, bez obzira na njihov vojni status ili pripadnost.

Ciljevi učenja

- Podizanje svijesti o odgovornosti vojnika u uslovima rata
- Prepoznavanje posljedica nepoštovanja pravila ratovanja i potrebe njegovog kažnjavanja
- Sagledavanje uticaja morala vojnika na njegovo ponašanje u uslovima rata

Zapovjednik u ratu

Jedan od ključnih koncepata koji se pojavio tokom sudske prakse Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je definirana razlika između individualne i komandne odgovornosti. Naime, individualna odgovornost obuhvata direktno počinjanje krivičnih djela, kao i njihovo planiranje, naređivanje, počinjenje i

¹⁸⁶ Diane F. Orentlicher, *That Someone Guilty Be Punished: the Impact of the ICTY in Bosnia*, Open Society Justice Initiative 2010, 11 <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Someone-Guilty-2010-English.pdf>

pomaganje.¹⁸⁷ Sa druge strane, komandna odgovornost se odnosi na odgovornost nadređenih za krivična djela koja su izvršili njihovi podređeni. Konkretno, komandna odgovornost podrazumeva zločin komandanta koji proističe iz njegovog nečinjenja, odnosno propusta da spreči ili kazni krivična dela koje je počinio njemu podređeni, čak i ako nadređeni nije direktno naredio ta djela. Ovo je jasno vidljivo u članu 7 (3) iz Statuta MKSJ-a:

„Ukoliko je neko od djela navedenih u članovima od 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni, njegov nadređeni ne može biti oslobođen krivične odgovornosti ako je znao ili je bilo razloga da zna da se podređeni sprema počiniti takva djela ili da ih je već počinio, a on nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi takva djela ili kazni počinioce.“¹⁸⁸

Takođe, ukoliko je počinilac osuđen prema individualnoj odgovornosti iz člana 7 (1), nije potrebno da se kumulativno određuje i komandna odgovornost prema članu 7 (3). Suprotno ovome, ukoliko se individualna odgovornost ne može utvrditi, onda se pristupa mogućosti utvrđivanja komandne odgovornosti.

Komandna odgovornost bavi se ključnim pitanjem: mogu li nadređeni odgovarati za postupke svojih podređenih, posebno u slučajevima kada nisu izravno sudjelovali u počinjenju ratnih zločina, niti su zločine naredili, ali su bili na poziciji vlasti? MKSJ uspostavlja okvir za držanje zapovjednika odgovornim za zločine koje su počinili vojnici pod njihovim zapovjedništvom, ukoliko su znali ili su trebali znati za nezakonita djela, a nisu poduzeli odgovarajuće mjere da spreče zločine ili kazne počinioce.

Odgovor na ovo pitanje je jasno dat u dokumentu iz 1988. godine, koji je Jugoslovenska Narodna Armija (JNA) izdala pod naslovom “Propisi o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ”:

¹⁸⁷ Statut Međunarodnog Krivičnog Suda za bivšu Jugoslaviju, 25 Maj 1993, Član 7.1 dostupno na https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf

¹⁸⁸ Statut Međunarodnog Krivičnog Suda za bivšu Jugoslaviju, 25 Maj 1993, Član 7.3 dostupno na https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_bcs.pdf

Član 20: „Lično je odgovoran za povredu pravila ratnog prava svaki pojedinac – vojno ili civilno lice – koje izvrši tu povredu ili naredi da se ona izvrši. Nepoznavanje odredaba pravila ratnog prava ne isključuje odgovornost onih koji su te odredbe povredili.”

Član 21: „Vojni starešina je lično odgovoran za povrede pravila ratnog prava ako je znao ili je mogao da zna da njemu potčinjene ili druge jedinice ili pojedinci pripremaju izvršenje takvih povreda, pa u vreme kada je još bilo moguće sprečiti njihovo izvršenje ne preduzme mere da se te povrede spreče. Lično je odgovoran i onaj vojni starešina koji zna da su povrede pravila ratnog prava izvršene, a protiv prekršioca ne pokrene disciplinski ili krivični postupak ili, ako nije nadležan za pokretanje postupka, prekršioca ne prijavi nadležnom vojnom starešini.”¹⁸⁹

MKSJ je procesuirao i osudio mnoge vojnike za njihove uloge u jugoslavenskim ratovima. Ova suđenja poslala su snažnu poruku da se pojedinci mogu smatrati odgovornima za svoje postupke tijekom rata, čak i usred složenih sukoba.

Ratko Mladić

Jedan od slučajeva koji je izazvao izuzetnu pažnju javnosti u radu MKSJ-a je svakako [slučaj Ratka Mladića](#), bivšeg komandanta Glavnog štaba Vojske Republike Srpske (VRS). Kao nekadašnji oficir JNA svakako upoznat sa međunarodnim konvencijama o ratovanju, Ratko Mladić je tokom ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini iskazao izrazitu okrutnost, hladnokrvnost i nedostatak empatije osobito prema nesrpskim civilnim stanovništvom. On je bio optužen za učešće u četiri udružena zločinačka poduhvata. Prvi se odnosi na genocid i druge zločine koje su snage bosanskih Srba počinile u više opština u BiH tokom 1992. godine. Drugi, koji tretira terorisanje građana Sarajeva putem snajperskih i artiljerijskih napada za vreme skoro četvorogodišnje opsade grada. Optužen je bio i za genocid i druge zločine počinjene pod njegovom komandom u Srebrenici, kada je blizu 8.000 muškaraca i dječaka zarobljeno i likvidirano, a žene i djeca prisilno premješteni. Konačno, optužnica ga je teretila i za uzimanje vojnika UN-a za taoce.

¹⁸⁹ Propisi o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Službeni vojni list br. 7, 28. april 1988.

Optužnica je Mladića teretila po individualnoj krivičnoj odgovornosti, u skladu sa članom 7(1) Statuta, jer je učestvovao u planiranju i sprovođenju zločina u djelo. Alternativno, optužen je i u skladu s članom 7(3) Statuta MKSJ-a po komandnoj odgovornosti, jer je znao ili imao razloga da zna da se snage pod njegovom efektivnom kontrolom spremaju da počine zločine ili da su ih već počinili, a nije preduzeo mjere da spriječi činjenje zločina ili da kazni počinioce tih zločina.

Nakon utvrđivanja krivice, Ratko Mladić je osuđen po individualnoj krivičnoj odgovornosti za učešće u svakom od četiri udružena zločinačka poduhvata, i izrečena mu je doživotna kazna zatvora.

Rasim Delić

Slučaj Rasima Delića pokazuje značaj uloge najviših vojnih oficira u sprečavanju počinjenja zločina i kažnjavanja počinilaca. [Rasim Delić](#) je u svojstvu komandanta Glavnog štaba, imao opštu nadležnost i odgovornost za funkcionisanje Armije Bosne i Hercegovine (ABiH). Delić je vršio vojnu komandu nad snagama ABiH, i kao takav je snosio odgovornost za djela svojih potčinjenih na osnovu člana 7(3) Statuta MKSJ-a. Optužnica ga je na osnovu krivične odgovornosti nadređenog teretila za ubistvo, okrutno postupanje i silovanje (kršenja zakona i običaja ratovanja, član 3). Po tom osnovu je osuđen za kršenje zakona i običaja ratovanja na osnovu člana 3 Statuta za okrutno postupanje, u vezi s događajima u Livadama i logoru Kamenica u julu i avgustu 1995.

Delić je proglašen krivim većinom glasova sudija Pretresnog vijeća, jer nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi zločine i kazni počinioce krivičnih djela okrutnog postupanja iz odreda "El Mudžahid". Konkretno, Delić je proglašen odgovornim za zločine počinjene u selu Livade i u logoru Kamenica, u opštini Zavidovići, srednja Bosna, u julu i avgustu 1995. godine. U konkretnim slučajevima, 12 zarobljenih pripadnika Vojske Republike Srpske (VRS) bilo je izloženo raznim vidovima

zlostavljanja, uključujući i okrutna premlaćivanja i elektro-šokove.¹⁹⁰ U obrazloženju presude Pretresno vijeće konstatuje sljedeće:

„(i) godine 1995., između Rasima Delića i počinitelja zločina u Livadama, Kestenu i bazi u Kamenici koji su bili pripadnici OEM-a, postojao je odnos nadređeni-podređeni; (ii) bilo je razloga da Rasim Delić zna da se pripadnici OEM-a spremaju počinuti ili da su već počinili krivično djelo okrutnog postupanja nad vojnicima VRS-a zatočenim u Livadama i bazi u Kamenici u julu i avgustu 1995., ali tog razloga nije bilo u vezi sa zločinima počinjenim u Kestenu i bazi u Kamenici u septembru 1995. godine; i (iii) Rasim Delić nije preduzeo nužne i razumne mjere da spriječi i kazni počinioce pomenutog krivičnog djela.“¹⁹¹

Rasimu Deliću je na osnovu komandne odgovornosti izrečena kazna zatvora od 3 godine.

Mladen Naletilić - Tuta

Osnivač i zapovjednik “Kažnjeničke bojne” bosanskih Hrvata, jedinice od oko 200 do 300 vojnika stacionirane u okolini Mostara u jugoistočnoj Bosni i Hercegovini. Kao politički emigrant od 1968. i povratnik u Hrvatsku 1990., u početku deluje na teritoriji Hrvatske, da bi se 1991. godine sa „Kažnjeničkom bojom” prebacio svoje delovanje na teritoriji Bosne i Hercegovine.

[Mladen Naletilić - Tuta](#) je u ukupno 17 tačaka optužen za zločine protiv čovječnosti, teške povrede Ženevskih konvencija i kršenja ratnih zakona ili običaja.

Od strane haškog tužilaštva, optužen je kao glavni izvršilac kampanje nasilja protiv bošnjačkog stanovništva Mostara, Jablanice, Čapljine i drugih hercegovačkih opština, tokom 1993. i 1994. Cilj te kampanje - navodi se u optužnici - bio je da se uspostavi kontrola nad tim opštinama, te da se lokalno bošnjačko stanovništvo ili protjera ili prinudi da prihvati hrvatsku vlast. Sredstva za ostvarivanje tog cilja bila su, prema

¹⁹⁰ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Rasim Delić osuđen na tri godine zatvora za okrutno postupanje, 15. septembar 2008, dostupno na

<https://www.icty.org/bcs/press/rasim-deli%C4%87-osu%C4%91en-na-tri-godine-zatvora-za-okrutno-postupanje>

¹⁹¹ Tužilac protiv Rasima DELIĆA, Presuda Pretresnog vijeća, IT-04-83-T, 15. septembar 2008, ¶ 557, dostupno na <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-04-83/JUD193R0000274127.pdf>

optužnici: ubistva, prebijanja, mučenja, masovna protjerivanja, uništavanja kulturnog i vjerskog naslijeđa, pljačkanja, lišavanja osnovnih građanskih i ljudskih prava, zatvaranja Bošnjaka i korišćenje zatočenika za prinudni rad i ljudske štitove. Rezultat toga, prema optužnici, bio da su desetine hiljada Bošnjaka prinuđeni da napuste Mostar, Jablanicu i druge opštine, čime je „eliminirana tradicionalna etnička raznolikost“ tog dijela Hercegovine.¹⁹²

Naletilić je u više navrata počinio mučenje, okrutno postupanje i namjerno nanošenje velike patnje, u Doljanima, u Duhanskom institutu u Mostaru i u zatočeničkom centru Heliodrom, zapadno od Mostara. Na primjer, Naletilić je jednom prilikom osobno tukao mladića sa prezimenom Zilić po genitalijama i licu, a zatim dopustio svojim ljudima da ga dalje tuku; drugom prilikom, Naletilić je mučio 16-godišnjeg zatočenika prijeteci mu da će ga ubiti ako mu ne pruži informacije.

Pretno vijeće je izreklo presudu i osudilo Naletilića za jedan broj zločina na osnovu individualne krivične odgovornosti, dok je za druge zločine osuđen na osnovu krivične odgovornosti nadređenog, odnosno komandne odgovornosti. Među zločinima za koje je osuđen su: mučenje; namjerno nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja; protivpravno preseljenje civila (teška kršenja Ženevskih konvencija), protivpravni rad; bezobzirno razaranje koje nije opravdano vojnom potrebom; pljačkanje javne ili privatne imovine (kršenje zakona ili običaja ratovanja), progone na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi; mučenje (zločini protiv čovječnosti).¹⁹³ Između ostalog u svojoj presudi Pretno vijeće navodi sljedeće:

„Vijeće je već konstatiralo da je nakon napada 9. maja 1993 godine u Mostaru počinjeno pljačkanje i da je to djelo bio dio rasprostranjenog i sistematskog napada na muslimansko stanovništvo. Mladenu Naletiliću je utvrđena

¹⁹² SENSE Centar za tranzicijsku pravdu, *Mostarska kampanja nasilja i etničkog čišćenja*, 9. avgust 1999, dostupno na <<<https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=6610>>>

¹⁹³ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Naletilić i Martinović (IT-98-34), Podaci o predmetu, dostupno na https://www.icty.org/bcs/case/naletilic_martinovic

zapovjedna odgovornost za pljačkanje u Mostaru kao kršenja zakona i običaja ratovanja.”¹⁹⁴

Mladen Naletilić - Tuta je nakon suđenja osuđen na kaznu zatvora od 20 godina.

Stanislav Galić

Komandant Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK), u sklopu Vojske Republike Srpske (VRS). Do septembra 1992. godine, Sarajevsko-romanijski korpus VRS-a praktično je opkolio Sarajevo. [Stanislav Galić](#) je bio komandant SRK-a od septembra 1992. do avgusta 1994. godine. Direktna komandna odgovornost i svjesno djelovanje na civilno stanovništvo i objekte grada Sarajeva osnovne su optužnice kojima se Galića teretio za kršenje međunarodnog humanitarnog prava.

„Topografija Sarajeva, s njegovim brdima i neboderima, omogućavala je pripadnicima SRK odličan vidik sa mjesta sa kojih su gađali civile u gradu. Neke lokacije u Sarajevu postale su zloglasna mjesta s kojih su gađali snajperisti”, kaže se u optužnici.

Optužnica protiv Galića odnosi se na zločine protiv čovječnosti sa svrhom teroriziranja civilnog stanovništva. Ujedno, tereti se za direktnu kontrolu nad djelovanjem jedinice kojom je komandovao, i da je bio svjestan razmjera počinjenih zločina. Budući da se praktično nalazio na samom vrhu komandnog lanca, njegova odgovornost je direktna i nepobitna. Dokazni postupak je nedvosmisleno pokazao da su napadi na civile u Sarajevu vršeni po ustaljenom obrascu:

„Svjedočenja koja smo čuli o napadima na sarajevske civile pokazuju da su oni vršeni po obrascu” i da je “pucanje po civilima bio dio plana Galićevog korpusa”, rekao je Mark Ierace (Ajrejs), koji je vodio tim optužbe na sudjenju za zločine u Sarajevu. „Činjenicu da se nasumično pucalo po gradu priznali su, u različitim prilikama tokom rata, sam Galić i njegovi podređeni u korpusu, kao i njegovi

¹⁹⁴ Tužilac protiv Mladena NALETILIĆA i Vinka MARTINOVIĆA, Presuda Pretresnog vijeća, IT-98-34-T, 31. mart 2003, ¶ 701, dostupno na https://www.icty.org/x/cases/naletilic_martinovic/tjug/bcs/030331.pdf

nadredjeni u glavnom štabu, prije svega Ratko Mladić", rekao je Ierace koji je te podatke navodio kao protivtežu tvrdnjama Galićeve obrane da optuženi nije bio svjestan da u Sarajevu ginu civili.¹⁹⁵

O ulozi optuženog kao nadređenog, tužiteljstvo je navelo da je Galić zloupotrebio svoj položaj u hierahiji, što čini njegove zločine težima. Naročito ističe činjenicu da "umjesto da je svoj nadređeni položaj kao profesionalni oficir koristio za to da obezbijedi da se sve vojne aktivnosti vrše na legalan način [i] da se u borbi poštuju zakoni i običaji ratovanja, on je izdavao naređenja da se čini suprotno". Pretresno i Žalbeno veće složili su se da je Galić više puta kršio javnu dužnost koja pripada njegovoj veoma visokoj funkciji i time zloupotrijebio svoj položaj u hijerarhiji.¹⁹⁶

Pretresno vijeće je većinskom odlukom proglasilo optuženog „krivim za naređivanje zločina dokazanih na suđenju" prema članku 7(1) Statuta MKSJ-a iz 1993.; stoga "nije smatrao potrebnim izjasniti se o tome je li [optuženi] kumulativno kriv prema članku 7(3) Statuta".¹⁹⁷

Stanislav Galić je osuđen na kaznu doživotnog zatvora.

Radislav Krstić

Načelnik štaba/zamjenik komandanta Drinskog korpusa Vojske Republike Srpske (VRS). [Radislav Krstić](#) je kao zapovjednik Drinskog korpusa VRS bio odgovoran za masovna ubojstva zarobljenih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice. Savjet bezbjednosti Ujedinjenih nacija proglasio je Rezolucijom 819 Srebrenicu „zaštićenom zonom". To je podrazumjevalo potpunu obustavu vatre i demilitarizaciju enklave koju je nadgledao UNPROFOR. Optužnica je Krstića teretila za zločin protiv čovječnosti, saučesništvo u genocidu, progon, istrebljenje, te kršenja zakona i običaja ratovanja. U presudi u predmetu Krstić iz 2004. godine, Žalbeno vijeće MKSJ-a navelo je:

¹⁹⁵ <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=1394>

¹⁹⁶ Tužilac protiv Stanislava GALIĆA, Presuda Žalbenog vijeća, IT-98-29-A, 30. novembar 2006, ¶451, dostupno na <<<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-98-29-A/JUD164R0000210424.pdf>>>

¹⁹⁷ Tužilac protiv Stanislava GALIĆA, Presuda i mišljenje, IT-98-29-T, 5. decembar 2003., ¶ 749–750.

„ [...] Gospodin Krstić je znao da time što dozvoljava da se koriste resursi Drinskog korpusa čini značajan doprinos pogubljenju zatvorenika, bosanskih Muslimana. Iako dokazi sugeriraju da Radislav Krstić nije bio pristaša tog plana, on je kao komandant Drinskog korpusa dozvolio Glavnom štabu da zatraži resurse Drinskog korpusa i njima se posluži.”¹⁹⁸

Radislav Krstić je, na osnovu individualne krivične odgovornosti (član 7(1) Statuta Međunarodnog suda), proglašen krivim za: Pomaganje i podržavanje genocida; Pomaganje i podržavanje ubistva (kršenja zakona ili običaja ratovanja); Istrebljenje, progone (zločini protiv čovječnosti); Ubistvo (kršenja zakona ili običaja ratovanja).¹⁹⁹

Krstić je, dakle, oslobođen optužbe za genocid kao počinilac, ali je proglašen krivim kao pomagač i podržavalac genocida. **Radislav Krstić** je nakon suđenja osuđen na 35 godina zatvora.

Direktni počinioци zločina

Odgovornost vojnika tokom rata seže daleko izvan bojnog polja. Vojnici nisu samo čuvari sigurnosti svoje nacije, već imaju duboku etičku i moralnu dužnost da štite živote i dobrobit civila, pridržavaju se međunarodnih zakona i podržavaju vrijednosti čovječanstva. Oni moraju poduzeti sve moguće mjere opreza kako bi umanjili štetu civilima, izbjegli gađanje civilne infrastrukture i suzdržali se od upotrebe prekomjerne sile.²⁰⁰ Podržavanje sigurnosti i dostojanstva onih koji nisu direktno uključeni u sukob je vitalna moralna obaveza svakog vojnika. Pridržavati se međunarodnog humanitarnog prava, uključujući Ženevske konvencije i Haške konvencije, koje daju smjernice za vođenje rata je i više nego obaveza svakog vojnika. Ovi pravni okviri daju smjernice o postupanju s ratnim zarobljenicima, zaštiti ranjenih i bolesnih vojnika i

¹⁹⁸ Sažetak presude Žalbenog vijeća u predmetu Krstić: <https://www.icty.org/bcs/press/presuda-%C5%BEalbenog-vije%C4%87a-u-predmetu-tu%C5%BEilac-protiv-radislava-krstic%C4%87a>

¹⁹⁹ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Radislav Krstić (IT-98-33), Podaci o predmetu, dostupno na <<https://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/bcs/cis_krstic_bcs.pdf>>

²⁰⁰ Međunarodni odbor Crvenog križa, Dodatni protokol uz Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949., koji se odnosi na zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), 8. lipnja 1977, Članovi 50-58 <https://www.hck.hr/pristup-informacijama-11287/dokumenti-zakonski-i-podzakonski-akti/11289>

humanom postupanju s civilima.²⁰¹ Vojnici su odgovorni za poznavanje i pridržavanje ovih zakona, a mogu se smatrati odgovornima za kršenja. Mučenje, okrutno postupanje i nehumani postupci strogo su zabranjeni međunarodnim pravom. Vojnici se moraju pridržavati ovih načela, bez obzira na okolnosti, i prijaviti sva kršenja kojima svjedoče. Od vojnika se često traži da slijede naredbe svojih nadređenih. Međutim, oni također snose odgovornost odbijanja nezakonitih naloga. Ukoliko je zapovijed u suprotnosti s međunarodnim pravom ili protivno savjesti vojnika, oni imaju moralnu i zakonsku dužnost osporiti je i odbiti izvršenje naredjenja koje predstavlja krivično djelo.

Potruga za pravdom od strane MKSJ-a suočila se s nekoliko značajnih izazova, posebno kada se radilo o pozivanju pojedinih vojnika na odgovornost. Dokazivanje izravne odgovornosti za ratne zločine ili zločine protiv čovječnosti često je bilo komplicirano. Poseban izazov predstavljala je takozvana „nirnbërška obrana“, gdje su optuženi tvrdili da su samo slijedili naredbe.²⁰² MKSJ je morao pronaći delikatnu ravnotežu između priznanja da se vojnici često suočavaju s teškim posljedicama zbog nepoštivanja naredbi tijekom rata i osiguravanja da oni koji su počinili gnusne zločine budu pozvani na odgovornost.

Mnogi su vojnici nevoljno sudjelovali u ovim ratovima dok su drugi svjesno učestvovali u činjenju krivičnih djela, a samim tim i postali predmet interesa MKSJ-a. MKSJ je svojim presudama i kaznenim gonjenjima nastojao te pojedince pozvati na odgovornost za svoje postupke posebno naglašavajući načelo individualne kaznene odgovornosti. Član 7(4) Statuta MKSJ-a jasno i nedvosmisleno govori o individuanoj krivičnoj odgovornosti vojnika u ratu:

„Optužena osoba koja je postupala prema naredjenju vlade ili nadređenog ne može biti oslobođena krivične odgovornosti, ali joj se to može uzeti u obzir kao osnov za ublažavanje kazne ako Međunarodni sud utvrdi da je to u interesu pravde.“

²⁰¹ Međunarodni odbor Crvenog križa (ICRC), Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (Treća ženevska konvencija), 12. kolovoza 1949, Članovi 12-16

<https://www.hck.hr/pristup-informacijama-11287/dokumenti-zakonski-i-podzakonski-akti/11289>

²⁰² Suđenja ratnim zločincima pred Nuernberškim vojnim sudom prema zakonu Kontrolnog vijeća br. 10 Nuernberg, listopad 1946. - travanj 1949

Milan Lukić

Vođa srpske paravojne skupine – „Bijeli orlovi” tijekom rata u Bosni i Hercegovini. Poreklom iz okolice Višegrada, [Milan Lukić](#) je tokom sukoba u Bosni i Hercegovini predvodio paravojnu formaciju „Bijeli orlovi”. Ova paravojna formacija ostaće zapamćena po brojnim ubojstvima počinjenim pre svega nad muslimanskim civilnim stanovništvom u okolici Višegrada.

Milan Lukić je, po optužnici, lično izvršavao brojna ubojstva uključujući i ona nad civilnim stanovništvom, uključujući djecu, žene i starce, na veoma okrutne načine. Optužba protiv Milana Lukića se odnosi na zločin protiv čovječnosti (okrutno postupanje, nehumana djela, progon i istrebljenje), počinjena su okolini Višegrada tokom 1992 godine.

Pretresno veće je zaključilo da je Milan Lukić igrao glavnu ulogu u događajima i u Pionirskoj i na Bikavcu u kojima je živo izgorelo u prvom slučaju 53, a u drugom 70 osoba.

„Po mišljenju Pretresnog veća požari u Pionirskoj ulici i na Bikavcu najgori su primeri nečovečnih postupaka jednog čoveka prema drugom. U istoriji ljudske nečovečnosti, koja je već isuviše duga, žalosna i ogavna, požari u Pionirskoj i na Bikavcu zauzimaju istaknuto mesto. Na kraju dvadesetog veka, obeleženog ratom i krvoprolićem kolosalnih razmera, ovi užasavajući događaji ističu se po gnusnosti spaljivanja, po očiglednom predumišljaju i proračunatosti koji ih definišu, po tome kako su žrtve iz čiste bezdušnosti i surovosti sprovedene, zatvorene i zaključane u te dve kuće da bi se našle potpuno bespomoćne u paklu koji je onda nastao, po stepenu boli i patnje koje su žrtve trpele dok su žive gorele. U tom činu zatiranja svakog traga pojedinačnim žrtvama, počiva nečuvena surovost koja itekako mora povećati težinu koja pripisuje ovim zločinima.”²⁰³

²⁰³ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Sažetak presude u predmetu Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, 20. jul 2009, dostupno na https://www.icty.org/x/cases/milan_lukic_sredoje_lukic/tjug/bcs/090720_sazetak_presude.pdf

U presudi u predmetu iz 2009. godine, Pretresno vijeće MKSJ-a razmotrilo je način odgovornosti po članu 7(1) Statuta MKSJ-a iz 1993. godine primijenjen na zločin ubojstva, navodeći:

„Mens rea²⁰⁴ koja se traži za 'počinjenje' jeste da je optuženi djelovao s namjerom da poćini krivićno djelo ili da je bio svjestan takve mogućnosti, odnosno velike vjerovatnoće da će posljedica njegovih postupaka biti krivićno djelo”.²⁰⁵

Milan Lukić je osuđen na kaznu doćivotnog zatvora.

Goran Jelisić

Bivši policajac i bosanski Srbin koji je sebe nazvao „srpskim Adolfom" i priznao da mu je „motivacija i cilj bio ubijanje Muslimana". Slučaj [Goran Jelisića](#) kao direktnog poćiniloca zloćina, primjer je nepoštovanja pravila ratovanja, te nedostatka kontrole nad svojim postupcima koji su po svemu sudeći i rezultat nedostatka zapovjedne kontrole nad pojedincima u uslovima rata. Sam postupak protiv Gorana Jelisića je obuhvaćao brojna krivićna djela koji je u toku rata poćinio na teritoriji općtine Brćko u Bosni i Hercegovini. Pretresno vijeće ga je oslobodilo krivice za genocid, ali ga je proglasilo krivim za kršenje zakona i obićaja ratovanja, kao i za zloćine protiv ćovjećnosti. Posebno je upadljivo da se optućeni tokom ostvarenja zloćina pokazivao izuzetnu okrutnost i hladnokrvnost za šta svjedoće brojni svjedoci tućiteljstva:

„Bivši zarobljenici u logoru Luka u Brćkom, koje haški tućitelj izvodi kao svjedoke na sućenju Goranu Jelisiću, dosljedno potvrćuju naćin na koji je Jelisić ubijao - izvodio je zatoćenike iz zgrada ili hangara kompleksa Luka, nakon ćega bi oni koji su ostali unutra ćuli pucnje iz škorpiona s prigušivaćem, a potom bi se Jelisić sam vraćao unutra.”²⁰⁶

204 Krivićna namera

²⁰⁵ Tućilac protiv Milana LUKIĆA i Sredoja LUKIĆA, Presuda Pretresnog vijeća, IT-98-32/1-T, 20. juli 2009, ¶ 900, dostupno na <<<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-98-32%231/JUD206R0000305457.pdf>>>

²⁰⁶ SENSE Centar za tranzicićjsku pravdu, Svjedoćenja o Jelisićevim zloćinima, 2. februar 1999, dostupno na <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=6569>

Goran Jelišić se često hvalio da je došao u Brčko da ubija Muslimane. Gotovo svakog dana u maju 1992. godine često bi, uz odobrenje čuvara logora, dolazio u glavni hangar logora Luka gde je držana većina zatočenika, birao ih za isleđivanje, a zatim premlaćivao i često ubijao. Obično sa dva metka u potiljak iz pištolja „šorpion" sa prigušivačem. Psihijatrski vještaci koji su bili uključeni u samom postupku suđenja jasno su ukazali na njegovu poremećenu ličnosti, oportunističku prirodu, kao i anti-socijalne i narcističke odlike koje su dovele do ostvarenja krivičnih djela. U sažetku presude Pretresnog vijeća je posebno istaknuta i opisana okrutnost Gorana Jelisića:

„Svjedoci su izjavili da je Goran Jelisić osjećao zadovoljstvo zbog položaja koji je imao, da mu je isti pružao osjećaj moći, osjećaj da raspolaže životom i smrću zatočenika, te da se na izvjestan način ponosio brojem žrtava koje je pogubio. Goran Jelisić je navodno izjavio da bi mogao da popije kafu svakog jutra morao je da pogubi dvadeset do trideset ljudi. [...] Međutim, Pretresno vijeće mora naglasiti gnusnu, zvjersku i sadističku prirodu vašeg ponašanja. Pretresno vijeće smatra da prezir koji ste pokazali prema žrtvama, vaš entuzijazam s kojim ste počinili zločine, nehumanost tih zločina i vaša opasna priroda o kojoj svjedoče vaša djela u ovom slučaju predstavljaju izrazito otežavajuće okolnosti koje imaju daleko veću težinu od olakšavajućih okolnosti. Zločini koje ste vi, Gorane Jelisiću, počinili potresaju savjest čovječanstva. Pretresno vijeće je uvjereno da osobe koje su preživjele i njihovi bliski rođaci u sebi nose nemjerljivu patnju i sjećanje na te zlokobne događaje.“²⁰⁷

Goran Jelišić je osuđen na kaznu od 40 godina zatvora.

Esad Landžo - Zenga

Bivši logorski čuvar u logoru Čelebići za vrijeme rata u BiH. Landžo je kao stražar tukao, mučio i ubijao srpske zarobljenike. [Esad Landžo](https://www.icty.org/x/cases/jelisc/tjug/bcs/991214_summary.pdf) je sa nepunih 20 godina se našao u vihoru rata u Bosni i Hercegovini. Kao čuvar u logoru Čelebići blizu Konjica,

²⁰⁷ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Sažetak presude Pretresnog vijeća u predmetu Tužilac protiv Gorana Jelisića, 14. decembar 1999, str. 4, dostupno na https://www.icty.org/x/cases/jelisc/tjug/bcs/991214_summary.pdf

izvršio je brojna krivična djela. Esad Landžo se teretio u skladu s članom 7(1) Statuta za hotimično lišavanje života i ubojstvo, mučenje i surovo postupanje, te hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja. Brojni su primjeri okrutnog i sadističkog ponašanja Landže. Tukao je zatočenika starog između 60 i 70 godina i zabio mu je značku Srpske demokratske stranke na čelo nakon čega je od povreda ubrzo umro. Silom je zatočeniku otvorio usta i ugurao užarena kliješta kojima mu je uhvatio jezik. Na lice zatočenika je stavio gas masku i pritegao je tako da mu onemogući dotok zraka. Užarenim nožem pekao je zatočenicima ruke, noge i bedra. Jednog zatočenika je prisilo da radi sklekove dok ga je udarao nogama i palicom za bejzbol. Drugom je zatočeniku na genitalije stavio zapaljeni štapin.

U presudi Esadu Landži navedena su brojna dela za koja je proglašen krivim ali i naglašava da raspad društva i nepostojane mehanizama za sankcionisanje zločina tokom ratova, ne trebaju da se koriste kao izgovor za izbegavanje odgovornosti pojedinaca za prikladno i moralno ponašanje.

„Iako je odbacilo njegovu odbranu smanjenom uračunljivošću, Vijeće je uzelo na znanje njegovu mladu dob u predmetno vrijeme i njegovu podložnost i nezrelost, kao i posebne crte njegove ličnosti, te uticaj koji je oružani sukob u njegovom rodnom gradu imao na njega. Upravo zbog tih faktora, Vijeće je izreklo manje tešku kaznu nego što bi to inače zahtijevala težina i okrutnost zločina koje je počinio. Pretresno vijeće, međutim, ne prihvata da je Landžo bio samo instrument svojih nadređenih i da nije imao mogućnost da postupa po vlastitoj volji. Priroda njegovih zločina ukazuje na vrlo značajno učešće mašte i perversnog zadovoljstva u nanošenju bola i patnje. Krajnje je uznemirujuće vidjeti takvu sklonost nasilju i nepoštovanju ljudskog života i dostojanstva u tako mladoj osobi.”²⁰⁸

Sama presuda jasno ističe da se pojedinac pri činjenju zločina ne može pozivati na neophodnost izvršivanja naređenja svojih pretpostavljenih, što je bio i najčešći

²⁰⁸ Ujedinjene nacije, Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Izjava Pretresnog vijeća na izricanju presude u predmetu Tužilac protiv Delalića i drugih ("Čelebići"), 16. novembra 1998, strana 12 dostupno na <https://www.icty.org/x/cases/mucic/tjug/bcs/981116.pdf>

izgovor optuženih. Ipak, suočen sa neoborivim dokazima Esad Landžo je priznao svoju krivicu.

„Lako je negirati dok ne čuješ žrtve. No onda ih slušaš i znaš da je istina to što govore. To je bilo kao buđenje iz sna i spoznaja da živim u užasu (...) Tada su počele nesanice, glasovi i vriskovi u glavi. (...) Tribunal me [je] spasio, dao mi je novi život. Tamo sam dobio svu potrebnu pomoć”, kaže o sudu koji ga je osudio na 15 godina zatvora. *„Ni kazna mi nije bila problem. Smatrao sam se krivim i želio sam biti kažnjen”,* rekao je Landžo u prvom dužem razgovoru za medije nakon izlaska iz zatvora.

Esad Landžo je osuđen na kaznu od 15 godina zatvora.

Vojnik pred sudom

U svom radu, Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) bavio se i krivičnim institutima kao što su priznavanje krivice. Takve izjave značajno su utjecale na ocjenu individualne kaznene odgovornosti za zločine počinjene tokom sukoba, kao i pripisivanje krivnje različitim stranama uključenim u sukob. U međunarodnom kaznenom pravu, kao i u domaćim pravnim sustavima, pojedinci optuženi za kršenje međunarodnog humanitarnog prava smatraju se nevinima dok se ne dokaže njihova krivnja izvan razumne sumnje.²⁰⁹ To znači da nisu dužni priznati krivnju, a teret dokazivanja je na tužiteljstvu. Pretpostavka nevinosti, pravo na šutnju i pravo na pošteno suđenje bitna su jamstva koja osiguravaju da se pojedinci smatraju odgovornima za kršenja međunarodnog humanitarnog prava na pravedan i zakonit način.²¹⁰ Iako priznanja krivnje mogu pojednostaviti postupke i dovesti do bržih rješenja, ona moraju biti dobrovoljna, a ne rezultat prisile.

²⁰⁹ Vijeće Europe, Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, s izmjenama i dopunama Protokolima br. 11 i 14, 4. studenog 1950., član 6.

²¹⁰ Generalna skupština UN-a, Opća deklaracija o ljudskim pravima, 10. prosinca 1948., članci 10., 11.
https://www.pariter.hr/wp-content/uploads/2014/10/opca_deklaracija_o_ljudskim-pravima.pdf

MKSJ je imao značajnu ulogu u sprovođenju načela individualne kaznene odgovornosti za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Pojedince je smatrao odgovornima za njihova djela tokom sukoba, bez obzira na njihov službeni položaj. Ovakav pristup značajno je doprineo priznavanju osobne krivnje i odbacivanju tvrdnji da su zločini činjeni po naređenju. Moralna načela svakog pojedinca, a posebno vojnika u ratnim previranjima su imala izuzetan značaj u odnosu na poštovanje odnosno nepoštovanje pravila ratovanja. Ta su moralna načela ujedno došla do svog izražaja i tokom brojnih suđenja. U nekim slučajevima, optuženi su dobrovoljno priznali krivnju za određena kaznena djela. Takva priznanja vodila su do pojednostavljenog procesa, smanjenja kazne ili poticalo druge optužene da priznaju svoje zločine i pomognu u kaznenom progonu drugih. U nekim slučajevima, priznanja su rezultirala i svedočenjima tih osoba u drugim sudskim predmetima. Neki optuženi su priznavanje krivice doživljavali kao način izražavanja kajanja za svoje postupke. Iako priznanje krivice nije nužno vodilo do smanjenja kazni, često je smatrano olakšavajućom okolnošću tokom izricanja same kazne.

Važno je napomenuti da je svaki slučaj pred MKSJ-om bio jedinstven, a suci Tribunala su procijenjivali dokaze i argumente koji su prezentirani kako bi donijeli odluku o krivnji i kazni. Ceo rad MKSJ-a doprinio je tome da pojedinci snose odgovornost za svoje postupke, ali i doveo do utjecaja na šire prepoznavanja kolektivne odgovornosti. Priznavanje krivnje imalo je dubok utjecaj na pomirenje nakon sukoba u regiji. Mnoge zajednice na Balkanu i dalje se bore s naslijeđem sukoba, uključujući i to kako priznati svoju ulogu u ratovima. S tim u vezi, presudama MKSJ-a samo je potvrđeno da moral vojnika u ratu nije samo propisana obaveza međunarodnim pravom, već i ljudska obaveza u celosti.

Dražen Erdemović

Hrvat po nacionalnosti, [Dražen Erdemović](#) je tokom rata u BiH bio pripadnih više međusobno zaraćenih strana. Svoju je ratni priču započeo kao pripadnik JNA, a tokom rata bio je pripadnik Armije BiH, HVO-a i na kraju VRS-a. Kao pripadnik 10. diverzantskog odreda VRS-a, učestvovao je u streljanju više od 1.000 Muslimana iz Srebrenice, a lično je, po sopstvenom priznanju, ubio oko 70 osoba. Erdemović se

pred sudom MKSJ-a teretio na osnovu individualne krivične odgovornosti (član 7(1) Statuta) za zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. Erdemović, je prvi od optuženih koji se izjasnio krivim za zločine počinjene u Srebrenici. Na ročištu za izricanje kazne Erdemović je izrazio svoje duboko kajanje: „*Ja samo želim reći da mi je žao svih žrtava, ne samo onih koji su ubijeni na toj farmi, žao mi je svih žrtava u bivšoj Bosni i Hercegovini bez obzira na njihovu nacionalnost*”.²¹¹ Ujedno, Erdemović će obrazložiti svoju izjavu o krivnji riječima:

*„Poštovani sude, ja sam to morao da radim. Da sam odbio to da radim, ubili bi i mene sa tim ljudima. Kad sam odbijao da radim, rekli su mi: 'Ako ti je žao, stani i ti sa njima da i tebe ubijemo.' Meni nije bilo žao mene, meni je bilo žao moje porodice i moga... Moje supruge i moga sina koje je tada imao devet meseci i koji bi isto... da nisam... da sam odbio to da radim... To je sve... što želim...”*²¹²

Priznanja krivice mogu biti izuzetno značajna u pružanju dodatnih dokaza koji su inače nedostupni sudu i tužilaštvu. Na suđenju generalu Radislavu Krstiću, na primer, Erdemović je svedočio o svojoj ulozi u masovnom pogubljenju muškaraca bosanskih Muslimana: „*Tada je Brano obratio se nama i rekao da će sada da dođu autobusi sa civilima iz Srebrenice. Ja i pojedinci još smo počeli da prigovaramo 'Šta mi treba da radimo tu?' On je rekao da treba da streljamo te ljude*”.²¹³

*„Pretresno vijeće je kao olakšavajuće okolnosti pri donošenju presude za Dražena Erdemovića uzelo u obzir njegovu iskazanu grižnju savjesti, priznanje krivice, njegovu suradnju sa tužiocem, kao i činjenicu da sada nije opasan za okolinu, te popravljiv karakter njegove ličnosti”*²¹⁴.

Pretresno vijeće je takođe prihvatilo kao olakšavajuću okolnost mladost optuženog, koji je u vrijeme kad je počinio zločin imao 23 godine i njegov nizak položaj u vojnoj

²¹¹ Izvadak izjave o priznanju krivice Dražena Erdemovića, dostupno na <http://www.icty.org/sid/212>

²¹² Transkript audio-trake sa prvog pojavljivanja pred Sudom 31. maja 1996. (IT-96-22-T, D248), dostupno na <<<https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/English/Transcript/NotIndexable/IT-96-22/TRS1070R2000126810.doc>>>

²¹³ Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, *Dostignuća međunarodnog suda u oblasti pravde i prava*, dostupno na https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/bcs/jit_dostignuca_bcs.pdf

²¹⁴ Tužilac protiv Dragana ERDEMOVIĆA, Presuda Žalbenog vijeća, IT-96-22-A, 7. oktobar 1997, str. 7, dostupno na <https://www.icty.org/x/cases/erdemovic/aciug/bcs/erd-971007b.pdf>

hijerarhiji vojske bosanskih Srba. Dražen Erdemović je, nakon priznanja krivice, osuđen prvo na deset, a zatim u žalbenom postupku, konačnom presudom na petogodišnju zatvorsku kaznu.

Miroslav Bralo

[Miroslav Bralo](#) je u regiji Lašvanske doline u srednjoj Bosni tokom 1993. godine počinio niz strašnih zločina i osuđen je za ubistvo pet ljudi i pomaganje u ubistvu 14 civila bosanskih Muslimana, od kojih su devetoro bili djeca. Bio je pripadnik „Džokera“, jedinice Vojne policije Hrvatskog vijeća obrane (HVO). Okrutno je silovao i mučio jednu bosansku Muslimanku i držao je zatočenu približno dva mjeseca, tokom kojih su je po želji zlostavljali oni koji su je držali zatočenu. Zapalio je brojne kuće, postavio i aktivirao eksploziv koji je uništio donju džamiju u Ahmićima. Učestvovao je i u nečovječnom postupanju prema civilima bosanskim Muslimanima, koji su korišteni kao „živi štit“ za zaštitu snaga HVO-a od snajperske vatre.

Optužnica protiv Miroslava Brala se odnosila na individualnu krivičnu odgovornost (član 7(1) Statuta) MKSJ-a, za teška kršenja Ženevskih konvencija iz 1949., kršenja zakona ili običaja ratovanja i zločine protiv čovječnosti. Suočen sa nepobitnim dokazima svog zlodjela, Bralo je potpisao sporazum o izjašnjavanju o krivici i činjeničnu osnovu kao i svoje lično izvinjenje. Pri priznanju svoje krivice Bralo će izjaviti:

„Želio bih da se lično izvinim svim žrtvama koje sam povredio i svim članovima njihovih obitelji koje sam povredio onime što sam učinio. Želim da kažem da meni je iskreno žao za sve njihove patnje. To što sam rekao na sudu poslednji put zaista sam i mislio: kriv sam i duboko se kajem.“²¹⁵

Pretresno vijeće je zaključilo da je Bralo počinio stravične zločine za koje ne postoji opravdanje, i da za njih mora biti osuđen. Ipak, Pretresno vijeće je smatralo da je vrijedno pažnje to što je Miroslav Bralo priznao i zločine za koje se nije prvobitno teretio

²¹⁵ <https://www.icty.org/bcs/sid/227>

i što je uložio napore da okaje svoje zločine angažujući se u radu za opšte dobro i pomažući u lociranju ostataka nekih od njegovih žrtava.

„Ja sam uvijek znao da se to delanje pogrešno, i da će svako znati da je pogrešno, i da za svako djelanje ne može biti opravdanja. Ja sam svjestan da sam se loše ponašao i ovo pismo pišem svojim riječima. Naša zlodjela su bila tako strašna – mislim i na ostale – mi smo svejedno nastavljali i pokušavali da ih opravdamo. Ja sam čak pokušavao da budem ponosan i da vjerujem da su to djela uspješna vojnika. Danas se stidim toga, stidim se svog ponašanja... Kada sam se našao na tribunalu u novembru prošle godine, odmah sam znao da prva optužnica ne govori o svemu. Želio sam da kažem cijelu istinu o svojim zločinima, iako sam znao da ono najgore znam samo ja. Toliko, a, i više ja sam dužan”.²¹⁶

Miroslav Bralo je, nakon priznanja krivice, osuđen na 20 godina zatvora.

Momir Nikolić

Momir Nikolić se u svojstvu pomoćnika komandanta za bezbjednost i obavještajne poslove Bratunačke brigade VRS-a nalazio u središtu zločina koji su počinjeni nakon pada Srebrenice u julu 1995. godine. Nije se ni u čemu usprotivio onome što mu je bilo izneseno kao plan: da se muslimanske žene i djeca deportuju, a da se muškarci Muslimani odvoje, pritvore i na kraju pobiju. Nije učinio ništa da spriječi premlaćivanja, poniženja i ubistva hiljada bosanskih Muslimana i lično je koordinisao otkopavanje i ponovno zakopavanje tijela žrtava, odnosno prikrivanju tragova zločina. Terorizirao je civile bosanske Muslimane u Srebrenici i Potočarima, okrutno i neljudski se ophodivši prema njima.

Optužnica protiv Momira Nikolića na osnovu individualne krivične odgovornosti (član 7(1) Statuta), se odnosila na zločin protiv čovječnosti, genocid, kršenje zakona i običaja ratovanja, kako i za prisilno premećtanje stanovništva. Nikolić će pri priznanju svoje krivice govoriti o razlozima za tu svoju odluku i ujedno obratiti i žrtvama njegovih zločina islazujući pokajanje i grižnju savjesti:

²¹⁶ Izvadak izjave o priznanju krivice Miroslava Brala, 7. oktobar 2005, dostupno na <https://www.icty.org/bcs/content/miroslav-bralo>

„Odluku sam donio sam, bez bilo kakvog pritiska, prijetnje ili nagovaranja od strane mojih advokata ili tužilaštva, da izađem pred ovaj časni Sud i priznam da se u Srebrenici dogodio zločin u kojem sam i sam učestvovao i za koje očekujem adekvatnu kaznu. Iskreno želim da pred ovim časnim Sudom i javnim mnijenjem, a posebno bošnjačkim, izrazim svoje duboko i iskreno žaljenje i kajanje zbog zločina koji se dogodio i da se izvinim žrtvama, njihovim porodicama i bošnjačkom narodu zbog svog učešća u tom zločinu.”²¹⁷

Nikolić je svjedočio je u više predmeta pred MKSJ-om, poput suđenja Ratku Mladiću, Radovanu Karadžiću, Zdravku Tolimiru, Vujadinu Popoviću i drugima. Svojim svjedočenjem je doprineo osvetljavanju detalja u događajima u Srebrenici. Opisivao je organizaciju masovnih pogubljenja, blizu 8.000 zarobljenika, te kasnijih pokušaja prikrivanja zločina prekopavanjem masovnih grobnica. Razloge priznanja krivice objasnio sljedećim riječima:

„Priznanjem sam želio da pomognem Sudu i Tužilaštvu da dođe do potpune istine i da svjedoke, žrtve zločina, njihove majke, braću i sestre ne izlažem novim patnjama i da ih ne podsjećam na tu užasnu tragediju. Ja mislim, časni Sude, da moje priznanje predstavlja jedan od značajnih koraka ka izgradnji povjerenja i zajedničkog života u Bosni i Hercegovini, i nakon ovog priznanja kazne koja mi slijedi, a kada kaznu izdržim, moja je želja da se vratim u moj rodni grad Bratunac i tamo živim sa svim drugim narodima u miru i slozi kao i prije izbijanja ratnih sukoba.”²¹⁸

Momir Nikolić je, nakon priznanja krivice, osuđen na 20 godina zatvora.

Dario Kordiћ

Dario [Kordiћ](#) je bio jedan od vodećih političara u zajednici bosanskih Hrvata tokom ratova devedesetih godina. Iako nije imao zvaničnu poziciju u vojnom vrhu HVO-a,

²¹⁷ https://www.icty.org/x/cases/nikolic/cis/bcs/cis_nikolic_momir_BCS.pdf

²¹⁸ Izvadak izjave o priznanju krivice Momira Nikolića, 29. oktobar 2003, dostupan na <https://www.icty.org/bcs/content/momir-nikoli%C4%87>

Kordić je suštinski bio političar sa *de facto* vojnim ovlastima. Kao takav učestvovao je u organizovanju i izdavanju naredbi za izvršenje ratnih zločina nad Muslimanima u srednjoj Bosni, na području Lašvanske doline.

Kordić je osuđen za kršenja zakona i običaja ratovanja, teška kršenja Ženevskih konvencija i zločin protiv čovječnosti. Pretresno vijeće osudilo je Kordića za planiranje, poticanje i izdavanje naređenja da se počine krivična djela, uključujući progone, protupravne napade na civile i civilne objekte, ubojstvo, nehumana djela, zatvaranje, bezobzirno razaranje koje nije bilo opravdano vojnom nuždom, pljačku i razaranje ili namjerno nanošenje štete vjerskim i obrazovnim institucijama. Ta krivična djela počinjena su u općinama Travnik, Vitez, Busovača i Kiseljak. Pretresno vijeće je konstatiralo da je Kordić odigrao značajnu ulogu u izdavanju naređenja za napad na Ahmiće u travnju 1993. u kojem je ubijeno više od 100 civila bosanskih Muslimana.²¹⁹ Raspravno vijeće pri obrazloženju presude posebno ističe ulogu Kordića:

„Vi ste imali važnu ulogu u tim krivičnim djelima. Kao regionalni politički čelnik u srednjoj Bosni, sa posebnim uticajem u dolini Lašve, vi ste bili stvarni politički zapovjednik na području gdje je počinjen najveći dio ovih krivičnih djela”.²²⁰

Tokom samog suđenja Dario Kordić je poricao krivicu i nije iskazivao nikakvu grižu savjesti niti kajanje. Odbrana optuženog sastojala se u potpunom negiranju tvrdnji optužbe. Ne samo što je osporavao odgovornost za zločine za koje se tereti, nego je negirao i samo postojanje zločina, odnosno da su se isti dogodili. Dario Kordić je osuđen na 25 godina zatvora. Na prijevremenu slobodu Dario Kordić je pušten 2014. godine, nakon što je odslužio dvije trećine kazne. Dario Kordić je u avgustu 2023. godine, pobodom godišnjice operacije „Oluja“, u privatnom video zapisu koji je dospao u medije izjavio: „*Pitao me nasamo je li vrijedio zatvor, rat. Sve bih ponovio, svaka je sekunda vrijedila. Vrijedilo je svake kapi znoja na mom licu, vrijedilo je jer Bog nas*

²¹⁹ Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Presuda Žalbenog vijeća u predmetu Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, 17. decembar 2004, dostupno na <<<https://www.icty.org/bcs/press/presuda-%C5%BEalbenog-vije%C4%87a-u-predmetu-tu%C5%BEilac-protiv-darija-kordic%C4%87a-i-marija-%C4%8Derkeza>>>

²²⁰ Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, Presuda Pretresnog vijeća III u predmetu Kordić i Čerkez, 26. februar 2001, dostupno na <<<https://www.icty.org/bcs/sid/8016>>>

*danas blagoslivlja!”.*²²¹ Time je potvrdio nepostojanje osjećaja krivice za djela koje je počinio i za koje je pravosnažno osuđen. Tim povodom, predsjednica Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove (MRMKS), sutkinja Graciela Gatti Santana, izvješćujući Vijeće sigurnosti UN-a o radu MRMKS-a, posebno se osvrnula na:

*„zabrinjavajući trend poricanja genocida, veličanja ratnih zločinaca i pokušaja revizije povijesti. Pa čak i provokativnih izjava osuđenih osoba koje besramno priznaju da bi sve opet isto učinili. U suočavanju s ovim izazovima, jedan od mojih ključnih prioriteta je učvrstiti, osigurati i učiniti dostupnijim neprocjenjivo naslijeđe ‘ad hoc’ sudova i Mehanizma“.*²²²

Slobodan Praljak

Slobodan Praljak je tokom rata u BiH bio funkcioner u Ministarstvu obrane Republike Hrvatske, kao i zapovjednik Glavnog stožera Hrvatskog vijeća obrane (HVO). HVO je držao pod opsadom istočni Mostar sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, što je rezultiralo smrću brojnih civila, prekidom humanitarne pomoći, oštećenjem ili uništenjem deset džamija i dizanjem u zrak povijesnog Starog mosta. [Slobodan Praljak](#) je kao zapovjednik HVO-a bio optužen da je kao visoki vojni dužnosnik bio nadležan, izravno i neizravno, za oružane snage koje su počinile masovne ratne zločine nad bosanskim muslimanskim stanovništvom u osam općina u Bosni i Hercegovini. Uloga Slobodana Praljka u pomenutim događajima navedena je i u njegovoj presudi:

„Praljak je bio informisan o tome da pripadnici oružanih snaga HVO-a premještaju i zatočavaju muslimansko stanovništvo Prozora u periodu od jula do avgusta 1993. Znao je da će u opštini Mostar biti počinjeni zločini, konkretno, znao je za ubistva, rušenje zgrada u istočnom Mostaru (uključujući džamije i Stari most), i za ranjavanje i napade na članove međunarodnih organizacija. On je omogućio ubistva Muslimana koji nisu pripadali nikakvim oružanim snagama,

²²¹ Al Jazeera Balkans, “Ratni zločinac kaže da bi sve ponovio: Tužilaštvo BiH formiralo predmet” 12. jun 2023, dostupno na <<<https://www.youtube.com/watch?v=vpYCSH0klZg>>>

²²² Deutsche Welle, “Den Haag više nije nadležan za Daria Kordića”, 17. jun 2023, dostupno na <<<https://www.dw.com/hr/den-haag-vi%C5%A1e-nije-nadle%C5%BEan-za-daria-kordic%C4%87a/a-65949244>>>

*kao i uništavanje imovine u Stupnom Dolu u oktobru 1993. godine. Nije ulagao nikakve ozbiljnije napore da se stane u kraj zločinima koje su činile oružane snage HVO-a”.*²²³

Slobodan Praljak je osuđen na 20 godina zatvora.

Tokom izricanja presude Žalbenog vijeća, kojom mu je kazna od 20 godina potvrđena, Slobodan Praljak je u sudnici iz bočice popio otrov i okončao svoj život. Njegove zadnje reči su bile: „*Slobodan Praljak nije ratni zločinac. S prijemom odbacujem ovakvu presudu*“.

Sudija Carmel Agius, koji je predsjedavao Žalbenim vijećem, kasnije je u svojstvu predsjednika Mehanizma izjavio sljedeće:

*„Ima nas sedam milijardi koji živimo na ovom planetu, mislim da 6,5 milijardi njih nije znalo da postoji Slobodan Praljak, a pogotovo da je bio osuđen za ratne zločine. Sada, od 7 milijardi ljudi, njih 6,5 milijardi vidjelo je sve na televiziji, čitalo je u novinama i sad znaju tko je bio Praljak, da se ubio i to da se ubio nakon što je sud potvrdio da je ratni zločinac. Tih 6,5 milijardi ljudi ništa nije znalo o događajima u koje su bili upleteni bosanski Hrvati, bilo kao vojnici, bilo kao političari, a sada znaju. Po meni, bilo je dosta kontraproduktivno, ali ne bih želio više od toga komentirati zato što je to bio jedan nesretan događaj. Nitko ga nije očekivao i, naravno, bio sam šokiran kao i svi ostali”.*²²⁴

²²³ Međunarodni Krivični Sud za bivšu Jugoslaviju, PRLIĆ i drugi (IT-04-74), Podaci o predmetu, dostupno na https://www.icty.org/x/cases/prlic/cis/bcs/cis_prlic_al_bcs.pdf

²²⁴ Intervju sudije Carmela Agiusa N1: <https://n1info.ba/vijesti/a233506-agius-za-n1-65-milijardi-ljudi-zna-ko-je-bio-praljak/>

Život u ratu

Veoma često tokom nastave istorije, ratni sukob je predstavljen kao događaj koji je uzrokovao političke ili ekonomske promjene. Jasno je da kompleksnost svakog rata i posljedice koje su ostavili ne mogu biti detaljno predstavljeni, međutim izostavljanje konteksta sa primjerima i vrstama trauma koje su sukobi ostavljali na populaciju prostora na kojem se sukob odvijao, lišava učenika sagledavanja jednog od najvažnijih aspekata svakog sukoba, odnosno njegovog uticaja na ljude koji učestvuju u ratu ili žive u ratom zahvaćenom području. Prelaskom na teme iz 19. i 20. vijeka može da se izbjegne i takav pristup, a da se učenicima pojasne događaji koji imaju jasniji uticaj na sadašnjost. Događaji iz rata se mogu bolje pojasniti i razumjeti u razgovoru sa učenicima, koji bi tokom razgovora trebalo da razviju vlastito mišljenje, poglede ili kritičke stavove u vezi sa stradanjima i razaranjima tokom sukoba devedesetih na području jedne ili više država nastalih raspadom bivše Jugoslavije.

Kao i svaki sukob, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije imali su svoj politički, ideološki i diplomatski uvod, tok i završetak. Događaji koji su doveli do izbijanja nasilja, ključne vojne operacije, promjena teritorija kao i ugovori kojima su sukobi okončani, ipak predstavljaju samo okvir konteksta za bolje razumijevanje raspada Jugoslavije. Međutim, nasljeđe ovih ratova koje danas opterećuje društva u regionu ne odnosi se toliko na promjenu granica, koliko na stradanje civila, zločine koji su nad njima počinjeni i demografske promjene koje je rat donio.

Ovo poglavlje ima za cilj da pruži novi uvid u život ljudi, vojnika i civila, tokom ratnih zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije. Znanje o humanitarnom pravu važno je za razumijevanje savremenog poimanja sukoba i procesuiranja i kažnjavanja prekršilaca tog prava, što je bilo vidljivo u radu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Poglavlje pruža i dodatne perspektive o posljedicama rata, i kako se one reflektuju danas, skoro tri decenije nakon uspostavljanja mira.

Na početku, potrebno je objasniti evoluciju međunarodnog humanitarnog prava. Iako su pokušaji regulisanja ponašanja tokom oružanih sukoba postojali vjekovima unazad,

MHP je oblike dobio krajem 19. i početkom 20. vijeka. U drevnim civilizacijama uobličeni su kodeksi ponašanja i običaja ratovanja. Različita pravila u drevnim indijskim, kineskim i grčkim tekstovima pružali su neka uputstva o postupanju prema borcima i civilima. Viteški kodeks srednjevjekovne Evrope dodatno je postavio temelje budućih aspekata MHP-a, ističući zaštitu ratnih zarobljenika i ranjenika.

Holandski humanista i diplomata Hugo Grotius često smatra se rodonačelnikom modernog međunarodnog prava.²²⁵ Njegovo djelo "O pravu rata i mira" iz 1625. godine postavilo je principe ispravnog ponašanja u ratu. Paralelno, u ovom periodu evropske istorije, češće su se počeli pojavljivati diplomatski sporazumi između evropskih sila, koji su uključivali i odredbe o postupanju prema zarobljenicima i imovini tokom rata.²²⁶ Međutim, tek u 19. vijeku počela je standardizacija i opšte prihvatanje humanitarnog pogleda na ratni sukob. Ženevska međunarodna konferencija iz 1863. godine bila je osnivačka konferencija Crvenog krsta i dala je poticaj razvoju humanitarnog ratnog prava, oličenog u Ženevskim konvencijama iz 1864., 1906., 1929. i 1949. godine, i Dodatnim protokolima iz 1977. godine.²²⁷

Dalji razvoj MHP-a veže se za seriju međunarodnih konferencija u Hagu. One su rezultirale usvajanjem Haških konvencija iz 1899. i 1907. godine. Ovi ugovori adresirali su pitanja kao što su postupanje prema ratnim zarobljenicima, zaštita civila u okupiranim područjima i ograničavanje korišćenja određenih oružja. Posljedice Drugog svjetskog rata dovele su do novog zamaha u razvoju MHP-a, uključujući Ženevsku konvenciju iz 1949. godine, koja je proširila zaštitu ranjenih, bolesnih, brodolomaca i ratnih zarobljenika, kao i zaštitu civila tokom oružanih sukoba.²²⁸ Godine 1977. usvojena su dva dodatna protokola kako bi se ojačalo MHP. Protokol I odnosi se na zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba, dok se Protokol II odnosi na nemeđunarodne oružane sukobe, termin koji uključuje građanske ratove. Ovi protokoli pružaju sveobuhvatnija pravila o vođenju borbi i zaštiti civila.²²⁹ Ženevska konvencija iz 1949. godine i Dodatni protokoli utvrđuju pravila i principe zaštite civila i

²²⁵ The Oxford Handbook of the History of International Law; Edited by Bardo Fassbender, Anne Peters; Chapter 4. Hugo Grotius: The Making of a Founding Father of International Law; Oxford Handbooks in Law; Oct. 2012.

²²⁶ ibidem

²²⁷ <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/historical-treaties-and-documents>; <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/1%20ZENEVSKA%20KONVENCIJA.pdf>

²²⁸ ibidem

²²⁹ <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/geneva-conventions-of-1949-and-additional-protocols-i-and-ii-of-1977>

postupanja prema pojedincima koji ne učestvuju u neprijateljstvima tokom oružanih sukoba, a obuhvataju i odredbe koje se odnose na humanitarnu pomoć. Sa druge strane glavni međunarodni dokument koji osigurava prava i zaštitu izbjeglicama, uključujući i one koje bježe od rata i sukoba, je Konvencija Ujedinjenih nacija o statusu izbjeglica iz 1951. godine. Ova konvencija, koja se često naziva i Konvencija o izbjeglicama, definiše pojam izbjeglice i opisuje prava izbjeglih i pravne obaveze država prema njima.²³⁰ Međunarodno humanitarno pravo predstavlja jedno od najvećih postignuća čovječanstva, a njegovo kršenje u toku ratnih sukoba predstavlja poraz ne samo strane koja ga krši, već i svih civilizacijskih ljudskih normi.

Ciljevi učenja

- Učenici će moći opisati kako se odvija život tokom rata analizirajući različite izvore.
- Učenici će moći prepoznati koja su ljudska prava prekršena tokom ratnih dešavanja i šta je ljudima uskraćeno u svakodnevnom životu.
- Učenici će moći razumijeti migracije tokom ratnih dešavanja i kako one utiču na živote ljudi.
- Učenici će razumjeti značaj humanitarne i medicinske pomoći tokom ratnih dejstava.

Život pod prijetnjom

Rat na prostoru bivše Jugoslavije prije svega su obilježila velika stradanja civila. I dok su najveći zločini nad civilnim stanovništvom detaljno dokumentovani i procesuirani, često se zaboravlja da su ljudi tokom ratova živjeli u teškim, često nepodnošljivim uslovima, čak i kada nisu bili žrtve zločina. U razorenim gradovima bez osnovnih uslova za život, ljudi, žene i djeca su pokušavali da uspostave privid kakvog takvog normalnog funkcionisanja, dok su konstantno bili ugroženi, bilo u gradovima pod opsadom ili u selima blizu linija fronta. U takvoj atmosferi straha i neizvjesnosti, često

²³⁰ <https://www.unhcr.org/about-unhcr/who-we-are/1951-refugee-convention>

bez struje, vode, goriva, hrane ili lijekova, stotine hiljade građana je posljednjim naporima pokušavalo da preživi i dočeka kraj rata. Sve nedaće i stradanja običnih građana teško je opisati, ali kroz svjedočanstva u nastavku ovog poglavlja, pokušaćemo da pružimo uvid u sve poteškoće i stradanja kojima su civili godinama bili izloženi dok je oko njih bjesnio rat.

Dodatni cilj nam je i da kroz primjere pokažemo i kako su kršene Ženevske konvencije, odnosno pravila ratovanja kojih su sve strane trebale da se pridržavaju. Već pomenute Ženevske konvencije jasno predviđaju da „prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima, podrazumevajući tu i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usled bolesti, rane, lišenja slobode ili iz kojeg bilo drugog uzroka, postupće se, u svakoj prilici, čovečno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, veri ili ubeđenju, polu, rođenju ili imovnom stanju, ili kome bilo drugom sličnom mjerilu.“²³¹ Nažalost, svjedočanstva nam govore da se u sukobima na području bivše Jugoslavije mnogi nisu pridržavali ovih opravila.

Mostar je najveći grad u jugoistočnoj Bosni i Hercegovini, smješten na obje obale rijeke Neretve. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u opštini Mostar je živjelo 126.628 stanovnika, od kojih je bilo 34,6 % Muslimana, 33,9 % Hrvata i 18,8 % Srba, dok su se preostali izjasnili uglavnom kao Jugosloveni. Do maja 1993. godine, na zapadnij obali Neretve nalazila su se naselja s većinskim hrvatskim stanovništvom, s izuzetkom Donje Mahale u kojoj su većinu činili Muslimani, dok su istočno od Neretve bila naselja s većinskim muslimanskim stanovništvom. Većina stanovnika srpske nacionalnosti je napustila Mostar ili su protjerani u vrijeme i nakon napada JNA na južni dio grada tokom aprila 1992. U periodu maj-juni 1992. godine, te januara i maja 1993. u Mostar pristižu nove izbjeglice, prevashodno bošnjačke nacionalnosti, tako da je ukupni broj stanovnika u gradu porastao na 145.263.²³²

Od septembra 1991. do juna 1992. godine, u opštini Mostar, a naročito u samom gradu, vodile su se brojne borbe između srpskih oružanih snaga i združenih hrvatsko-

²³¹ <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/l%20ZENEVSKA%20KONVENCIJA.pdf>

²³² https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf; str 163

muslimanskih snaga koje su prouzrokovale niz infrastrukturnih oštećenja. Uporedo sa ovim sukobima, Hrvatsko vijeće obrane (HVO) je postepeno preuzimalo kontrolu nad opštinom i pokušao da je "kroatizira", što je dovelo do zaoštavanja napetosti između Hrvata i Muslimana, koje su vrhunac dosegle uoči 9. maja 1993. Organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a su 1992. godine započeli kampanju s ciljem uspostavljanja kontrole nad Mostarom putem progona i diskriminacije muslimanskog stanovništva.²³³

Od sredine 1992. do 1993. godine, bosanski Muslimani, uz rijetke izuzetke, smijenjeni su s poslova u opštinskim i mjesnim organima vlasti. Osim toga, humanitarna pomoć je dijeljena tako da su Muslimani bili oštećeni. Generalno, stvorena je atmosfera diskriminacije prema muslimanskog stanovništva. Ubrzo je došlo do sukoba između snaga HVO-a i snaga bosanskih Muslimana.²³⁴ Od juna 1993. do aprila 1994. godine, HVO je pod opsadom držao istočni Mostar. Tokom tog perioda taj dio grada, kao i četvrt Donja Mahala u zapadnom dijelu, intenzivno je granatiran i gađan iz drugog naoružanja.²³⁵

Detalji života u Mostaru tokom opsade opisani su u prvostepenoj presudi MKSJ-a *Prlić i drugi* (IT-04-74-T). Između ostalog, navedeno je kako je HVO otvarao vatru na civile u gradu dok su se bavili svakodnevnim poslovima. Vlasti bosanskih Hrvata su vodu i izvorišta vode koristili kao dio ratne strategije protiv bošnjačkog stanovništva, pa je istočni dio grada često bio suočen s nestašicom vode za piće. Dok su išli u potragu za vodom za piće, stanovnici bošnjačkih delova Mostara često su bili izloženi snajperskoj ili artiljerijskoj vatri.

U presudi *Prliću i drugima* govori se o pokušajima građana, a navodi se dasu građani Mostara koristili izvorišta vode u obližnjoj vatrogasnoj stanici, ali je i to nosilo popriličan rizik. O tome je jedan od svedoka izjavio da su:

„Snajperisti raspoređeni u zgradi Staklene banke otvarali vatru na osobe koje su, pošto bi se opskrbile vodom u Vatrogasnom domu preko puta zgrade Razvitka

²³³ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf; str 174

²³⁴ Ibidem; str 184

²³⁵ https://www.icty.org/x/cases/prlic/cis/bcs/cis_prlic_al_bcs.pdf

između Ulice maršala Tita i Titovog mosta u istočnom Mostaru, išle Ulicom Ale Ćišića, koja se od Ulice maršala Tita penje prema Ulici braće Lakišića, u naselju Mazoljice u istočnom Mostaru“.²³⁶

Drugi svjedok, pripadnik UNCIVPOL-a Larry Forbes,²³⁷ dodao je da su se na punktu za snabdijevanje vodom stvarali dugi redovi i da su ljudi morali da čekaju na mjestima gdje su bili izloženi snajperskim hicima HVO-a. Isto tako, zaštićeni svjedok DB2977 je rekao da je na vatrogasce otvarana snajperska vatra kada su punili kamion cisternu namijenjen raspodjeli vode u naselju Tekija. Tako je nekoliko njih, među kojima i Edo Dostović, Edo Sarić i Alija Jakupović, bilo ranjeno ili su poginuli na zadatku.

Svjedok na suđenju Prlić i drugi bio je i Ratko Pejanović. Pejanović je mostarski Srbin koji je u razdoblju od 1991. do 1993. godine bio zapovjednik mostarskog Dobrovoljnog vatrogasnog društva i zapovjednik jedinice Civilne zaštite.²³⁸ On je izjavio da je, 1. avgusta 1993. godine jednog od njegovih poznanika, u pokušaju da ode po vodu, pogodio snajperski hitac dok se nalazio u blizini džamije na trgu Musala, nedaleko od agencije Putnik. Svjedok je dodao da je njegova kuća bila na udaljenosti od 800 m od komande njegove vatrogasne jedinice i da je, da bi došao na posao, morao da se zaustavlja po pet puta, tražeći zaklon i zaštitu od snajperista. U izvještaju Posmatračke misije Evropske Zajednice (PMEZ) od 23. avgusta 1993. navodi se da su snajperisti HVO-a onemogućavali stanovnicima istočnog Mostara da se na Neretvi snabdijevaju vodom.²³⁹

Za vizuelno upoznavanje života u Mostaru tokom ratnih dešavanja može se pogledati dokumentarni film britanskog novinara i reportera BBC-ja Jeremyja Boena²⁴⁰ iz perioda opsade. U filmu „Nedovršeni posao – Mostar“ može se vidjeti pregled razaranja i teškoća sa kojima su se suočavali građani Mostara. Prikazano je u kakvom je stanju bila infrastruktura, kako su radile bolnice. Opisano je i kako je izgledao život

²³⁶ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf; str 326

²³⁷ Forbes je u vreme hrvatsko-muslimanskog sukoba u Bosni (1993-94.) bio pripadnik civilne policije Ujedinjenih nacija.

²³⁸ <https://www.klix.ba/vijesti/bih/pejanovic-zavrsio-iskaz-na-sudjenju-prlicu-i-drugima/060505051> (Detaljnije Svjedočenje Ratka Pejanovića možete vidjeti na: <https://arhiva.sensecentar.org/vijesti.php?aid=3553>

²³⁹ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf; str. 316

²⁴⁰ Jeremy Bowen, novinar i reporter BBC, svjedok događaja u Mostaru i autor dokumentarnog filma „Nedovršeni posao Mostar“ https://www.youtube.com/watch?v=rkS8YIASVzk&ab_channel=SanelKajan

u uslovima nedostatka hrane i vode, kao i kako su se odvijali procesi protjerivanja ljudi. Takođe, prikazano je prebacivanje mrtvih osoba preko već poprilično razorenog Starog mosta, uz sve druge strahote koje su obilježile period rata u Mostaru.

Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, nalazi se u kotlini i proteže u pravcu istok–zapad duž obale rijeke Miljacke. Sarajevo je s južne i sjeverne strane okruženo brdima i planinama, s tih uzvišenja pruža se neometan i jasan pogled na grad. Sarajevo je 1991. godine činilo sljedećih deset opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća, Ilidža, Pale, Ilijaš, Hadžići i Trnovo. Prema popisu iz 1991., Sarajevo je imalo 527.049 stanovnika, od čega su bosanski Muslimani činili oko 49 %, bosanski Srbi 30 % i bosanski Hrvati 7%. Prije sukoba, Sarajevo je bilo najveći i najvažniji politički, kulturni, industrijski i trgovinski centar u BiH. Stanovnici Sarajeva su se ponosili etničkom raznolikošću svog grada. Sarajevo je bilo poznato kao višenacionalni, multikonfesionalni grad, s dugom historijom vjerske i kulturne tolerancije. Većina urbanih dijelova Sarajeva bila je etnički mješovita.²⁴¹

Krajem marta ili početkom aprila 1992. snage Jugoslovenske Narodne Armije (JNA) su uspostavile kontrolu nad sarajevskim aerodromom i počele ga isključivo koristiti za prebacivanje pripadnika JNA i njihovih porodica iz BiH. U to vrijeme, napetosti u gradu su drastično porasle. Početkom aprila 1992. stanovnici Sarajeva su se u velikom broju okupili ispred zgrade Skupštine na demonstracijama za mir. Međutim, tokom tog protesta, na njih je otvorena snajperska vatra za koju se tvrdilo da je došla iz pravca hotela „Holiday Inn”.²⁴² Od kraja aprila 1992. godine započinje napad na grad, svakodnevna granatiranja i borbe na teritoriji grada. Nakon toga, uspostavljena je linija fronta oko Sarajeva, koja je bila duga između 42 i 64 kilometra, zavisno od perioda.²⁴³ Ratni reporter BBC-ja Martin Bell smatrao je da je stanje u Sarajevu bilo stanje „potpune opsade”. „Veoma mali broj” mjesta u Sarajevu bio je „potpuno bezbjedan”, a civilno stanovništvo je trpjelo zbog nestašica hrane, vode, gasa i struje. Irski oficir iz

²⁴¹ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf> - Predmet protiv Radovana Karadžića, stranice 1323 - 1324

²⁴² <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf> - Predmet protiv Radovana Karadžića, stranica 1328

²⁴³ Ibidem, <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf> Predmet protiv Radovana Karadžića, stranica 1337

PMEZ-a, Colm Doyle je izjavio da je u aprilu 1992. Sarajevo „praktično [bio] grad pod opsadom“ bosanskih Srba i da je vladala „pometnja“, budući da je „spolja“ vršeno granatiranje i da je „ukinuta sloboda kretanja“.²⁴⁴ O svom iskustvu, Colm Doyle je svjedočio pred Haškim tribunalom, kao i u [prilogu za Slobodnu Evropu](#) u kojem iznosi detalje o događajima o gradu pod opsadom.

Sredinom maja 1992. nakon višesedmičnih intenzivnih borbi u gradu, utvrđene su linije fronta u Sarajevu. „Pripadnici srpskih neregularnih jedinica“ potpuno su opkolili grad i kontrolisali kompletan saobraćaj. Koristeći tešku artiljeriju i snajperske puške koje im je dala JNA, oni su redovno s okolnih brda gađali grad, uključujući civilne dijelove grada. Granatiranje je postalo posebno žestoko i masovno 14. maja 1992. zbog čega je John Wilson, šef vojnih posmatrača UN-a u Sarajevu, zaključio da je tog dana na grad palo nekoliko hiljada granata.²⁴⁵

U izjavi i svjedočenju Pyersa Tuckera, britanskog oficira, pomoćnika komandanta UNPROFOR-a, je opisan pokušaj civila da izbjegnu opštu nestašicu u gradu u tom periodu. Tada su stotine ljudi svake noći pokušavale da pređu preko aerodroma i dođu do sarajevskog naselja Butmir i planine Igman, ali su bosanski Srbi na njih otvarali vatru i ubijali ih ili ranjavali. U prosjeku je između pet i 30 ljudi bilo ranjeno ili ubijeno.²⁴⁶ Snajpersko djelovanje je bilo svakodnevna pojava, čak i u doba primirja, a bilo je izraženo u centralnim dijelovima grada, npr. u dijelu poznatom kao Marindvor, gdje se nalazila „Aleja snajpera“. Pucalo se po gradskom prevozu i tramvajima koji su radili u periodu kada je bilo električne energije, a snajperska vatra je dolazila sa obližnjih dijelova grada koji su bili pod kontrolom Sarajevsko-romanijskog korpusa (SRK). Potvrđujući gore navedene informacije o gađanju civila, vještakinja za demografiju, Ewa Tabeau, sačinila je izvještaje u kojima je analizirala smrt civila u Sarajevu. Zaključila je da je u periodu od 1. aprila 1992. do avgusta 1994. od vatre iz snajpera,

²⁴⁴ Dokazni predmet na suđenju Radovanu Karadžiću br. <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf>, stranica 1996

²⁴⁵ Dokazni predmet na suđenju Radovanu Karadžiću br. P1029

²⁴⁶ Dokazni predmet na suđenju Radovanu Karadžiću br. P4203 (Izjava svjedoka Pyersa Tuckera od 12. maja 2010.), par. 116–120

ili iz pješadijskog oružja, kao apsolutni minimum poginulo 503 civila, dok je još 2.215 civila ranjeno.²⁴⁷

Uskraćivanje humanitarne i medicinske pomoći

Tokom opsade Sarajeva, osim napada na civile i gradske službe, često su bile gađane bolnice i medicinsko osoblje u njima. Iako je Ženevskom konvencijom, više od jednog vijeka prije izbijanja sukoba na području bivše Jugoslavije definisano pravo medicinskih radnika i pružanja medicinske pomoći kako vojnicima tako i civilima, to nije spriječilo zaraćene snage da na svaki način ugroze pružanje pomoći civilima.

Ženevska konvencija posvećuje cijelo jedno poglavlje ranjenicima i bolesnicima, a Član 12 konvencije kaže da „pripadnici oružanih snaga i ostala lica koji budu ranjeni ili obole, uživaće poštovanje i zaštitu u svakoj prilici. S njima će čovečno postupati i negovati ih strana u sukobu u čijoj se vlasti oni budu nalazili, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na polu, rasi, narodnosti, veroispovesti, političkim mišljenjima ili kome bilo drugom sličnom merilu. Strogo je zabranjena svaka povreda njihovog života i njihove ličnosti i, između ostalog, njihovo ubijanje ili istrebljenje, mučenje, vršenje nad njima bioloških opita, namerno nepružanje lekarske pomoći ili nege, izlaganje opasnostima zaraze ili okruženja stvorenim u tom cilju.“²⁴⁸

Dalje, Konvencija u novom poglavlju posebnu pažnju poklanja sanitetskim jedinicama i ustanovama. Član 19 navodi da „stalne ustanove i pokretne sanitetske jedinice sanitetske službe ne mogu ni u kojoj prilici biti predmet napada, nego će ih strane u sukobu u svako doba poštovati i štiti.“²⁴⁹ Međutim, kao i sa drugim aspektima svakodnevnog života, tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji ni bolnice nijesu bile pošteđene. U presudi o humanitarnim i bezbjedonosnim pitanjima u Mostaru kaže sljedeće:

²⁴⁷ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf> – str.

1385; Dokazni predmet na suđenju Radovanu Karadžiću br. P4997, izjave vještaka Ewe Tabeu.

²⁴⁸ <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/I%20ZENEVSKA%20KONVENCIJA.pdf>

²⁴⁹ ibidem

„Najzad, bolnica u istočnom Mostaru, koja se takođe nalazila u Ulici maršala Tita, često je bila na meti artiljerijske vatre i granatiranja HVO-a, između ostalog od septembra 1993. do februara 1994. godine. Jovan Rajkov, hirurg u bolnici u istočnom Mostaru, i Edward Vulliamy izjavili su da su se na spoljnim i unutrašnjim zidovima zgrade mogle vidjeti brojne rupe od metaka malog kalibra i brojna mjesta udara granata, premda je zgrada bila jasno prepoznatljiva kao bolnica”.²⁵⁰

Slična situacija je bila i u Sarajevu, koji je skoro četiri godine bio pod opsadom, uz konstantno granatiranje i snajperske napade na civile. Na suđenju Radovanu Karadžiću Tužilaštvo je tvrdilo „da su, u sklopu kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja civila u Sarajevu, srpske snage često otvarale vatru na ambulantna kola i bolnice, te ubijale i ranjavale pripadnike osoblja i pacijente“. Dokazujući te tvrdnje, Tužilaštvo je pozvalo ljekare koji su radili u Državnoj bolnici, bolnici Koševo, te bolnici Dobrinja, i oni su svjedočili o sudbini tih bolnica tokom rata. Pored toga, oni su potvrdili vjerodostojnost raznih medicinskih dokumenata u vezi s incidentima iz priloga optužnici, te dali opšte informacije o žrtvama u Sarajevu.²⁵¹

Opis rada Državne bolnice u Sarajevu tokom same opsade dali su svjedoci ljekari, ali određeni zaključci su donešeni i na osnovu sakupljenih čaura i granata koje su pogodile tu ustanovu.

Bakir Nakaš, ljekar u Državnoj bolnici, velikom kompleksu zgrada u centru Sarajevu, izjavio je u svom svjedočenju da je snajperska i minobacačka vatra otvarana na bolnicu od 13. maja 1992. godine nadalje, iako je na njenoj južnoj strani bio jasno vidljiv simbol Crvenog krsta.

Po njegovoj procjeni, od 1992. do 1995. bolnicu je pogodilo preko 200 projektila; bolnica je direktno gađana, rupe od metaka malog kalibra i brojna mjesta udara granata, premda je zgrada bila jasno prepoznatljiva kao bolnica.”²⁵²

²⁵⁰ Prlić i drugi, prvostepena presuda, tom II: https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf

²⁵¹ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf>

²⁵² <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf> Svjedočenje Dr. Bakir Nakaš, Državna bolnica Sarajevo, stranica 1834.

Najteže granatiranje bilo je neposredno po odlasku JNA iz Sarajeva, od 13. do 16. maja 1992., kada ju je pogodio oko 40 granata.²⁵³ Ovdje treba napomenuti da svjedok naglašava da je na zgradi bio vidljiv simbol Crvenog krsta, jer Ženevska konvencija određuje da sanitetske jedinice i objekti „imaju pravo na upotrebu znaka za raspoznavanje kojim se daje zaštita Konvencije“.²⁵⁴

Drugi ljekar u Državnoj bolnici, Milan Mandilović, potvrdio je da su snage bosanskih Srba različitim intenzitetom granatirale bolnicu i da je na nju otvarana vatra iz pješadijskog i artiljerijskog oružja. Budući da se bolnica nalazila u blizini Aleje snajpera, na bolnicu je otvarana paljba i iz snajpera, i tada su ranjavani kako osoblje bolnice, tako i njeni pacijenti. Gotovo 85 do 90 odsto projektila pogodilo je južnu stranu zgrade Državne bolnice. Uslijed toga, prednji dio Državne bolnice, na južnoj strani, nije se koristio od 1992. do 1995.²⁵⁵

Dvije ključne organizacije zadužene za obezbjeđivanje sprovođenja međunarodnog humanitarnog prava i pružanje pomoći civilima tokom rata na prostoru bivše Jugoslavije su bile Međunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) i UNPROFOR. MKCK²⁵⁶ je odigrao značajnu humanitarnu ulogu tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji od 1991. do 2001. godine, učestvujući aktivno u pružanju humanitarne pomoći civilima pogođenim sukobima u Jugoslaviji. Pripadnici te organizacije radili su u bolnicama, organizovali distribuciju hrane i medicinske pomoći te olakšavali razmjenu ratnih zarobljenika. Primarna misija MKCK-a bila je zaštita i pomoć civilima pogođenim oružanim sukobima. Radili su na osiguranju da civili, uključujući ranjive populacije poput izbjeglica i zatvorenika, dobiju zaštitu i osnovne potrepštine. Jedna od ključnih uloga MKCK-a tokom jugoslovenskih ratova bila je posjeta i obilazak zatvorenika koje su držale različite sukobljene strane, uključujući ratne zarobljenike i civilne zatočenike. Pratili su uslove u zatvorima, zalagali se za humano postupanje i olakšavali komunikaciju između zatvorenika i njihovih porodica.

²⁵³ ibidem

²⁵⁴ <http://www.institut-genocid.unsa.ba/pdf/1%20ZENEVSKA%20KONVENCIJA.pdf> (član 44)

²⁵⁵ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf>

²⁵⁶ <https://www.icrc.org/en/document/bosnia-herzegovina-25-years-dedicated-humanity>

Svjedok Marinko Šimunović je svjedočio o sistemu raspodjele humanitarne pomoći u zapadnom Mostaru gdje je bio uključen i Crveni križ. Riječ je o uredu lokalne humanitarne organizacije čiji je zadatak je bio pomagati ljudima koji su se našli u ratnoj zoni. Ovaj dio grada već je od 1992. godine bio podijeljen na lokalne zajednice kako bi se olakšala raspodjela humanitarne pomoći. U svakoj lokalnoj zajednici nalazio se po jedan predstavnik opštinske vlade, po jedan predstavnik mostarskog Crvenog križa i drugih humanitarnih organizacija, i po jedan predstavnik Centra za socijalni rad u Mostaru. Kako bi dobili humanitarnu pomoć, korisnici su bili dužni da popune odgovarajući formular u lokalnoj zajednici. Poslije provjere podataka, mostarski Centar za socijalni rad je dodjeljivao porodične kartone koji su omogućavali dobivanje humanitarne pomoći.²⁵⁷

Nažalost, to nije spriječilo i određene zloupotrebe procesa dijeljenja humanitarne pomoći. Tako zaštićeni svjedok BB pominje da su sredinom jula 1993. godine Muslimani iz sela Gradska kod Mostara, koji su bili zaposleni u Ljubuškom, otpušteni. Takođe tvrdi da je lokalni Crveni križ odbio da im dijeli humanitarnu pomoć, kao i da su vojnici HVO-a noću pljačkali kuće Muslimana u tom selu.²⁵⁸

U presudi Radovanu Karadžiću (IT-95-5/18-T) dati su dodatni detalji o životu u Sarajevu pod opsadom koje su dodatno komplikovali nestašica struje, vode ali i spriječavanje dopremanja humanitarne pomoći. U presudi se navodi:

*„Najteži je bio period od kraja jula do početka septembra 1993., kada Državna bolnica nije imala ni vodu, ni struju, ni gas. Broj članova bolničkog osoblja veoma je smanjen i jedini način na koji su u bolnici mogli da se nose s velikom potražnjom za zdravstvenom njegom bio je taj da se primaju samo pacijenti koji su životno ugroženi zbog bolesti ili povreda“.*²⁵⁹

²⁵⁷ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf, str. 166

²⁵⁸ Ibidem, str. 479

²⁵⁹ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf>; str 1835; dokaz P1525, izjava svjedoka, par.42.

Svjedoci tužilaštva su izjavili da su upravo ti postupci otežavali UNPROFOR-u, UNHCR-u i drugim humanitarnim organizacijama da dostavljaju humanitarnu pomoć Sarajevu. UNPROFOR²⁶⁰ označava UN Protection Force (Snaga UN za zaštitu), koja je bila mirovna misija Ujedinjenih naroda raspoređena u bivšoj Jugoslaviji tokom 1990-ih godina.

Anthony Banbury, je, od marta 1994. do maja 1995., bio službenik za civilne poslove UNPROFOR-a u Sarajevu, a kasnije pomoćnik specijalnog predstavnika generalnog sekretara UN-a u Bosni i Hercegovini. U svom svjedočenju je izjavio da su bosanski Srbi vršili „potpunu kontrolu“ nad konvojima UN-a, da su zahtjevi za prolaz konvoja u brojnim navratima odbijani uprkos mišljenju UNPROFOR-a. Bosanski Srbi su navodili čitav niz raznih razloga da blokiraju konvoja, od kojih nijedan nije bio prihvatljiv za UNPROFOR.²⁶¹ Pored ove, imamo i izjavu Davida Harlanda, oficira za civilne poslove UNPROFOR-a, a kasnije političkog savjetnika komandanta Komande UNPROFOR-a za BiH u Sarajevu. Harland je izjavio da bosanski Srbi „nikada nisu htjeli da jasno uspostave jednostavan sistem koji će omogućiti slobodu kretanja [UN-a]“, već su umjesto toga krali i otvarali vatru na vozila UN-a, te maltretirali pripadnike UN-a u konvojima.²⁶²

Uskraćivanje humanitarne i medicinske pomoći nije bilo ograničeno na ova dva primjera. Nažalost teško je naći epizodu sukoba na prostoru bivše Jugoslavije gdje neki vid humanitarne pomoći nije bio zloupotrijebljen. Često je situacija dolazila do tačke na ivici humanitarne katastrofe. Dodatno, ne smijemo zaboraviti da su humanitarni radnici i mirovnjačke trupe bile izložene maltretiranju i napadima, a nekoliko desetina njih je svoju dužnost platilo i životom.

²⁶⁰ https://peacekeeping.un.org/mission/past/unprof_p.htm UNPROFOR je osnovana u februaru 1992. godine od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda kao odgovor na eskalirajuće sukobe i nasilje na teritoriji bivše Jugoslavije. Misija je imala nekoliko ključnih ciljeva. Primarni cilj UNPROFOR-a bio je zaštititi civila i pružiti humanitarnu pomoć onima koji su bili pogođeni sukobima. To uključivalo praćenje primirja, olakšavanje dostave humanitarne pomoći i uspostavljanje sigurnih zona za raseljene osobe.

²⁶¹ <https://ucr.irmct.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-95-5%2318/JUD270R0000516341.pdf>, strana 1856

²⁶² ibidem

Protjerivanje/ raseljavanje stanovništva

Pored velikog stradanja civila u ratnim zločinima i gradovima i naseljima pod opsadom, jedna od najvećih tragedija koja je zadesila prostor bivše Jugoslavije, bilo je masovno raseljavanje stanovništva. Izbjegličke kolone i kampovi tokom sukoba devedesetih bili su svakodnevna pojava. Trauma napuštanja sopstvenog doma obilježila je na stotine hiljada života. U daljem tekstu prikazaćemo kako civili nisu samo bježali od ratnih dešavanja. Postojala je i namjera zaraćenih strana da kroz razne pritiske utiču da otjeraju doskorašnje komšije i sugrađane druge nacionalnosti.

U izjavi svjedoka Envera Jusufovića u suđenju Prlić i drugi (IT-04-74-T) kod već pomenutih ratnih dešavanja u Mostaru, navode se detalji akcije HVO-a usmjerene na smišljeno protjerivanje Muslimana iz jednog dijela grada. Tokom akcija deložiranja Muslimana iz zapadnog Mostara u avgustu 1993. godine, počinjene su krađe, vršena su zastrašivanja i upućivane prijetnje. Tako iz jednog broja dokaza proističe da su vojnici HVO-a konfiskovali ključeve stanova i zaposjedali stanove iz kojih su stanari prethodno iseljeni.

Svjedok Muris Marić takođe je opisao kako ga je jedan vojnik HVO-a, po imenu Pavo Krezić, istjerao iz stana u zapadnom Mostaru uz prijetnju oružjem u prvoj polovini avgusta 1993., a potom se u taj stan i uselio. Vojnici HVO-a su Muslimanima istjeranim iz svojih domova tokom avgusta 1993. takođe naređivali da im predaju vrijedne predmete – ili su ih sami oduzimali.²⁶³

Pored individualnih prijetnji i nasilja koje su navodile civile da napuste svoje domove, postojalo je i organizovano preseljenje stanovništva. Za tu svrhu, snage HVO-a su organizovale logor. Lokacija poznata kao Heliodrom nalazi se južno od grada Mostara, a HVO je bivši vojni kompleks JNA, stavio pod svoju kontrolu u junu ili julu 1992. godine s namjerom da ga koristi kao kasarnu. Međutim, ubrzo je dobio i drugu namjenu.

²⁶³ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf; str. 234

Tako je organizovan i odlazak zatočenika iz Heliodroma u Hrvatsku i to otok Obonjan ili Izbjeglički centar Gašinci, od približno 17. jula 1993. do novembra 1993. godine. U presudi tribunala imamo interesantan prikaz organizovanosti i metoda koje su korišćene da bi se stanovništvo iselilo.

*„Iz sveukupnih dokaza proizlazi da su od približno 17. jula do novembra 1993. 'organi vlasti HVO-a' zatočenicima na Heliodromu ponudili da će ih pustiti na slobodu pod uslovom da zatočenici pristanu da napuste BiH i da preko Hrvatske odu u neku treću zemlju. Nakon što su potpisali 'formular' Ureda za prognanike i izbjeglice HZ HB, u kojem su naveli zemlju u koju će otići, zatočenici koji su imali garantno pismo pušteni su s Heliodroma da bi otišli svojim kućama, bilo u Mostaru bilo u Ljubuškom, gdje su na raspolaganju imali između trideset minuta i tri sata da spakuju stvari i okupe svoje porodice prije no što su autobusima odvezeni u Hrvatsku. Prognani i zatočenici su odvođeni na ostrvo Obonjan ili Izbjeglički centar Gašinci u Hrvatskoj“.*²⁶⁴

Jedan od najvećih pokreta stanovništva tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, desio se na Kosovu tokom 1999, kada je skoro 800.000 ljudi proterano u Albaniju, Makedoniju i Crnu Goru. Prema Tužilaštvu, u procesu ovih proterivanja, snage pod Miloševićevom komandom ubile su stotine kosovskih Albanaca, mučile, fizički i psihički maltretirale na stotine drugih i seksualno napale mnoge Albanke, što je kasnije potvrđeno i presudama. U presudama MKSJ-a je zaključeno i da su te snage namjerno uništavale kulturne i verske objekte, kao i da su uništavale i pljačkale imovinu kosovskih Albanaca. Brojni svjedoci optužbe svjedočili su da su srpske i jugoslovenske snage granatirale albanska sela, potom u njih ulazile, maltretirale i pljačkale stanovništvo, neretko deo stanovnika ubijale, a preostale protjerivale u Albaniju i Makedoniju.²⁶⁵

²⁶⁴ https://www.icty.org/x/cases/prlic/tjug/bcs/130529_2.pdf ; str. 445/446: P09502; P10124.

²⁶⁵ <https://www.icty.org/en/content/prosecution-case-kosovo>

Ključni razlozi koji su uticali na raseljavanje tolikog broja civila navedeni su, između ostalog, u presudi Vlastimiru Đorđeviću²⁶⁶ (IT-05-87/1-A). Iako sud prepoznaje činjenicu da su drugi činioци, poput bombardovanja NATO-a i borbi vođenih između srpskih snaga i OVK, izazvali određenu zabrinutost kod nekih kosovskih Albanaca, glavni i odlučujući činilac za odlazak kosovskih Albanaca iz domova a, u brojnim slučajevima, i za odlazak sa samog Kosova, bila je hotimična kampanja nasilja i terora koju su srpske snage sprovodile protiv civilnog stanovništva albanske nacionalnosti.²⁶⁷

Presuda daje detaljan prikaz ekstremnih metoda koje su srpske snage primjenjivale da bi natjerale što veći broj civila na bijeg.

*„Poslije početnog granatiranja koje bi obavila VJ, srpske snage, u više slučajeva konkretno identifikovane kao snage MUP-a, potom bi stupile u dodir sa stanovništvom i razdvojile muškarce od žena i dece, naredile ženama i deci da idu u Albaniju, a potom bi pobile sve muškarce, najčešće tako što bih ih najpre podelile u manje grupe i odvele svaku pojedinu grupu na neko skrovito mesto. Brojni meštani i raseljena lica koji su bili očevici nanošenja teških oštećenja i haranja imovine, kao i ubijanja koje su počinile srpske snage, svojevoljno su napustili svoje varoši, sela ili gradove u velikom broju iz straha za vlastiti život i dobrobit“.*²⁶⁸

Kao dodatni dokaz sistematskog progona stanovništva uzima se i činjenica da su stanovništvu oduzimana dokumenta. U istoj presudi navodi se da je “u tom pogledu, značajna činjenica da su u većini slučajeva kosovskim Albancima zaplenjivana lična dokumenta i registarske tablice prilikom izlaska van granica Kosova. Ove zaplene vršila je srpska policija i VJ.”²⁶⁹ Oduzimanje i uništavanje dokumenata sprovedeno je sa ciljem spriječavanja povratka protjeranih Albanaca na Kosovo.

²⁶⁶ Od 1. juna 1997. do 30. januara 2001. Vlastimir Đorđević je bio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova (MUP) Srbije i načelnik Resora javne bezbednosti (RJB) MUP-a; odgovoran za sve jedinice i osoblje RJB u Srbiji, uključujući Kosovo u periodu od 1. januara do 20. juna 1999. (https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/cis/en/cis_djordjevic_en.pdf)

²⁶⁷ https://www.icty.org/x/cases/djordjevic/tjug/bcs/110223_summary_bcs.pdf

²⁶⁸ ibidem

²⁶⁹ ibidem

Razna su svjedočanstva o sudbinama raseljenih lica sa prostora bivše Jugoslavije, ali ovdje ćemo navesti neka, koja govore o očiglednoj namjeri države da iseli dio svog stanovništva. U iskazu na suđenju Vlastimiru Đorđeviću, svjedok Bajram Bucaliu, koji je sve do tada radio kao blagajnik na željezničkoj stanici u Uroševcu, je prenio svoje sjećanje u vezi sa iseljavanjem ljudi iz Uroševca.

„Kada smo ušli u voz, bilo je deset putničkih vagona i u njima su kondukteri uzimali novac od ljudi. Jedan putnički vagon ima oko 100 sjedišta, ali je bila gužva i ljudi su stajali. Oko 1.500 ljudi je ušlo u Uroševcu. Voz je krenuo iz Uroševca oko 08:15 časova i stigao na granični prelaz Đeneral Janković između Kosova i Makedonije oko 09:00 časova. Kada se zaustavio, držali su nas oko četiri sata, ali nikome nije bilo dozvoljeno da siđe, samo starima i djeci ukoliko su htjeli po vodu. Vidio sam policijske i vojne snage sa obe strane pruge. Putnički vagon u kome sam bio nalazio se blizu kancelarije šefa železničke stanice, Vukašina /prezime nepoznato/, Srbina, takođe zvanog Vule, kojega je on poznavao radeći na željeznici“. Sišao je sa voza i otišao u njegovu kancelariju te ga pitao zašto su ih ovdje zaustavili. „Odgovorio je da Makedonci ne žele da ovi ljudi pređu granicu. Takođe sam vidio autobuse koji stižu i ljude kako izlaze. Tim ljudima je bilo dozvoljeno da pređu granicu. I ovi autobusi su takođe došli sa železničke stanice Uroševac. Kada su vozovi bili puni, moj tadašnji šef Žika Ilić, iz stanice Uroševac je kontaktirao autobusku stanicu i zatražio da na željezničku stanicu pošalju autobuse da ljude odvezu do granice. Očigledno je bio uključen u organizovanje premeštanja ljudi iz Uroševca“.²⁷⁰

Pored sistematskog iseljavanja, neke izbjeglice su se suočile sa konstantnim maltretiranjem i pljačkom. Na istom suđenju svjedok Xhafa Fedrije je ispričala svoje iskustvo u izbjegličkoj koloni.

„Pripadnici paravojnih jedinica su vikali na vozače traktora da oslobode put kako bi njihova oklopna vozila mogla da prođu. Vozila su im bila zelene boje i bila su kamuflirana granama. Upravo smo htjeli da se opet popnemo na traktor kad su

²⁷⁰ <https://www.icty.org/x/cases/pavkovic/trans/en/060828IT.htm>

tri pripadnika paravojnih jedinica zgrabila Ismeta i počela da ga tuku pesnicama. Optužili su ga da je borac OVK. Rekli su na srpskom: 'Ako nam ne platite, ubićemo ga.' Dala sam im 200 njemačkih maraka i oni su ga pustili i otišli su. Poslije toga, pokušali smo da Ismeta sakrijemo u prikolici jer smo se plašili da bi opet mogli da dođu i ubiju ga." Međutim problemi za ovu Albanku tu se nisu završili. Zatim je do našeg traktora došla jedna druga grupa policajaca u plavim maskirnim uniformama. Jedan od njih, koji je bio debeo i plavokos, a nosio je plavu maskirnu uniformu sa zelenom jaknom, povukao je Jetisha sa traktora i počeo da ga udara debelim drvenim štapom. Udario je Jetisha mnogo puta po ramenima i vratu. Moj otac je prišao tom policajcu i počeo ga preklinjati da pusti Jetisha. Moj otac je s njim razgovarao na srpskom. Nisam razumijela šta govore. Kasnije sam od oca saznala da je policajac rekao da će oni ubiti Jetisha ako im ne platimo 2.000 ili 3.000 maraka. Mi više nismo imali para, ali je moja snaja Hamide policajcu dala sve dragocjenosti koje je imala. Predala mu je sav svoj nakit, narukvice, prstenje i minduše, što je vredelo oko 2.000 maraka, pa je onda policajac pustio Jetisha.²⁷¹

Nažalost, kolona nije stigla na sigurno bez žrtava. Treća grupa policajaca ih je susrela ukasnim noćnim satima i opet su počele torture, te ubistvo brata Jetisha pored puta a i otac koji ga je pokušavao zaštititi i nešto im rekao na srpskom jeziku je takođe ubijen. Mnogi ljudi iz iste kolone su u narednim satima i danima preživjeli pljačke, premlaćivanja, zatvaranja a neke su nakon toga pronalazili ubijene.

²⁷¹ <https://www.icty.org/x/cases/pavkovic/trans/en/060828IT.htm>